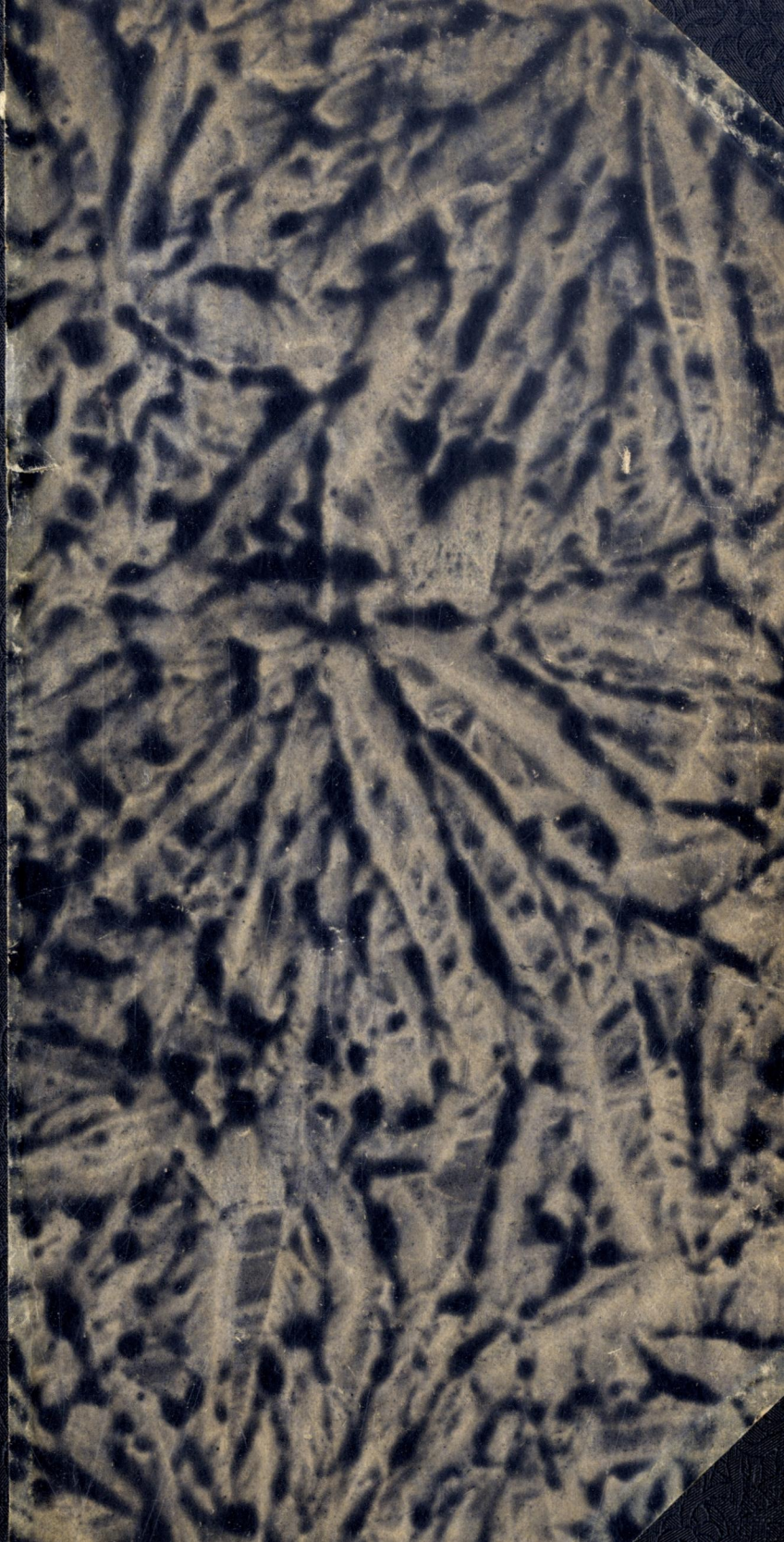

8/58

~~30991~~

2748

2748

2748

ЮРКО ТЮТЮНИК

ЗИМОВИЙ ПОХІД 1919-20 рр.

пр. н. 30(7)-400
134-440

8138

Частина I

(Політичний огляд)

БІБЛІОТЕКА
ДР-а О. Федака
У Львові.

З ДОКУМЕНТАМИ
В ТЕКСТІ І ДОДАТКАХ.

Бібліотека
Д. УРСР

Тютюник Юрій

пр. н. 08 с 21. УССР - 1968

КОЛОМІЯ — КИЇВ 1923.

НАКЛАДОМ ВИД-ВА „ТРЕМБИТА“.

73(24K 331)6-314

435(2)712.3

ЮРКО ТЮТОНІК

Всякі права застерігається.

Copyright 1923, by „Trembita“ Kolomea.

Печатано в Коломії
у А.В. Кисілевського.

І ВИНТОВ

(КІЛЕТІ ВІНТОВІІ)

І МАТІМІУОД В

В ЛЕКО

Львівська державна
наукова бібліотека

5305

848.

КОЛОМІЯ — КНІВ 1923.

НАКЛАДОМ ВІД ВА „ТРЕМБІТА“

З М І С Т

ЧАСТИНА I.

Переднє слово	стор.	6.
Розділ I.	„	9.
„Сепаратні умови“ ген. Тарнавського. Поляки та Росіяне. Капітуляція чи віра? Надії на Поляків та Антанту. „Пашковецька республіка“. Проти обеззброєння. Нарада в Старо-константинові. Початок Волохівщини. Любарські вправи. Нарада в Н. Чорторії.		
Розділ II.	стор.	31.
Виконання Українською Галицькою Армією параграфу 6-го договору з Денікіном. Договір про злуку українських армій. Жаж Білих Росіяні і його безпосередні наслідки. В „неутральній смузі“. Союз без політики.		
Розділ III.	стор.	39.
Доля „отаманського тріумвірату“. Політика Волоха і „Коростенська інструкція“. Ревком Правобережжя і його політика. Червоні Росіяне і наші боротьбісти. Кінець Волохівщини.		
Розділ IV.	стор.	46.
Ще одна делегація до Росіяні. Революційний комітет Української Галицької Армії. Оцінка з боку Наддніпрянців факту визнання Укр. Гал. Армією Радянської влади. Перші кроки Росіяні до знищення Укр. Гал. Армії. Населення.		
Розділ V.	стор.	54.
Хитання. Проти Червоної Москви. Політична тактика Червоних Росіяні. Повстанці. На Лівобережжю. На Захід. Бершадська фортеця. Демонстрації: Гайсин, Ольвіополь, Долинська, Вознесенськ. На Південь чи на Північ? Катастрофа Української Галицької Армії. За чужу державність.		
Розділ VI.	стор.	68.
Боротьба армій з анархічними елементами. Жидівське питання. Провокації Росіяні. Неоправданий жах у Жидів.		
Розділ VII.	стор.	72.
Повстанчий рух і „перемоги“ Білих армій. Повстанчий рух і політика державного центра. Рух Червоних Росіяні на Україну і позиції повстанців. Заходи армії коло повстанчого руху. Невикористана сила.		
Розділ VIII.	стор.	82.
Чи не було рації оголосити армію Червоною? Декларації Червоної Москви. Військова політика Росіяні на Україні. Хибні надії.		
Додатки	стор.	90.

Передне слово.

Використовуючи хвилевий і відносний відпочинок, беруся за перо. Поставив собі завдання подати перебіг боротьби українського війська і населення за своє національне визволення на протязі зими 1919-20 рр. і частини весни останнього.

В сей період обидві українські армії: Галицька і Наддніпрянська, силою обставин, були примушені вирішувати не тільки військові питання, а й політичні. Обидві армії фактично лишилися без окремого політичного проводу, бо урядові центри були в той час поза межами України. Про сей період боротьби не багато документів знайдете в урядових архівах. Тіж документи, що переходять в окремих осіб, потроху гинуть. Минає час і учасники боротьби забувають факти. Великий і неоцінний, кровю найкращих синів народу куплений досвід, може бути втрачений для загалу нації. Досвід боротьби є найдорожчим національним скарбом і мусимо його передати в цілості молодшим поколінням, що мають нас заступити в будучих етапах боротьби.

Пишу на підставі документів і фактів, які маю в своєму розпорядженні, чи мені відомі. Будучи сам учасником боротьби, я не подаю виключно фактів та документів, утримуючись від оцінки їх. Та вважаю і шкідливим заховувати свої думки про той чи инший факт — жива людина мусить реагувати на те, що діється навколо. Не можна сподіватися, щоби сучасник, а тим більше сам учасник, міг дати цілком об'єктивну оцінку подіям, хоч таке бажання у мене маєть. Не дасть праця й вповні вичерпуючого образу всіх подій боротьби за період з падолиста 1919. по травень 1920. року. Цей період ще буде чекати на свого Ксенофонта, аж поки всі учасники боротьби не віддадуть до національної скарбниці документів і фактів, які мають та відомі їм.

Своїй праці даю назву „Зимовий похід 1919-20 рр.“ тому, що Наддніпрянська армія, котра зробила цей

п'ятимісячний похід по окупованій ворогами рідній землі, в той час була найактивнішим чинником боротьби, а тому й опинилася в центрі всіх визвольних змагань нації. На неї була головним чином звернена увага ворогів України, та приятелів останньої, коли такі знаходилися. В тій чи іншій формі з нею тримали зв'язок всі сили, що активно боролися за волю Батьківщини.

Працю ділю на три частини. В першій подаю можливо повний огляд політичний; друга — міститиме в собі бойові події та організацію війська; свої персональні спостереження і враження вміщу в частину третю.

На жаль частина документів і навіть щоденників переховується на окупованій ворогами України: я не робив спроби використати їх зараз, боячись, щоби не дісталися вони в руки ворогів. Не зважаючи на несприятливі умови, рішив приступити до праці нині, бо ніхто не знає, що принесе завтра. Час мусить бути використаним.

При своїй праці користуюся з таких джерел:

1. Накази і розпорядження по армії та дивізіях.
2. Звіти оперативні, розвідчі і політичні.
3. Листи та заяви урядових осіб офіційного характеру.
4. Документи захоплені у ворогів та перехоплені радіесвіти.
5. Преса періодична і неперіодична.

Юрко Тютюнник.

15. липня 1922. року.

Помічені похибки:

(перед читанням книжки проситься справити)

сторона	рядок	замість	має бути:
9	5 з гори	Любарські справи	Любарські вправи.
11	12 з долу	і інших	і наших
13	1 гори	Ольгополь	Ольвіополь
13	23 з долу	ворога Вел. України.	ворога України.
15	4 з гори	17/I	17/XI.
15	18 з долу	бо Польщі,	до Польщі,
16	8	третьої	Київської
22	22 з гори	часини	частини
23	22 "	тракутитку,	трикутника,
29	10	ворогом	ворогам
31	10	зрібний	збірний
33	2 з долу	Карасином	Карисіком
34	20 з гори	набірав	набірав
44	20	Київський	Канівський
44	27	кутрі	котрі
52	8 з долу	він инше	він пише
54	16	трорили	творили
59	11 з гори	коло 40	коло 400
66	5	нарадами	парадами
71	2 з долу	ляяли	лаяли
76	10	україні	Україні
80	15	повний	певний
86	13	прочим	прочним

Розділ І.

„Сепаратні умови“ ген. Тарнавського. Поляки та Росіяне. Капітуляція чи зрада? Надії на Поляків та Антанту. „Пашковецька республіка“. Проти обеззброєння. Нарада в Староконстантинові. Початок Волохівщини. Любарські справи. Наради в Н. Чорторії.

„Наслідком сепаратних умов генерала Тарнавського з представниками Добармії і не виконання Штабом Начальної Команди Галицької Армії, починаючи з першого листопаду, директив Штабу Головного Отамана, наше стратегічне становище значно погіршало. Добровольці мали можливість за останні дні вести операції лише проти Наддніпрянської армії... В сучасний мент у Зятківцях провадяться переговори представників від Соборної України з представниками Добармії відносно завішення зброї. Поки наслідки не відомі. На випадок зрива цих переговорів і можливого продовження бойових акцій, Головним Отаманом наказано пересунути базу і всі державні інституції приблизно в район Ярмолинці, Проскурів, Староконстантинів...“

Проскурів. 11/XI 1919 р. 21 год. 20 хв. ч. О2977, Командарм Наддніпрянської армії Отаман Тютюник.“

Вище наведеним уступом директиви Наддніпрянська Армія офіційно була повідомлена про розлам одноцільного фронту. Хоч і провадились переговори „представників Соборної України з представниками Добармії“, але в успіх цих переговорів ніхто не вірив. Огі „сепаратні умови“ не були несподіванкою для армії, бо чутки про переговори з Денікіном кружляли вже більше тижня. Проте офіційне повідомлення викликало сильне пригноблення в армії.

Дух проводирів героїчної Галицької Армії нарешті був зломлений і вони підписали договір про перехід на сторону явного ворога України. Стан армії дійсно був розпучливий: ні набоїв, ні ліків, ні харчів, ні одежі, ні поповнень людьми та кіньми. З фронту напірали Білі Росіяне, на лівому крилі до часу заховувались пасивно Червоні, а позаду стояли Поляки, що кожної хвили могли перейти в наступ і захопити й ті невеликі бази, які були. Не було надії, що ситуація швидко може змінитися в нашу користь.

З Поляками Наддніпрянці моглиби дійти до якогось порозуміння... ціною занадто дорогою. Поляки домагались знищення Українського Галицького Правительства, вони домагались знищення Української Галицької Армії, котра вже тоді багато жертв понесла за ідею Соборної Української Держави. Вони охоче

говорили з Петлюрою, але не хотіли говорити з Петрушевичем; не хотіли говорити навіть з обома вкупі. Бо ті балачки, які пробували провадити спільні делегації від Галичан і Наддніпрянців ні до чого не могли допровадити. Полякам обов'язково хотілося говорити з одним Петлюрою.

А Росіяне навпаки, охоче говорили з Петрушевичем (власне з Начальною Командою Української Гал. Армії) і вже зовсім не хотіли балакати з Петлюрою. Першою точкою в переговорах ставили Росіяне умову, щоби Галичане говорили одні, покинувши Наддніпрянців на Божу волю, а самі перейшли на їх сторону.

В боротьбі тяжкій і нерівній хто не хоче мати спільника? Спокуса купити собі такого спільника, хоч би й дорогою ціною, не давала спокійно спати старшим керівникам політиката війська. Петлюра пробував провадити переговори з Поляками. Очі Галичан все частіше зверталися на Схід. Там здавалось, побідно машерував на Москву Денікін, котрому помагала Антанта.

Поляки мріяли про границі 1772 року. Денікін відбудовував Росію в дововних границях. А ми боролися за Соборну Українську Державу і ставали поперек шляху їм обом. Але маючи остаточні цілі Росіяне і Поляки мали і практичну ціль на сьогоднішній день. Практична ціль обох заключалася в тому, щоби в першу чергу порізнити наш національний табір, обіцяючи мале, позбавить можності провадити боротьбу за велике. Всі їхні заходи і переговори мали на меті нанести якнайболючіший удар ідеї української державности. З тактичних міркувань одні хотіли, щоби цей удар обов'язково був зроблений руками Наддніпрянців, а другі, щоби зробили те Галичане.

Зате Поляки годилися покищо не посуватись далше поза Збруч на Україну. Денікін міг обіцяти „визволити“ Галичину від Поляків і втопити її „в русском море.“ Цілком зрозуміло, що Росіяне не хотіли говорити з Наддніпрянцями; та не тільки не хотіли, а й не могли підписувати яких би то не було договорів з „ізмінниками русскому государству“, як вони кваліфікували Українців. Наших полонених, що попадали до Росіян, не саджано в табори, а суджено польовими судами за зраду і розстрілювано. Білі Росіяне не визнавали навіть існування української нації; сам термін „Україна“ був вичеркнений з російського лексикону. Росіяне не визнавали і Галичан Українцями. По їх термінології то були Австрійці, що найнялись до Петлюри на службу. Говорили з цією армією тому, щоби розірвати одноцільний український національний фронт. Потім вони числили на те, використати Українську Галицьку Армію проти Червоних, як бойову силу, а коли поведеться, то пустити її проти Польщі. Прибравши до рук Галичан, уважали Білі Росіяне лехким завданням знищення решти української армії, т.в. знищення найнебезпечнішого ворога „єдиної, неделімої“ Росії.

І вороги таки всунули клина поміж синів одного народу. Начальний вожд Української Галицької Армії не мав сили волі для того, щоби рішитися на героїчну смерть улюбленої ним армії;

нерви великого патріота виявилися заслабими для такого тяжкого іспиту. А звичайно той, хто рішає вмерти, а не піддатись ворогові, перемагає. Надія на швидку перемогу ідеї, котрій служив ген. Тарнавський, покинула його. Пізніше він так мотивував свій перехід до Росії: „... хотів ратувати це, що ще осталося, щоби відтак передати вас вашим батькам і матерям.“

Коли людина втратить віру в свої сили, віру в перемогу, то ні думати, ні говорити інакше вона не може. „Хочу ратувати, це, що ще осталося“ так скаже тільки переможений.

Ворогиж нашої національної ідеї ширили чутку про „зраду Галичан“, провокуючи козаків і старшин. В унісон з ворогами тягли наші політичні немовлята аж до людей, що були членами правительства включно.

Підходячи до факту переходу Української Галицької Армії на сторону Росіян виключно з юридичного боку, не приймаючи на увагу політичних, стратегічних і матеріяльних відносин, в яких тоді опинилося українське військо і правительство, не можна заперечити, що то була зрада. Але, як бачимо, командуючий Наддніпрянською армією В. Тютюник в своїй директиві оминув слово „зрада“, підбравши для того фразу „сепаратні умови“. Він мав підстави оминати слово зрада. Були до того причини і не мало їх було. Бо не тільки ген. Тарнавський втратив віру в перемогу. Бувший командуючий Наддніпрянської армії, а потім військовий міністр Вол. Сальський вже на Жмеринській нараді, що відбулася в перших днях падолиста, в присутності представників обох армій, Петлюри і Петрушевича, доводив безнадійність дальшої боротьби зброєю. Між иншим говорив він:

— Роля стратегії скінчена. Ми переможені ворогами. А вороги ті: тиф, холод, незабезпеченість армії матеріялами, без яких ніяка армія не в силі боротися. Мілітарні сили ворогів не богато треба напружень, щоби добити рештки героїв. Тепер політика мусить забезпечити їх від фізичного знищення.

А дня 12. падолиста в Кам'янці на нараді він знова говорить:

— Війна для нас скінчена... становище безвихідне... ¹⁾

На Жмеринській нараді не було значної опозиції проти переговорів і договорів з Денікіном. Ініціативу на цій нараді захопили фахові керівники війська, які добре робили порівняння мілітарних сил ворога і наших по кількості. Будучи людьми виключно військового фаху, вони не могли бачити і належно оцінити ті революційні сили, що вже працювали в запліту армії Білих Росіян. То були українські повстанці. Хоч і тяжко, але вже можна було помітити, що Білі Росіяне починають відкочуватися перед Червоними на Південь. Тільки невеликий гурток молодих старшин числив можливим продовжування боротьби, хочби довелося остати без бази. Зі штабових старшин найбільшу твердість і далекозорість виявив п. Долежалъ. Він один говорив, що наші армії можуть продержатися, поки Червоні Росіяне почнуть гнати Білих на Південь. Ходило тільки оте, щоби витримати не розсипатися до того часу.

¹⁾ Осип Назарук: Рік на Великій Україні.

На думку опозиції перехід до Денікіна не давав нічого позитивного, а тільки деморалізувавби армію, підірвавби авторитет командного складу серед козаків і авторитет правительства серед населення. Нічого не давав перехід тому, що мало хто вірив, особливо серед людей, які добре знали наш народ, щоби Денікін утримався. Головним аргументом тих, хто вірив у перемогу Білих, було: „Антанта не допустить!“

На мою думку була рація говорити з Росіянами, але ні до чого не договорюватися. Треба було протягти час. Такої думки я держався в час цієї наради. Та Росіяне не хотіли ні говорити, ні тим більше договорюватися з нами; вони говорили тільки з Галичанами.

Швидко Наддніпрянська армія була поставлена перед фактом „сепаратних умов“. Переходимо до самого протоколу підписаного Галичанами з Росіянами. Зміст його такий:

1. Галицька Армія переходить в повнім складі разом з тилловими установами, складами і рухомим залізничним матеріалом на сторону Російської Добровольчої Армії і входить в повне розпорядження Головнокомандуючого збройними силами Південної Росії, тепер командуючого військами Новоросійської Области.

2. Галицька Армія задержує свою організацію, Командний Склад, мову, устами і ціле військове майно. Частини мають існувати в складі не менше 50% своїх штатних складів по штатах Галицької Армії, які існують по 17 падолиста. Корпус Коновальця не вважається Галицькою частиною.

3. Російське Добровольче Командування допоможе Галицькій Армії в доповненню її рядів уроженцями Галичини, які знаходяться по чужих державах і на території Росії.

4. При висших штабах, а також при всіх установах і при всіх окремих частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі й урядовці згідно з вибором Добровольчого Командування для звязку і вирішення на місці питань, якіб не явилися.

5. Політичних питань відносно взаємних відношень Галицького Правительства до Правительства Добровольчої Армії, а також відносно майбутньої долі Галичини не розбірається, а лишається до рішення на політичних переговорах. Аж до порішення цих питань в постояю ген. Денікіна задержує Диктатор Галичини право кермування (й контролю) внутрішнього життя Галицької Армії.

6. Галицька Армія не буде воювати з армією от. Петлюри, яка бореться на фронті.

7. Галицька Армія зосередоточиться не пізніше 30 падолиста 1919 р. в районі Козятин-Винниця-Ільниці-Оратове-Погребище-Козятин.

8. Для забезпечення того зосередоточення займає Галицька Армія негайно частиною сил і держить район Бердичева.

9. Штаб Галицької Армії переходить не пізніше 30 падолиста 1919. р. до Уманя.

10. Всі тили (військові установи, етапи, склади та ин.) пересувається поступенно і розташовується на лінії Христинівка —

Ольгополь^{Віо} — Вознесеньск — Миколаїв. Санітарні установи, в котрих знаходяться хорі та ранені, остаються на місці.

11. Хорі та ранені Галицької Армії, які не найдуть місця в Галицьких шпиталях, будуть прийняті в шпиталі збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а по видужанню повертають в Галицьку Армію.

12. Для звязку зі Штабом Командуючого військами Новоросії висилається зі Штабу Галицької Армії особного старшину.

13. Цей договір входить в життя з хвилию ратифікації з одної сторони Командуючим військами Новоросії, а з другої сторони Командуючим Галицькою Армією.

14. Ворожі кроки між Добровольчою і Галицькою Арміями припиняється з хвилию підписання цього протоколу представниками обох сторін, не вичікуючи ратифікації його, як це сказано в параграфі тринадцятім (§ 13).

Протокол підписали зі сторони Росіян: полк. Даровський, полк. Коновалов, полк. Самборський; зі сторони Галицької Армії: от. Цімерман, сотн. Турчин, пор. д-р Давид.

Ратифікований договір підписали ген. Шіллінг (Ком. військами Новоросії) і ген. Микитка (Начальний Ком. Гал. Армії).

Не зважаючи на ратифікацію, договір не увійшов у життя. Тільки параграфи 6. та 14. були виконані. Галичане робили ще спроби виконати і параграф 8., але нічого з того не сталося, бо, мабуть, Українська Галицька Армія не длятого припинила боротьбу проти Денікіна, щоби воювати за його.

Українська Галицька Армія не капітулювала перед ворогами, бо капітуляція формально виглядає інакше. Вона зробила перехід на сторону явного ворога ~~Ж. А.~~ України. Страшний факт, бо й за капітуляцію по законах всіх країн карається на смерть, командуючого і його помічників, котрі згодились на капітуляцію доручених їм військ. Та карається винних тільки судово.

Чи було кому в той час судити і карати ген. Тарнавського? Я думаю, що не було. Бо правительство й командування обох армій хотіли провадити переговори і підписати договір з Денікіном в той час, як він окупував майже всю територію України і розстрілював українських полонених за „ізмєну русскому государству“. Хіба в нормальних відносинах не треба було карати за одне бажання, за намір провадити такі переговори?

Безсторонно судити зможуть тільки ті, хто не був співучасником „зради“ чи „злочину“. Були причини, котрі найменше залежали від ген. Тарнавського, в наслідок яких обидві армії топилися в морі нещастя, що посипалися на їх голову. І політичні і військові керівники втратили голову. Всі хотіли, допливши до берега, спаситися „від фізичного знищення“. Одному повелося нібито доплсти до берега (хоч і поганого), а решта розкричалася на щасливішого. Вже тоді, коли на жмеринській нараді було сказано: „роля стратегії скінчена“, вже тоді керівники політики і війська капітулювали перед ворогом. Бо ніхто не запротестував рішучо проти такого виразу. То була моральна капітуляція. Массо-

вий злочин. Не можна судити і карати одного чоловіка за те, що вчинили всі.

Колиби ген. Тарнавський не згодився на всеж таки ганебний договір, то зважаючи на цілу суму обставин, він учинивби геройський подвиг, але сили його були замалі для подвигу, і тому ні судити ні карати його за те, що вчинив не можна було. Римський сенат після програної битви під Каннами і втрати цілої армії дякував Теренцієві Варронові за те, що останній не втратив віри в перемогу. Французький конвент посилав на гільотину генералів, що програли битву. Не було в нас кому ні дякувати ні судити, бо українська нація не мала ще ні сенату, подібного до римського, ні конвенту подібного до французького. „Хотів ратувати — те, що ще осталося“ варта „спастися від фізичного знищення“.

Я навмисне довше зупинився на факті переходу до Росіян Української Галицької Армії. Дуже багато говорилося і говориться про „прірву“, що ніби то повстала поміж Галичанами та Наддніпрянцями в наслідок договорів, котрі підписували люди, що морально і політично вмерли ще тоді, як взяли в руку перо, підписуючи ганебний для цілої нації договір. Не паперові договори творять спільноту нації. Не паперовими договорами її розірвати.

З протоколу видно, що Росіяне таки боялися „переходу“ на їх сторону Наддніпрянців. На всякий випадок вони навіть про „Корпус Коновальця“ згадали. Мабуть такий перехід уважали небезпечним.

Через декільки днів, по одержанню повідомлення про „сепаратні умови“, в Новій Ушиці відбулася нарада. Були там: Петлюра, Кудрявцев, М. Омелянович-Павленко, Коновалець, Ольшеський (заступник Удовиченка, що лежав хорий на тиф) і я. Петлюра гостро нападав на ген. Тарнавського і взагалі на галицьких політиків. Незадоволений він був, що ген. Тарнавського судив суд, який складався виключно з Галичан. Потім цікавився станом війська. Нарешті запитав, як ставляться присутні на нараді до Польщі. Розуміється не знайшлося бажаючих розпочинати бій з Поляками в час, коли ціла армія робила відворот перед Росіянами. Тоді Петлюра повідомив нас про свій план. Суть плану була в тому, що Поляки малиби зайняти Проскурів і Шепетівку. Наддніпрянська армія сталаби в районі Старокопачинського, будучи забезпеченою на крилах Поляками, армія малаби реорганізуватись і відпочати. Які підстави були думати, що Поляки стануть забезпечувати крила нашої армії, не знаю. Не обійшлося навіть і на цій нараді без надій на Антанту, що, нарешті, мусіла помітити нас і, не дасть загинути у Волинських лісах та багнах.

В той час В. Тютюник добився скасування державної інспектури. Було це формальне скасування, бо фактично в бойових обставинах роля державних інспекторів давно звелася на нівець.

Рух на захід занепокоював частини. Особливо боялися козаки переходу на терени, заняті Румунами або Поляками. Мені довелось обікати частини і обіцяти, що не переведу дівизії на ті терени, де вони були інтерновані. В частинах не було бажання припинити боротьбу, хочби довелось провадити партизантку. Настрій

війська був рішучий. Припинювання збройної боротьби не було і моїм бажанням.

Частини Української Галицької Армії відходили з району Кам'янця на Схід, а ми пересувались на північний захід. 17/К 1919. р. дві кольони стрілися на шосе Дунаївці — Нова Ушиця недалеко м. Мінковець. Не обійшлося без закидів.

— До Поляків ідете? — колючо запитували одні.

— А ви до Росіян... — відповідали другі.

Командуючий Галицькою кольною подав мені інформації, що в Кам'янці вже Поляки і арештують наших. Було можливо, що заявлять вони й Дунаївці. Військових Поляки обеззброювали і забирали майно. Я рішив пробитися силою до своїх, але на цей раз до сутички з Поляками не дійшло, бо виявилось, що шлях вільний. Обидві кольони віддали одна одній військову пошану і пішли в різних напрямках.

Урядовий центр перенісся з Кам'янця до Проскурова. Туди ж стягалися війська. Росіяне встигли дійти до Проскурова раніше ніж дійшли наші війська. Переїхати урядовому центру до Староконстантинова не повелось, бо в Пашковецькій волості виник анархічний рух. Ця волость не визнавала ніякої влади і не перепускала через свою територію ніяких військ. У волості була зорганізована своя влада; „військо“ її стало на залізниці Проскурів — Староконстантинів і перепиняло рух. Вся ця історія відома під назвою „Пашковецької республіки“.

Український уряд вислав делегацію до „Пашківців“ на чолі з п. Феденком. Був підписаний формальний договір про перепуск через Пашківську волость Українського правительства з військом і майном. Але віче „Пашківців“ не ратифікувало договору. Мабуть уважало договір понижуючим гідність „Пашковецької республіки“! Уряд нінащо не рішився і кінчилося тим, що всі бази з майном, вагон з грішми і навіть деякі документи попали до рук Росіян, що вдерлися до Проскурова. Всі, хто був у Проскуріві, розбіглися хто куди. Частина втікла зразу ж до Польщі, а частина зупинилася в с. Війтівцях і потім помандрувала до Староконстантинова і Любара, обминаючи „Пашковецьку республіку“.

По цій історії можна уявити, який був авторитет центру в масах, коли навіть „Пашківці“ уважали договором свою гідність ображеною. А можна було би підтримати цей авторитет наказавши військовому командуванню ліквідувати „Пашківців“. Одержавши такий наказ, я міг його виконати; були для того засоби і бажання. Центр фактично не кермував, а віддався на волю Божу.

У Війтівцях Петлюра рішив дати дозвіл війську саморозпуститися. Проходячи 23/XI 1919 р. через Чорний Острів, я одержав такий документ:

„Командарму Отаману Тютюнику, копія Староконстантинів Отаману Мельнику, для передачі Отаману Тютюнику, всім командуючим групами для передачі Отаману Тютюнику. Польські війська розпорядженням свого вищого командування по вимозі Антанти відведені на захід від р. Збруча. Представник польського командування офіційно заявив, що при переході українських

військ через лінію, заняту польськими військами, ці війська будуть обеззброєні і інтерновані. Головний Отаман вирішив за всіма військами нині скупчитись в Староконстантинів і відходить в напрямку на Шепетівку. Остаточне рішення Головного Отамана прийме по прибуттю до Вас. Відносно шгабу Дієвої Армії Головний Отаман наказав всім, хто бажає, вирушити з ним походом; решту же розформувати і рахувати вільними. Коли буде більша кількість діл, котрі неможливо везти — спалити...“ Цей документ дає малюнок вйтовецьких настроїв, надій та інформацій. Записка датована 23/XI 1919 р. с. Війтівці. Ч. 03132. Підписана: от. Сінклер (Нач. штабу армії).

Сам Тютюник в той час був вже в Староконстантинові, де намагався взяти в руки поодинокі відділи армії, що ріжними шляхами простували на північ.

Звертає на себе увагу фраза записки: „решту ж розформувати і рахувати вільними“. Принцип обовязку для армії обороняти Батьківщину офіційно відкинено; кожний міг рахувати себе вільним. З бойових частин пізніше використала цей наказ ціла група Січових Стрільців. Решта частин, не зважаючи на розпучливий стан, всеж таки не використала дозволу і не „приняла рішення про самолівідацію.

„Пашковецьку республіку“ згадує і В. Тютюник в директиві армії з дня 26/XI — 1919 р. ч. 04/оп. м. Староконстантинів. Він пише: „Пашковецькі повстанці тримають фронт як проти нас, так і проти Денікінців.“ В тій же директиві він повідомляє про неясність політичної ситуації, про це говорить уступ директиви: „До виявлення політичної ситуації Головний Отаман наказав за всяку ціну зберегати Українську Армію, а тому не увязуватись в рішучі бої з добровольцями...“ Яка вже там могла бути ясність політичної ситуації, коли навіть „Пашковецька Републіка“ не ратифікувала договору з Українським Правительством, а останнє не спромоглося на рішучість, щоби змести бандитів зі свого шляху.

З Поляками теж не все було гаразд, хоч-би так, як повідомляв Отаман Сінклер з Війтівця. Вони й не думали виконувати „вимогу Антанти“ і не тільки не відходили на захід р. Збруча, а навіть посувалися на схід. Тогож дня (26/XI). В. Тютюник пише: „Начдіву Київській Збірної. З огляду на те, що Поляки обеззброюють дрібні наші частини і обози, тому наказую направляти всі частини скупчено і обози при варті. Наказую також в'яснити судьбу 3-ї Дівізії, яка пішла на Кременчуги, позаяк одержано відомости, що Поляки її обеззброїли.“ Поляки в дійсности обеззброїли частину 3-ї Дівізії. Дівізія польської кавалерії зробила наскок у вечері 26/XI. на м. Кузьмин, де були розташовані частини третьої Дівізії; після збройної сутички, Поляки, нічого не вдіявши, втікли на захід. Потім вони розказували селянам, що „трапилось непорозуміння“. Офіційно польські власти відносились нібито прихильно, не караючи в тойже час тих своїх підчинених, що забирали у нас на нашійже території майно, коні і зброю. Така „прихильність“ не подобалася нашим козакам і в Кузьмині тяжко було вдержати наші частини, щоб вони „не подякували“ за таку прихильність.

26/XI. 1919 р. Петлюра скликав знову нараду в м. Староконстантинові. На цій нараді були: члени Уряду, старшини штабу Армії, всі ком. групами і по двох старшин та козаків від кожної частини; окрім того були присутні ніким не запрошені, але цікаві старшини та козаки різних полків, що покинули свої частини і блукали по Староконстантинові. Відбулося щось подібне до мітингу. Народу набалося повне помешкання.

Петлюра подав інформації про події в Кам'янці та Проскуріві підчас „евакуації“. По нім говорив І. Мазепа. Після одержаних інформацій виходило, що нібито раз-ураз приймають найідеальніші рішення і, розуміється, енергійно переводжено в життя, але все щось ставало на перешкоді гарним замірам. Висновок був, що треба продержатись дуже недовго, бо всі держави, а особливо Антанта, от-от визнають незалежність України; тоді буде всього гаразд. Яка дїсгармонія була поміж інформаціями, висновками і дійсністю, що на кожному кроці побивала нас по головах! Правда, ніхто не надіявся на швидке визнання нас „Пашковецькою Республікою“. Навіть ніхто не старався за те.

В. Тютюник говорив коротко, але досить сильно. Він зачіпав одні військові питання.

Виступати з критикою не було рації, мало для того було часу. Тай не варто було критикувати, бо критику робило саме життя.

Зі злостю, ущіпливою і демагогічною промовою виступив Волох. Він критикував Уряд і Петлюру, які допустили, що Армія остала без чобіг і одежі. Говорив, що все розікрали з відома Уряду „постачателі“. Ще доводив нездібність центра орієнтуватися в ситуації, прийняти своєчасно рішення і переводити їх в життя. Взагалі було чимало правди в словах Волоха, але висновки його були невірні. Як поратунок, радив Волох визнати радянську систему влади і в союзі з Червоними Росіянами воювати проти всього світу. Сама по собі порада Волоха не була би вже такою поганою, колиб Росіяне погодилися з думкою Волоха. Але вони були розумніші від нього.

Петлюра не витримав і перебив Волоха, не давши йому висловити. Мазепа дав різку відповідь.

Взагалі нарада нічого позитивного не дала. Не варто в таких випадках радитись. Народи використовують демагогію для своїх авантурних цілей. Волох не мав ніякої сенсальної моральної права нападати на центр за анархію, бо сам зі своїми Гайдамаками учинив грабїж постачання армії у Проскуріві та Гречанах і розпочав погром і грабїж жидів в Миколаєві 24/XI. Не треба було бути великим політиком чи психологом, щоби зрозуміти наміри Волоха. Був ще час і можливість попередити події, що потім відбулися в Любарі. Та хто мав ліквідувати Волоха, чи вірніше Волохівщину? Ще при першому моєму знайомстві з Ол. Удовиченком на ст. Вапнярці останній говорить: „З Волохом і його Гайдамаками обов'язково кінчиться якоюсь черговою авантюрою... а Головний Отаман каже, що Гайдамаки демократичне військо... Говорять, що ми не розуміємо Волоха“. Виходить, що нібито в Кам'янці Волоха розуміли. Мені не довелося стрінути ні

одного з військових керівників, котрий би знаходив рацію формування Волохівських Гайдамаків. Таку рацію видно находили політичні кола, бо вони раз-у-раз (розуміється до Любара!) боронили „демократичне військо“. Остат ще невиясненим, чому Волох з Гайдамаками відігравав ролю охорони політичного центру від „контрреволюції“, яка всепривиджувалася соціалістам-революціонерам за кожним, хто бився на фронті, не улаштовуючи „рад“ і мітингів. Не виключене, що Волохівщина виникла завдяки елементам, що підпирали Державну Інспектуру. Ці елементи боялися армії і хотіли мати свою „партійну“ частину; вони могли для своєї підпори числити на „демократичне військо“. Їм не тяжко було сего добитися у безхарактерних керівників організації Волохівщини. Є фактом, що центр протегував Гайдамаків. Розуміється, що в бойових частинах армії, які мали всього коло 20—30% штатного складу, не було прихильного відношення до Гайдамаків за те, що вони охороняли центр і „ратували“ бази в Проскуріві та Гречанах. Гайдамаки були частиною, на яку покладали надії ліві політики. Цікаво булоби мати в цій справі відомости від людей, що докладніше знають історію Гайдамаків у другій половині 1919 року.

Вже у Проскуріві Волох нікого не слухав і робив те, що йому подобалося. Накази командарма виконував лише ті, що не йшли в розріз із його плянами. Поведінка Волоха мусіла звернути на себе увагу Петлюри і Правительства. В. Тютюник, при всіх гарних властивостях свого характеру, не був на стільки рішучий, щоби на власну руку зліквідувати „демократичне військо“ і поставити центр перед фактом. Політичний центр теж боявся відповідальности за наслідки ліквідації Волохівщини.

По директиві армії ч. ^о₄/оп. із 26/XI. Волох з Гайдамаками мусів лишитися в Староконстантинові в безпосередній підлеглости командуючого Запорізьською дивізією. Та Волохові не подобалась така директива і він її не виконував. Урядовий центр не знав, як відцепитися від, тепер уже немилої і неспроханої, охорони, котру він раніше протегував. Політична влада не довіряла армії, а в наслідок цього з'явилася Волохівщина. Гайдамаки не хотіли ділити долі війська.

Петлюра, Правительство і Штаб армії перебралися до Любара, а Волох з Гайдамаками теж пішов до нової столиці. Дійсно, „демократичне військо“ — куди хоче — туди йде.

І/XII. 1919 р. я виїхав зі с. Мацієвичі до Любара, щоби попросити в Штабі армії дозволу перейти з дивізією на Схід від Любара. Цього вимагала та обставина, що в Мацієвичах тяжко було дістати харчі для людей і фураж для коней. Знова таки хотілося бути ближше до Сходу, однаково я рішився йти на Схід, як тільки виявиться, що довше боротися фронтом неможливо. Настрої в дивізії були рішучо за тим, щоби прориватись до Дніпра.

Ще з Проскурова В. Тютюник післав на Волинь от. Данченка з правами Головнокомандуючого повстанцями Волині. Там же в Любарі опивився й от. Божко. Місцем свого осідку вибрав Данченко м. Любар тому, що в цілій околиці не було близько Росіян; опріч того околиця і саме місто багатенькі. Цією країною Дан-

ченко кермував, як диктатор. Мабуть не подобалось йому прибуття до Любара Верховної Влади. У Данченка був невеличкий озброєний загін. Волох, Данченко і Божко уважали себе покритими урядовим центром. Всі вони мріяли про „ради“, які малиби спасти Україну. Утворився своєрідний „отаманський тріумвірат“. До того ще в Любарі перебувала особлива організація, яка звалася „Волинська Революційна Рада“.

Урядовий центр, „отаманський тріумвірат“ і „Волинська Революційна Рада“, на чолі котрої стояв якийсь коваль, одно другому не підлягало. Всякий пораджував, як хотів. Хаос був страшний.

В моїй присутності відбулася нарада В. Тютюника з Волохом і Данченком. В. Тютюник не знав, як би його випроводити із Любара всяку владу, залишивши тільки урядовий центр. Для характеристики взаїмних відношень наведу уривок балачки Волоха із В. Тютюником.

— Нащо ти забрав самоправно всю шкіру, борошно та сало постачання? — запитував В. Тютюник.

— То не я зробив, а Божко, виправдувався Волох.

— А чому Божко не прийшов сюда?

— Бо не має чого йти — йому ти вже вибив одно око, то він з другим до тебе не прийде. Але він забрав усе з мого відомого, бо йому помагали мої Гайдамаки. Майна ніхто не охоронював отож мої хлопці й забрали під охорону.

— То ви негайно поверніть майно...

— Ха-ха-ха... мої хлопці давно дали всьому лад: всьо розділили поміж собою. Що можна, їдять, а зі шкір чоботи шиють.

В. Тютюник почав говорити сердито і на „ви“.

— Ви будете виконувати мій наказ? Коли вирушаєте в Трошу?

— Коли захочу? — жартував Волох.

— Та ви думаєте підлягати мені, чи не думаєте? Чи для вас ніяка влада не існує?

— Покинь, Василю.... Яка ти в біса влада! Тебе вже ніхто не слухав. Я вже наказів з десять твоїх не виконав, а ти мене ще й досі на шибеницю не потяг. Колиби ти був владою, то похитавби давно неодного, а так тебе повісять, їйбо' повісять...

В. Тютюник видно хвилювався. Волох помітив, що зробив нетактовність і виправився:

— Я жартую. Завтра... або після завтра піду з Любара. Тільки дещо одержу для своїх хлопців. Як ще даш грошей, то піду аж на Полтавщину, а то сидітиму в Любарі.

В. Тютюник щось обіцяв дати. Отамани пішли. Ще передтим Волох мав балачку зі мною. Він переконував мене, що коли ми визнаємо і заведемо в себе „ради“, то Росіяне допоможуть нам організувати нашу армію. Ця армія мала забезпечити, як думав Волох, незалежність України. Мене не можна було переконати, бо я вже з досвіду знав, що Москва знищить українську армію в самому початку. В інтересі правди треба сказати, що в той час ширші кола інтелігенції принципово не малиби нічого проти організації української армії під червоним прапором. Тільки непев-

ність, що Росіяне знищать все, не давши піднятися на ноги, утримувала від небезпечного експерименту. Притому забували, що „радянських“ сім'ятей у нашого населення давно вже не було.

Я доніс В. Тютюнику, що я мігби силою примусити виконати накази командарма. Потрібний був тільки відповідний наказ. Він схопився моєї пропозиції і просив мене якнайшвидше вирушити з Мацієвичів, перейти на схід від Любара, а по шляху через Любар зліквідувати „тріумвірат“; для цього обіцяв приготувати відповідний наказ. Своє поведіння з „отаманом“ він пояснював тим, що в Любарі не було ніодної надійної частини, а він не знав, чи хто з командуючих фронтовими частинами згодиться „ліквідувати Волоха“. Тому В. Тютюник намагався „політично“ висунути Волоха з товаришами із Любара.

2/XII. Київська Дівізія вирушила з Мацієвичів, але не дійшла за оден день до Любара (люди й коні брели по коліна в багні) і заночувала в с. Северини. В ночі з 2. на 3/XII я довідався про події в Любарі. Передав мені якийсь урядовець, що з переляку втік з Любара підчас стрілянини. Він розказав, що Петлюру й Уряд заарештував Волох, а можливо, їх вже й розстріляно. Волох виступив з більшовицькими кличами.

Раненько я рушив з дівізією до Любара, бажаючи захопити Волоха несподівано. Коло 12 год. 3/XII дівізія вже була під Любаром. В таких випадках ніякі переговори недопустимі — необхідно карать безоглядно. На дівізію я надіявся цілком. Але „отамани“, дізнавшись про моє наближення втікли зі своїми військами в район зайнятий Червоними Росіянами. З ними пішла і Волинська Револуційна Рада. Ще тільки вчора м. Любар було осідком аж трьох Всеукраїнських політичних центрів, бо Вол. Рев. Рада й себе оголосила Всеукраїнською Револуційною Радою, а сьогодні не було ніякої влади. Після півдня 3/XII населення Любара бачило, як знову машерували по вулицях міста війська з розпущеними синьо-жовтими прапорами та ще й з музикою. Вистроївши дівізію на мійській площі, я коротко поінформував про події і наказав розташовуватись. За Волохом пішла розвідка. В Любарі ніхто не знав, що саме скоїлося, але я всетаки довідався, що Волох нікого не розстрілював. Навіть говорили, що „Петлюра в один бік поїхав, а Волох в другий“. Всі мусіли бути живі, хоч і не зовсім здорові від переляку.

Я пішов на почту, щоб звязатися з іншими дівізіями і подати їм інформації про дійсний стан. Аж до часу вияснення ситуації довелося самому відограти роль „центра“.

На почті довго не вірили в те, що ми не з Волохом. Тільки після моїх балачок по телеграфу начальник почти привів до мене Паливоду (керуючий міністерством почти). Тому міністрові не повелось втіти і він цілу ніч і день просидів на горіщі підляглої йому установи.

З фронтом звязку не було. Зате був телеграфічний з м. Чуднів, де сиділи „отамани“ і Револуційна Рада. Дізнавшись, що я вже в Любарі, з Чуднова запропонували підлягти їм. Наша балачка не була довгою. Подаю її в цілості:

Чуднів: Хто коло апарата?

Любар: Начальник залоги м. Любара.

Чуднів: Іменем революційного народу наказуємо Вам підлягти робітничо-селянській владі України.

Любар: Залишіть свої накази. Не треба було кидати Любара. Будь ласка, чи Ви не скажете часом, куди втік Волох, бо він украв у нас останні гроші.

Чуднів: Вибачте, на такі запитання відповіді ми не даємо. Волох визнає радянську владу.

Любар: Та одно другого не тичеться. Незалежно від того, яку хто визнає владу, злодій все буде злодієм.

Чуднів: Волох зробив державний переворот, а не крав гроші.

Любар: Перевороти так не робиться... не треба було тікати з Любара.

Чуднів: Ми запитуємо, чи Ви погоджуєтеся розпочати переговори з нами в справі визнання армією влади рад?

Любар: Не маю ні від кого на те уповноважень, — я сам не хочу говорити, бо хтож говорить з утікачами? — їх тільки ловлять.

Чуднів: Петлюра з урядом втікли до Польщі. Вам нема иншого виходу, або теж іти за ним, або при допомозі Російської Радянської влади будувати свою Самостійну Соціалістичну Радянську Українську Республіку. Подумайте, бо козаки однаково підуть за нами.

Любар: Я скінчив.

Чуднів: Почекайте...

Любар: Начальник залоги пішов і заборонив давати відповіді й обзиватися до Чуднова...

Я мав з тої балачки користь, бо довідався остаточно, що Волох не захопив центру. Волох був в Чуднові, про що вже донесла мені розвідка. Швидко розвідка впала на сліди урядового центру. Петлюра, міністри, штаб армії та інші всі втікли до Нової Чорторії, де стояли Січові Стрільці. Вони робили розвідку навколо. Їх розвідка здобалася з моєю. Я виїхав до Н. Чорторії.

М. Любар було свідком вправ неуків у Громадянській війні. Самий виступ „Отаманського тріумвірату“ відбувся в таких обставинах. В м. Любарі та його блищих околицях було скуплено чимало військових частин. Перебували тут: Юнацька школа, 3. дівізія, Охорона Головного Отамана, Січові Стрільці та Гайдамацька бригада Волоха. Юнаками командував полк. Вержбіцький, 3. дів. — підполк. Ольшевський, Охороною Головного Отамана — полк. Цівчинський. Я вже говорив про хаос, що панував у Любарі. „Отамани“ рішили використати його. З кількома десятками горлорізів „отаманам“ вдалося захопити державну скарбницю, що оставала на почті під охороною Юнаків. Скарбницю забрано без опору, хоч нападаючі для смілости всеж таки стріляли в повітря. Полк. Вержбіцький одержав наказ ліквідувати виступ. Зібрав своїх підляглих на мітінг, де прийнято постанову „утриматись від проливу крови“. Почався мітінг і в Охороні Головного Отамана. Побачивши таку оказію Волохівці кинулися, щоби захопити уряд та Петлюру, але останні в самому початку зникли з Любара.

Волох зібрав свої сили на передмістю. „Невтральні“ Юнаки, Охорона Головного Отамана і решта частин поділились; вони частиною пішли до Волоха, а частиною потяглися до Н. Чорторії. Тільки Охорона Головного Отамана пішла цілком до Волоха, який вже тоді виставляв свою кандидатуру на Головного Отамана.

Волох осів зразу в Любарі. Пор. Б-в, що був тоді при штабі Волоха, розказував мені, що переможці хотіли в першу чергу звязатися безпосередньо із Запоріжською дивізією, де Волох колись був командуючим. Приєднавши до себе Запоріжців „отамани“ надіялися примусити й решту армії до визнання перевороту. Раптовний рух до Любара Київської дивізії зруйнував план Волоха. Йому нічого не лишалось робити, як тільки втечи за фронт Червоних Росіян, де мав надію одержати допомогу.

Зразу Волох не мав наміру переходити до Червоних Росіян. Захопивши в свої руки фактичну владу, щоби надати всьому вигляд законності, думав Волох примусити уряд і всіх, що боролися за українську незалежність, визнати радянську форму влади. При цій комбінації Волох надіявся стати Головним Отаманом.

Оцінюючи події в Любарі, як епізод з громадянської боротьби, приходжу до таких висновків:

З боку урядового центру: 1. Наслідком недовіря до армії, сталося утворення особливої частини на чолі з Волохом, котрого вважали за певну особу. 2. Неприйняття своєчасно рішень, коли виявилися наміри Волоха. 3. Скупчення при урядовому центрі військових частин, на чолі котрих стояли люди малорішучі і нетверді. 4. Повна дезорієтація центру відносно настроїв у війську. 5. Невміння вирвати ініціативи з рук Волоха при виступі, хоч для того було досить часу. 6. Небажання вищих урядових осіб заризикувати, щоби хто небудь інший станув на чолі Юнацької школи (найкраща частина) персонально. 7. Невміння підбирати людей на відповідальні ролі. 8. Відсутність, в цілій залозі, хоч би одного командіра частин, який би на власну відповідальність не чекаючи наказів, поставив опір бунтівникам.

З боку Волоха: 1. Велике нахабство і навіть недопустима необережність в підготовчому періоді. 2. Відсутність конкретної цілі та ясного плану. 3. Невміле виконання перевороту (можна було захопити політичний і військовий центр цілком). 4. Відсутність відваги для того, щоби силою примусити армію визнати факт перевороту. 5. Ганебна дезорієтація в політиці Червоної Москви до України.

У вечері 3/IV я виїхав до Чорторії. Там були: Петлюра, ген. Юнаків, В. Тютюник, трохи міністрів, Коновалець і рештки того, що у свій час гучно звалось державним апаратом. По вулицях тинялися окремі гуртки козаків, не знаючи що робити. В цій місцевості демобілізувався бувший корпус Січових Стрільців. Пе-

редавши В. Тютюникови орієнтацію в ситуації на фронті (я вже мав телеграфічний зв'язок з фронтом в Любарі), я одержав від нього наказ, для передачі всім командуючим дівізіями, щоби прибули на нараду до Чорторії 4/XII.

На другий день в присутності недобитків центру і командуючих дівізіями відбулася інформаційна нарада. Тут в перше з'явився новопризначений командуючий 3 дівізією п. Трутенко. На нараді скостантовано, що армія не може довго перебувати у маленькому районі, будучи оточеною зо всіх боків ворогами. Ніяких рішень не прийнято. З військових командуючих висловили свої остаточні погляди Коновалець та я. Коновалець повідомив, що Січові Стрільці демобілізуються, бо вважають провадження озброєної боротьби у формі партизантки недоцільною. Я повідомив про своє рішення прорватися до Дніпра і провадити там партизантку до весни, коли можна буде розпочати боротьбу в ширшому розмірі. М. Омелянович-Павленко, Загроцький і Трутенко заявили, що мусять порадитися зі своїми підляглими і тільки тоді приймуть рішення. Перед кінцем наради Петлюра знову запросив на зібрання до м. Чорторії 6/XII, 1919 р., коли мала відбутися остаточна нарада і нарешті мали прийняти якісь рішення.

Армія, відходячи перед ворогом, скупчилася в невеликому тракутиту, котрего сторони тяглися щось всього коло 35 верстов кожна. Колиби вороги натиснули більше енергійно, то вже через декільки годин булоби запізно приймати всякі рішення, окріч одного — тікати у всі сторони. Але жага до нарад була ще більшою від віри в Антанту.

Чи мав який небудь плян Петлюра, як Головнокомандуючий і Голова політичної влади? Формально і фактично він мав усі права приймати рішення без нарад і за несвоечасні рішення поносить повну відповідальність. Але він мав тільки одно тверде рішення, радитись і радитись. Можливо, що деякі з членів уряду мали якісь пляни, але вони не говорили проте нікому і теж радились. Пошесть розповсюджувалась і на людей чисто військового фаху. Часом й оперативні рішення приймаю на нарадах.

Омелянович-Павленко, Загроцький і Трутенко поїхали до своїх частин радитись. До того часу вони мабуть думали, що замість них Головна Команда прийме рішення, а їм доведеться виконувати готові накази. Заскочені несподіванкою вони приймали рішення гуртом у своїх дівізіях. Персональної хоробрости часом не досить для того, щоби взяти на себе відповідальність в критичний мент, коли від людей влади вимагається повного надруження волі, для того, щоб не звертатися до своїх підляглих за порадою, замість, щоб наказувати і вимагати виконання своїх рішень. На нараді 4/XII 1919 р. цілий ряд відповідальних осіб, як виявилось, не мав власної твердої думки, що робити завтра.

При виїзді з м. Чорторії командуючі дівізіями одержують записку зі Штабу Армії, яка вказує на повну ненормальність відносин поміж Головним командуванням і частинами армії. Зміст цієї записки:

„Всім Начдівам збірних: Запоріжської, Волинської, Київської, С. С. і З. Залізної. Командарм наказав завтра 5/XII к. 12 годин

надіслать в штаб армії слідуєчі відомости: 1) Що дівізія собою фактично уявляє; 2) в який район дівізія бажає перейти; 3) що дівізія бажає одержати зі штабу армії та з постачання; 4) питання, які виникнуть у Начальника дівізії. Нова Чорторія 4/XII. 1919 р. ч. 32. За начальника штабу Осаул Цейліт“.

Той, хто фактично командує, ніколи не буде розшукувати, куди котрий з його підляглих хоче йти, а штаб армії таке запитання робить у п. 2. своєї записки.

На запитання в п. 2 записки я відповів: „Дівізія (Київська Ю. Т.) бажає перейти в район Канівського, Чигринського, Звенигородського і Єлисаветського повітів (ч. 517 5/XII 1919 р.)“.

Ранком 6/XII командуючі дівізіями знову з'їхалися до Н. Чорторії на нараду, але самого Петлюри, що скликав нараду, вже не було в Н. Чорторії. 5/XII він спішно виїхав через Шепетівку до Польщі. Така спішність була нічим неоправдана. На нараді, яку скликав Петлюра, сам же Петлюра, мусів бути. Не є виключеним, що він поспішив виїхати до Польщі, щоби не брати на себе відповідальности за рішення, які об'єктивно мусіли бути прийняті. Від'їзд Петлюри був настільки нежданим, що в одного з командуючих дівізіями вирвалася фраза: „Значить Головний зник?...“

І. Мазепа передав нам писемний наказ Петлюри такого змісту: „Голова Директорії У. Н. Р. 5. грудня 1919 року м. Н. Чорторія. Ч. 101. Отаманові Омеляновичу-Павленко. В зв'язку з новим завданням, що покладається на Дієву Армію, наказую Вам приступити до виконання обов'язків Командуючого Дієвою Армією, одночасно продовжуючи кермування Запоріжською Групою. Дальніші вказівки відносно діяльности Армії Ви маєте одержувати від мене через Уряд У. Н. Р. Заступником Вашим признаю Отамана Юрка Тютюника, котрого Ви повинні про це повідомити. Головний Отаман Військ У. Н. Р. Петлюра. Начальник штабу отаман Юнаків“.

Цей документ так зрадагований, щоби не видно було, в чому саме суть „нового завдання“. Цілком зрозуміло, що армія не одержувала більше ніяких „дальніших вказівок відносно діяльности“. Невідомо й до цього часу, як розумів те „нове завдання“ сам Голова Директорії. Армія зрозуміла наказ по своїйому: наказ був захований в архіві штабу. Після такого наказу нічого більше не лишалося, як знову таки радитись. Тепер нарада мала рацію, бо головний вожд покинув армію, надавши фактично ніяких вказівок. Формально Петлюра ніби не міг відповідати за те, що буде робити далі обдерта, боса, голодна і без амуніції армія. Але його від'їзд мав і прозитивну сторону: давав не тільки моральне (таке давно було), а і формальне право кожному робити, що він забажає. Без його нарада мусіла скінчитися швидко, бо радитись мали виключно військові.

В. Тютюник був хорий; у нього починався тиф, від якого він пізніше вмер у м. Рівному. Полковн. Мішковський (нач. штабу армії) теж хорів на запалення легенів. Вони не могли чекати кінця наради і виїхали до Польщі. Виїзджаючи, вони видали мені мандат такого змісту: „Командуючий Армією У. Н. Р. 6. грудня 1919 р. ч. 32 Ставка. Отаману Тютюнику. З одержанням цього Ви признаєтесь начальником Київського загону. Ви користуєтесь дикта-

торськими правами у відношенню розпоряджень, викликаних військовими потребами. Отаман Тютюник. Начальник Штабу Генштабу Полковник Мішковський“.

По всьому видно, що ні В. Тютюник, ні полковник Мішковський не знали про наказ Петлюри ч. 101 із 5/XII. Не можна допустити, щоби В. Тютюник знаючи, що командує армією уже призначений Омелянович-Павленко, видавав такі мандати. Треба зазначити, що такіж документи за підписом В. Тютюника і Мішковського написані всім командуєчим дівізіями, не виключаючи і Омеляновича Павленка. Залишається фактом два накази: Петлюри з 5/XII, з „новим завданням“ і В. Тютюника із 6/XII., де він надає „диктаторські права“, сам їх формально не маючи. В. Тютюник робив те, що може і має право робить командант фортеці, яка оточена ворогом; він брав на себе всю відповідальність за наслідки своїх розпоряджень. Документ зрадований так, що не допускає двох думок про дійсний зміст, який надавав йому пишущий. Наказ Петлюри навпаки, виданий в такій редакції, що пишущий його міг толкувати так свого думку, як вимагали політичні обставини будь якого менту.

Заховавши обидва документи на спомин про Н. Чорторію, командуєчі дівізіями лишили міністрів, котрі теж мали бути на нараді, і пішли до другої кімнати, щоби порадитись, що робити далі, бо кожна прогання година загрожувала несподіванкою.

Загроцький перший зложив звіт про стан Волинської дівізії. Політичну частину звіту Загроцький передав п. Долуду, який мав висловити думку всіх Волинців і самого Загроцького, котрий погоджувався з п. Долудом. Він заявив, що „справа політична є не його справою, а п. Долуд на тому розуміється“...

Долуд говорив довго і переконуючо. Висновки його звіту були такі, що єдиний шлях уратувати армію від загибелі, це оголосити цілу армію прихильниками Совітської влади і, користуючись допомогою Росії, реорганізоватися і чекати слушного часу для відновлення боротьби. Він надіявся, що від Московського Совнаркому можна буде добути дозвіл і допомогу на організацію Української Червоної Армії. Долуд не мав надії, що армія не загине, коли вирушить в запілля ворога. Коли би Московський Совнарком не погодився на утворення окремої Української Червоної Армії, то як мінімум, ми мусіли би вимагати збереження Українських дівізій в складі Червоної Російської Армії.

Після п. Долуба говорив я. Мені не тяжко було довести помилкову позицію п. Долуда. Він не згадав про те, що маємо робити, коли Росіяне навіть й на те не згодяться, щоби в складі своєї армії, зберегти українські дівізії. А що вони не згодяться, я був цілком певний. Досвід праці у Григорієва¹⁾ і багато фактів з політики Червоної Москви до інших національностей бувшої Російської імперії, котрі теж хотіли мати національні армії, хоч-

1) От. Григорієв хотів організувати Червону Українську Армію. Не зважаючи на блискучі перемоги, які він відніс над військами Антанти в районі Херсона, Миколаєва та Одесси, Росіяне не дозволили на те і Григорієв примушений був повстати в маю 1919 р. Автор був шефом штабу Григорієва.

92 би й червоні, промовляли за тим, що думки Долуба в помилкові. Всяка армія твориться не для паради. Московські комісарі не гірше від нас розуміли проти кого поверне свої багнети Українська армія, колиби вона тільки зорганізувалась. Опріч того почервоніння Української армії, що два й пів року завзято билася проти Росії під національним прапором, мало би негативні для нас моральні наслідки. Ціла армія ніколи не визнала би спілки з Москвою хочби й тимчасової, тому загрожував ще й розвал самій армії.

Я в категоричній формі заявив, що, ставлячи своєю метою продовження збройної боротьби за всяку ціну і збереження армії до весни, уже рішився прорватись в Запілля Білих Росіян. По знищенню Білих, боротися проти Червоних.

Трутенко стояв ще на иншій становищу. Він був не проти переходу до Червоної Російської армії, але він і старшини дивізії боялися, що Червоні призначать всіх на страчення. Трутенко мав рацію, бо 3 залізна дивізія далася в знаки Росіянам, коли нею командував Ол. Удовиченко. В запілля йти Трутенко теж рахував небезпечним, бо партизантка вимагає великого досвіду й особливо тяжко її провадити зимою. Найкращий вихід на думку Трутенка був у тому, щоби перейти на терени заняті польськими військами, де всі мали бути інтернованими. Тим, хто хоче йти на партизантку пропонував він дати дозвіл. Нарешті Омелянович-Павленко сказав, що Запоріжці не підуть під команду Волоха¹⁾, а в Польщу вони теж не підуть, бо мають досить досвіду зі свого перебування в Румунії підчас переходу з Півдня до решти армії. Тому Запоріжська дивізія вирушить на Полтавщину та Кавказьку.

Загроцький згодився йти в запілля, а за ним згодився й Трутенко.

Перебіг цілої наради виявив непохитне бажання всіх, за виключенням Трутенка, зберегти українську армію, як силу озброєну і організовану, ціною хочби найбільших жертв і ризика. Опріч того я особисто уважав кінечним не переривати озброєної боротьби за визволення. Перерив у боротьбі, на мою думку, деморалізує маси і ослаблює їх активність, котра є так потрібна для націй глоблених. І бажання зберігти в руках зброю, не міняючи при тому національного прапора, взяло гору. Рішення було прийняте.

Старший із командуючих дивізіями Омелянович — Павленко повідомив про наше рішення І. Мазепу і прочих міністрів.

Далі нарада продовжувалась разом з міністрами. І. Мазепа запитав, чи бажане, щоби правительством (власне частина його) перебувало весь час при війську. Командуючі дивізіями висловились проти того тому, що перебування урядового центру при армії звязувало би рухливість частин, яка мусить бути якнайбільшою в партизантці. Опріч того правительством часом впливало би негативно на швидкість прийняття рішень, в чому ми вже мали досвід. Я поставив внесок, що для політичної роботи серед населення і звязку з урядом бажано мати при дивізіях і штабі армії політичних ре-

1) Волох був уже оголошений Головнокомандуючим Червоними Українськими військами.

ферентів, призначених урядом. Пропозицію прийнято і п. Мазепа призначив референтами: Феденка, Скляра, Чубука, Гарасима, Загурського, М. Левицького і Совенка.

Після того І. Мазепа оголосив відозву Правительству. Ця відозва є твором тої частини уряду, що добилася з військом до Любара. Вона є останнім акордом політики кабінету І. Мазепа, бо з того часу кабінет фактично розпався на дві частини. Соціалісти-революціонери після невдалих спроб зорганізувати владу „трудових рад“ зникли з політичного обрію. Міністри, що належали до партії соціал.-демократів продовжували тримати зв'язок з армією і давати поради в політичних питаннях. І. Мазепа майже цілу зиму перебув на окупованій Росіянами Україні. Всі політичні референти, за виключенням безпартійного Совенка, теж належали до партії соц.-демократів. Наведу зміст відозви в цілості:

„Від Правительства Української Народної Республіки. В будівництві Самостійної Української Республіки в сей момент кінчається оден період — період нечуваної героїської боротьби і великих страждань Українського Народу. Доля судила, що Український Народ на шляху до самостійного життя не мав реальної підтримки серед держав світу. Територія України вважалася і вважається, як принадна здобич для кожного, хто може свої бажання піддержати оружною силою, а не як хата вільного Українського Народу і свободних рівноправних меншостей цієї країни.“

„Російські комуністи бажать за допомогою матеріальних багатств України держати свою Світівську Республіку. Російські контр-революціонери почали відновлення російської царської імперії походом на Україну. Імперіалістичні держави Європи будують свою політику на Сході через поведлення України. Тому не диво, що Український Народ, полишений лише на власні сили, не міг досі твердо стати на ноги в будівництві своєї держави.

„З моменту евакуації Києва, після повалення гетманського насильства, Українська Народня Республіка була вічно під страшною загрозою захоплення ворогами. І лише завдяки надзвичайному героїзмові народу і війська держалися ми проти наших противників.

„За час цієї боротьби в боях полягло велике число нашого вояцтва, а ще більше вірних синів України загинуло від усяких вразних хороб. Держави світу не тільки байдуже дивилися на це, що Український Народ гине без всяких санітарних засобів, а навіть заборонили привозити на Україну потрібні нашому війську лікарства.

„Правительство Української Народної Республіки і республіканське військо, які заводили лад і порядок на території України, спираючись на демократичні принципи, не були в силі виконати свої завдання, бо буржуазно-демократична Європа відрізала нашу територію від взаїмовідносин зі світом, в наслідок чого наш край знову кинутий в чорну, страшну анархію.

„Через все те наше державне діло стояло многократно перед катастрофою: в січні 1919 року — в Києві, в лютім — у Винниці, в травні — у Волочеську, в червні — в Кам'янці. Все це етапи Українського Народу по дорозі на Голгофу.

„Бичований і знеможений піднімався він в своїм завзяттю до свого самостійного життя, до нових спроб стати вільним і рівноправноправним громадянином світу. І напевно наше робітничо-селянське військо виконалоб свої завдання, колиб тяжкий іспит історії не знесилив матеріально і морально наших організованих сил.

„Перехід Галицької Армії на сторону Деникіна поставив нашу армію в надвичайно тяжке стратегічне положіння, бо одночасно з передачею ворогові сили військового майна, для його наступу була відкрита наша головна комунікаційна лінія.

„Це примусило державний апарат нашої Республіки і військо залишити район Кам'янця, Проскурова і Староконстантинів і перейти в місцевість, деби наша армія могла відпочити, поправитись і знову, як організована і дисциплінована сила піти в наступ проти ворога. Відступ армії в тяжких умовах розстроїв наш державний урядовий і фінансовий апарат і зруйнував постачання армії.

„В цей критичний для української державности момент, коли наша армія зосереджувалася в районі містечка Любара, купка авантюристів, прикриваючи свої пляни совітськими лозунгами, задовольнила свої хижацькі заміри тим, що зрадницьки ограбувала державну скарбницю. Цим наша армія поставлена в ще більше скрутного матеріального становище.

„В зв'язку зі зазначеним станом річей Правительство Української Народної Республіки заявляє, що воно тимчасово переходить на інші способи боротьби за нашу державність. Військо одержить від вищого командування ті завдання, які воно повинно виконувати. Правительство Республіки для державного діла перебуватиме в певному місці, щоб, маючи зв'язок з народом і військом, керувати справами України і заступати її перед другими державами і народами так, як цього будуть вимагати інтереси нашої Республіки.

„Правительство не припиняє своєї діяльності і доложить всіх сил, щоби боротьба Українського Народу за визволення була доведена до успішного кінця.

„Панські порядки нового гетьмана генерала Деникіна вже підняли проти себе весь трудящий Народ України, всю українську і неукраїнську демократію. Понад Дніпром ідуть великі повстання Українського Народу проти російських чорносотенних завойовників. Окрім повстання в тилу Добровольчої армії, її силу підриває наступ червоної армії зі Східної Росії.

„Господарюванням чужинців Україна доведена до крайньої руїни і безладдя. Народ України і наше республіканське військо знає, що в большевизмі порятунку немає. Большевицький комунізм на українському ґрунті не приймається, він може посіяти нову міжгромадянську війну, нове кровопролиття, в третє знищити Україну матеріально.

„Вояки Української Армії і весь Народ України! Нехай ваша віра в нашу народню справу не захитається ні на мить.

„Тяжкий момент, який переживає наш рідний край, вимагає від вас великої самопожертви. Але ніщо в світі не дається без боротьби. Двохрічною своєю боротьбою з ворогами України ви

поважно поставили перед усім світом справу визволення нашого народу. Всесвітній соціалістичний конгрес в Людерні 8-го серпня цього року одногосно признав Українську Самостійну-Республіку. Весь щиро-демократичний і соціалістичний світ дивується нашій впертій і невпинній боротьбі зі своїми ворогами за національну і соціальну справедливість.

„Успіхи наших ворогів не довговічні, бо на чужі гроші і чужою допомогою, а не своєю внутрішньою силою держиться армія Деникіна. Українська Народна Республіка держиться своїми власними силами і на перекір нашим лютим ворогам вона буде жити вільна і самостійна. Як раніще, так і тепер нашим кличем буде Самостійна Народна Республіка. Тільки в самостійній республіці трудовий народ України, без різниці національностей, здобуде собі землю, волю і громадянські та національні права.

„Нехай живе вільний Народ України і його Незалежна Народна Республіка!

„Голова Директорії і Головний Отаман С. Петлюра. Голова ради народних міністрів і міністр внутрішніх справ І. Мазепа. Міністр преси і пропаганди Т. Черкаський. Міністр праці О. Безпалко. Міністр єврейських справ П. Красний. Керуючий міністерством пошти та телеграфу Паливода. В. о. міністра народного господарства Г. Солодар. Державний Секретар Л. Шрамченко. м. Любар на Волині, 2-го грудня 1919 року“.

Автори відозви, цілком зрозуміло, мали на меті в першу чергу агітацію. Тому відозва, як історичний документ, не має великого значіння. Багато причин державної катастрофи не показано. Замість того наслідки непоказаних причин у відозві фігурують, як причини. Але відносно Української Галицької Армії і тут нема слова „зрада“.

Виступ Волоха рішучо не був причиною неповоджень Правительства. Навпаки, він був одним з наслідків діяльності безхарактерних політиків, яким усе ввижалося, що от-от якийсь командує фронтів частини приженеться до Кам'янця і перевішає своє Правительство. Причиною були цілком безвідставні страхи. Бо тільки анальфабет у політиці міг зробити таку річ. І це зробив нарешті Волох зі своїм „демократичним військом“.

Виступ Волоха є великою тактичною помилкою в політиці. Момент самоліквідації, а разом і повного фіяско, неминуче наближався до правительства, яке хиталося від шукання „соціальної справедливості“ по рецептах Маркса до Антанти, яка мала „визнати і не допустити до загибелі“ таку „надійну протибольшевицьку силу“.

Своїм передчасним виступом Волох зіпсував увесь ефект банкруцтва есервської політики, яка абсолютно не відповідала ні вимогам життя ні навіть хвилими настроям населення, бо останнє в цей період не йшло далі в ліву поза демократичні засади управління державою і передачі конфіскованої землі у власність селянам.

Дійсні наміри „отаманського тріумвірату“ заховані у відозві. Волох, Божко і Данченко всеж були патріотами і самі мали гарні наміри, але не мали для того належного розуму, щоб їх перевести в життя.

Не обійшлося і без демагогії. Бо порівнюють порядки, що заводив на Україні Денікін, з порядками, які були за гетьмана в більше ніж смілістю.

„Військо одержить від вищого командування ті завдання, які воно повинно далі виконувати“ цілком відповідає „новому завданню, що покладається на армію“ з наказу Петлюри ч. 101.

Годиться звернути увагу на такий факт: відозва датована 2. грудня в м. Любарі і в тойже час згадується виступ Волоха, який відбувся теж 2. грудня. Після виступу Волоха ні Петлюра, ні уряд більше в Любар не вертали. Відозва писана безперечно не в Любарі. Лишається незрозумілим, для чого автори поставили дату 2. грудня і в тойже час говорили про Любарські події з 2-3 грудня, як про відбувшийся факт.

Відчитанням відозви нарада скінчилася. І. Мазепа умовився з командуючими дівізіями побачитися в м. Липовці дня 15. грудня 1919 року.

7/XII 1919 року розпочала армія свою мандрівку без окремого політичного центру.

Розділ II.

Виконання Українською Галицькою Армією параграфу 6-го договору з Денікіном. Договір про злуку українських армій. Жах Білих Росіян і його безпосередні наслідки. В „неутральній слугі“. Союз без політики.

Старший з командуючих дівізіями М. Омелянович-Павленко обіймив командування над тою частиною українського війська, що рішило продовжувать боротьбу з окупантами. Наказ Петлюри ч. 101, який призначав його як командуючого армією, Омелянович-Павленко довгий час ігнорував. Перший наказ військам по виході з району Любара мав такий початок: „Наказ по збірній групі (Київська, Волинська, Запоріжська, 3 дівізії)“ і мав підпис: „Ком-груп Збірної Отаман Омелянович-Павленко¹⁾“. Тільки потім Омелянович-Павленко почав підписуватися зразу, як командуючий військом, а далі, яко Командуючий Армією.

До 12/XII армія осягнула район с. Юзефівка, м. Самгородок, с. Нова Гребля, с. Лосіївка. Ціла армія пройшла смугою, де були розташовані майже виключно частини Української Галицької Армії. Перейшовши на сторону Росіян, Галичане найретельніше виконували параграф 6. договору проте, що „Галицька Армія не буде воювати з армією От. Петлюри..“

В наказі київській дівізії ч. 518 з 10/XII м. Пиків говориться: „Ще раз звергаю увагу на необхідність коректних відносин до Галичан; обеззброєння їх може мати місце лише у випадках явно ворожих відносин до нас, або по моему (комдіва) наказу“. А в наказі армії ч. 2 з 13/XII 1919 р. зазначено: „Галицькі частини ніяких ворожих кроків (підчас проходу через район їх розташування, Ю. Т.) проти нас не робили“.

Фактично Українська Галицька Армія не тільки не робила ворожих кроків, а навіть допомагала нам чим могла. Так у м. Пикові, де стояла Галицька артилерія, Київська дівізія замінила свої старі гармати на нові. Окрім того взято здесяток гарматних коней, за котрі видано розписку, що „коні взяті позичково в Української Галицької Армії і будуть повернуті їй при першій зустрічі“.

Штаб Галицької артилерії і штаб Київської дівізії в час постою в м. Пикові обідали і вечеряли вкупі. Галицькі стрільці помагали всім нашим козакам. В с. Корделівці була розташована інтендантура Галицького корпусу, здається І-го. Відношення були такі,

¹⁾ Наказ ч. 1. 8/XII 1919 р. с. Сміла.

меначеб то не було ніякого договору з Денікіном. До шпиталю гал. корпусу передано хорих старшин та козаків Київської дивізії. От так виглядала на практиці „чорна зрада Галичан“, про котру в свій час стільки галасували в Камянці та Проскуріві. Так виглядала „прірва“ поміж синами одного народу, про котру й досі не забувають кабінетні вчені Галичини, що ніколи не відчували тої єдності, яка лучила і лучить синів одного народу, які спільно пролили свою кров за велику ідею.

Ні Андрусів ні Рига, ні Зятківці ні Варшава не в силі розірвати спільноти нації. Психологія нації не рахується з договорами, які підписується без згоди самої нації, а часом і без відома. Сили, що творять спільноту нації не залежать від вчинків не тільки окремих людей, а навіть і цілих поколінь, котрі часом звертають на манівці. Жива нація все прагнутиме об'єднання всіх своїх членів у оден спільний організм. В боротьбі за самостійність проти своєї нації стануть виключно ренеґати, а таких в Українській Галицькій Армії не було. Тому „галицькі частини ніяких ворожих кроків проти нас не робили“.

Уже 15/XII 1919 р. в м. Липовці починаються напів офіційні переговори представників обох українських армій про об'єднання під одним командуванням. Бажання боротися спільно за спільний національний ідеал було занадто велике. А 24/XII 1919 року в м. Винниці вже був підписаний формальний договір поміж обома арміями про злуку. З боку Придніпрянців цей договір підписали: полковник Никонів, полк. Вишнівський, четар Веремієнко і чет. Макаренко. З боку Галичан: отаман Лисняк та чет. Паліїв. — Військо без великого труда усувало зі свого шляху те сміття, що мало ділити нас на два табори. Хибна і шкідлива політика двох урядів: придніпрянського і галицького всеж виявилася безсилою для того, щоби порізнити військо. Обставини бойового життя часом вимагають рішень, які на думку зонішнього глядача є зрадою, але ці обставини часом творять чудо.

Само собою, що всі дрібні відділи і представників окупаційної влади, які попали нам до рук, наші відділи нищили в цій смузі маршу армії. В своїй боротьбі проти Росії ми не можемо кермуватися законами війни, бо наш ворог не визнає нас воюючою стороною; наших полонених розстрілюють Росіяне за „ізмєну отечеству“. Росіяне вважали, що українська армія більше не існує. Українців з Галичини вони звали „австрійцями“ і гадали, що галичане добровільно, як звичайні кондот'єри, будуть собі воювати і воювати, одержуючи банкноти видання „Вооружонних сіл Юга Росії“. Наш прорив поміж Козятином і Калинівкою та вихід в район Липівця був цілком несподіваним. Здивовання Росіян, що мостилися міцно засісти в повітах та губерніях на посадах різних губернаторів, ісправників, приставів то що, можна порівняти хіба з тим, колиби в наші часи, як уже мало хто вірить в чуда, з'явивбися з під землі мертвець і почав порядкувати в хаті. Та ще й як порядкувати?! На своєму шляху українська армія буквально змітала все, що нагадувало російське панування. Мертвець воскрес, і на „живих людей“ напав жах, котрий неминуче гнав їх до якоїсь прірви, де вони мусіли знайти собі смерть.

Випроважаючи військові ешалони на фронт 9/XII „Подольський губернатор“, що перебував у той час у Винниці, говорив: „с українцями на канєць пакончено. Сейчас у нас одін враг — большевікі, а с ним то ми справімся. Богатий край разцвєтьот под управлінням русского правительства“... А вже 11/XII, забравши свої манатки, втік до Одеси, щоби більше не вернутися. На допит цікавих, „господін губернатор“ мотивував свій відїзд так: „Разве можно работать в таких условиях, когда в любой момент могут прийти к тебе в дом и зарезать в кровати, как поросёнка“... Принаближенно до м. Липівця все, що було і нагадувало російську владу частиною згинуло, а частиною повіялося на південь, розносячи пошєсть жаху.

Маючи на меті партизанську форму боротьби, ми не організували органів своєї державної влади в занятих армією районах. Населення на пропозицію політичних референтів організувало свою громадську самоохорону. Розуміється, що ця „самоохорона“ не залишалася німим свідком боротьби. Багато Росіян бажало краще потрапити в руки нашого війська ніж „самоохорони“.

Жах серед Росіян потрохи набрав масового характеру. Для побільшення його я післав з м. Липівця по лініях до Одеси і Катеринослава телеграму такого змісту: 16—XII—19. Всім представникам Денікінської влади, всім командірам військових частин. З наказу Головного Отамана військ Української Народної Республіки я з частиною республіканських військ, прорвавши фронт, вийшов у тил Денікінської армії для обєднання повстанців з метою остаточної ліквідації всіх адміністративних і військових установ, наложених Денікіном на Україні. Військовим частинам Добровольчої армії в двохдобовий термін наказую або відїхати на Дон, або перейти на бік республіканської влади України. Представникам Денікінської влади наказую залишити Україну. Невиконавшим наказу смерть. Командуючий Київською групою військ Отаман Тютюник Юрко“. По досвіду я знав, наскільки нервово реагує запілля на всяку несподіванку. Боячися за своє життя, представники „Єдиної неділімої“ Росії поспішали вибратися з таких місцевостей, куди ніколи не заходила українська армія і навіть не думала заходити.

За кілька днів ціле Праводережжа фактично лишилося без влади. Телеграма з Липівця мала вплив на хід подій. Але головне страхіття для Росіян уявляв напрямок нашого руху. Вже 20—21/XII кіннота різних дівізій вийшла на лінію Ставище, Жашків, Охматів. По цьому напрямку Росіяне відходили з району Києва.

Авторитет армії, що пішла на такий, з погляду теорії, божевільний крок, ріс і ріс. В договорі 24/XII 1919 року Галичане визнали Головнокомандуючим обома арміями командуючого Наддніпрянською Армією. Тодіж представники Денікіна розшукують український уряд, щоби розпочать переговори про перемир'я. Не знайшовши уряду Української держави, ці представники підписують договір з От. Шепелем, що до того часу сидів десь в лісах коло Хмельника. Московський Совнарком теж вислав делегацію з комісарем Карасином по чолі для переговорів з українським урядом. Цікавий історичний факт: уряд, котрий фактично

складався з кількох осіб й не мав ні одного кусника території, розшукують вороги для переговорів. Український уряд мав силу в кількох тисячах фанатично відданих національній ідеї вояків, та в багатьох десятках тисяч повстанців, що, не маючи ні виробленого плану, ні наказу, били і Білих і Червоних Росіяні. Денікін, який мав допомогу могутньої Антанти, котився у прірву під ударами сили, якою не кермував ніякий центр, а мала оден однісінький центр — любов до своєї Батьківщини. Червоні Росіяне, посуваючись на Україну за своїми соціяльними ворогами, не знали на який би його гачок піймати свого національного ворога Українців.

Починаючи з Таращанщини, Звенигородщини, Уманьщини і далі в глиб України працювали великі повстанчі організації. Післанці від них стали приходити до армії за наказами. Відповідь загальом зводилася до короткої директиви: „Відбирайте майно і зброю від ворога, що вже тікає з України. Ховайте зброю, бо зброя добра: її одержав Денікін від Антанти. Зброя буде потрібна для дальшої боротьби проти Росії“... І повстанці працювали. Відворот Добровольчої Армії, що розпочався в звязку з проривом нашої армії на Київщину, Набрав катастрофального характеру.

Для характеристики настроїв, що запанували серед Білих Росіян, передаю уривок балачки члена російської комісії по „учоту военной добычи“ відомого ученого Косінського з пан-стцем села С. недалеко Уманя. Переликаний бюрократ чуть не попав в руки нашої кінноті під Жашковом. Тікаючи, він одного дня зробив щось більше семидесяти верстов і забіг аж до села С. А найголовніше, що за ним ніхто не гнався! Косінський говорив пан-отцеві:

„Скажіть на милість Божу, чого вони хочуть оці Українці? Вони ж програли справу; ми їх перемогли. Так ніж! без бази, без уряду і мабуть без всякої ідеї вони йдуть і ріжуть нас на своєму шляху... Яка упертість! Самі гинуть, але нас теж гублять. Вони ж фактично помагають Червоним, які Українцям теж не друзі... Одним бажанням помсти можу пояснити їх вчинки. Хто вони такі: Тютюник, Павленко та інші? Інтелігенти, люди, звірі?... Краще булоб у свій час миритися з ними“.

Пан-отець запитав Косінського, чогоб і справді не помиритись їм з Українцями.

„Знайдіть їх... Сьогодні під Жашковом, а завтра може під Полтавою або Кременчугом будуть ці пани. Вони ходять як гураган!“

Як на правду, то ми ходили дуже помало і часами по кілька днів стояли, відпочиваючи, на одному місці. Але за нас працювали повстанці і жах. Навіть таким поважним чоловіком, як пан Косінський, заволодів жах і гонив його на південь до моря. Ці люди воювали проти большевиків за свої класові інтереси, і зустрівши в нас свого непримиримого національного ворога, ніяк не могли зрозуміти нашої психології.

Білі Росіяне так швидко відійшли на південь, що поміж ними і червоними лишилася широчення смуга порожнього місця без якої будь влади. Білі лаштували собі фронт на лінії Бірзуля, Ольвіополь (Голта), Знаменка, а Червоні стояли на лінії Хвастів,

Козятин і не посувались даліше на Україну чекаючи, що воно виникне в цій нейтральній смузі. На території коло 200 верстов у шир і до 350 в довжину існували виключно органи громадської самоохорони. Гроші в цій смузі ходили виключно українські та золото. Верховною владою визнавався український уряд, але ніхто не знав, де він є. Як швидко йшла організація Червоної Російської влади на Україні видно, наприклад, з факту, що в м. Гайсині і повіті вже 15/XII 1919 р. не було денікінської влади, а „Ревком“ почав функціонувати тільки 7/II 1920 року.

Утікаючи на південь, Білі Росіяне зганяли злість на найслабших. То були Жиди. Містечка: Ставище, Володарка, Тетіїв, Пятигори, Тараща, Виноград, Монастирище, Цибулів, Соколівка і багато інших пережили масові погроми. М. Соколівка на наших очах згоріло до тла, підпалене офіцерським загonom Росіян. В м. Жашкові Добровольці тільки розпочали погром, як їх заскочила кіннота київської дивізії та винищила. Більшого морального розкладу годі собі уявити від того, який був серед Добровольчої армії в час її відвороту. А ця ж армія на добру половину складалася з російської інтелігенції!

До 31/I 1920 р. українська армія пересунулась в район м. Уманя. Користуючись відносним спокоєм армія відпочиває в цьому районі майже два тижні. Сприяючі умови використано для ширшої політичної роботи. Ще в районі м. Липовця на нарадах командуючих дивізіями я вносив пропозицію про необхідність зорганізувати друк листівок для широкої інформації серед населення. Окрім того можна було приступити до видання, хочби й нерегулярно, своєї армійської газети. Редакційна калегія малаби складатись з політичних референтів. Командуючі дивізіями признавали рацію використання друкарського варстата в боротьбі проти ворогів, але справа даліше балачок не посунулась. Мені здається, що мої колеги просто „не хотіли впутуватись у політику“. В районі м. Уманя рішив я приступити до виконання своїх замірів на власну відповідальність.

Ще з м. Любара при Київській дивізії перебувала редакція газети „Україна“. З відповідними грошовими засобами редакцію вислано до м. Уманя. Всього успіли випустити п'ять чисел газети, загальною кількістю коло 20 тисяч примірників. Там же в Умані видруковано листівки: „До інтелігенції України“, „Селяне“ і „Офіцерам, козакам и салдатам Добровольческой армії“ (Див. додатки ч. ч. 1, 2 і 3).

Потребу таких листівок відчувалося досить пекучо. Всі частини армії розповсюджували листівки поміж населенням і ворогами. Зміст листівок складався так, щоби вибити ґрунт з під ворожого агітації, когтру провадили Білі і Червоні Росіяни. Всього в Умані видруковано листівок коло 200 тисяч примірників. Їх передавали з рук до рук, вони відставалися в повстанчі організації, котрі передруковували їх по всій Україні. Ціле населення України знало, що українська армія жезе і бореться. Воно готовилося до нової боротьби з Червоними Росіянами. В той час було вже ясно, що Білі Росіяне доживають свої останні дні на Україні.

Не зважаючи на те, що Дінікін був нашим ворогом, було стидно за Європу, котра віддала Білим авантюристам кольосальні матеріальні засоби для того, щоби вони залишили їх частиною нам, а частиною Червоним Росіянам, котрі сунули з півночі.

Для Білих Росіян наша армія зробилася страшнішою, ніж для щура кіт. Ті самі одеські газети, що місяць тому говорили запамороченому „істинно русскому человеку“, що з українською армією покінчено, що вона вже не існує, тепер писали про нас надзвичайні річі. В нашій Армії і її керівниках вони находили такі властивості, про які ми самі ніколи й не довідалися. На нас була тепер вся надія чорно-білої галичі, що зібралася під прапорами Російської Добровольчої Армії! Після всіх похоронів, ліквідацій і „не существует“ бідний громадянин „Озброєних сил Півдня Росії“ читав: „Поміж нами і большевиками стала ніким ще не переможена, гарно вишколена і дисциплінована українська регулярна армія під командуванням генерального штабу генерал-лейтенанта Омеляновича-Павленка. Праворуч від цієї армії оперує українська повстанча армія під командуванням „ліхого ¹⁾ кавалеріста“ і знаменитого організатора „всяческіх возстаній“ полковника Тютюнника! Омелянович-Павленко ніколи не був „генерального штабу“, а я тільки в час визвольної війни вивчався їздити кінно, а раніу мав четаря.

За цєю, так грізною, армією Росіяне, як за нерушимою стіною, думали зробити реорганізацію недобитків своєї офіцерської армії і в „тісному союзе с Українцями“ знову рушити на Москву.

Не відомо на підставі яких даних рахували нові „українофіли“, що ми так ні з цього ні з отого візьмем тай підєм у „тісному союзе“ з Росіянами. Розсрілюючи наших пловених за „ізмєну отечеству“, все ж таки в своїй масі Росіяне ніяк не уявляли собі, що ми є непримиримими ворогами Росії. Повна протилежність інтересів української нації і нації російської була поза межами розуму політиків „Озброєних сил“.

Вже у перших днях січня 1920 року ми фактично припинили боротьбу проти Білих Росіян. Вже тоді на нашу думку, вони були трупом, в якому штучно підтримувала життя Антанта. З трупами ні воювати ні тим більше йти в „тісному союзі“ українська армія не бажала. В цей момент для нас було важно, щоби як найдовше протяглася боротьба поміж нашими ворогами, Білими та Червоними Росіянами. Щоби не перешкаджати їх боротьбі ми вже тоді міркували, кудиб його звернути зі шляху так, щоб не стояти поміж Білими і Червоними.

По дорученню Голського командування Озброєними силами Півдня Росії начальник Ольвіопольського району полк. Попов у половині січня 1920 р. вислав до нас делегацію з писаною пропозицією припинити боротьбу і утворити військовий союз для боротьби з Червоними. Пропонується утворити „союз без політики, бо політика вимагає часу, а ворог на носу“. До офіційної пропозиції полк. Попов додав приватного листа від себе. В цьому листі він парікав на політиків „Озброєних сил“, що не змогли помиритися

¹⁾ зн. — жвавий, моторний.

з Українцями при зустрічі у серпні 1919 року. Він признається: „у нас є те, чого бракує Вам — зброя, але Ви маєте те, чого нема у нас — довіря населення“¹⁾). Над офіцерською армією ген. Денікіна в повній мірі сповнилася приказка: є каяття, та нема вороття.

Делегати розшукали частини нашої армії багато пізніше; тоді ми вже розпочали боротьбу проти Червоних, одночасно звернувши зі шляху, де мали стрінутися дві російські сили: Білі та Червоні. 26/І 1920 року делегація догнала київську дівізію в м. Вільшані на Звенигородщині. 1920

Делегація втратила надію, що їй швидко поведеться розшукати штаб української армії, і просила, щоби я дав відповідь персонально. Моя відповідь не була довгою. Я відповів:

„У мене нема уповноважень говорити від цілої армії, тому висловлюю свою власну думку. Ми вже припинили боротьбу проти Добровольчої армії, бо вона тепер не уявляє серйозної сили. Дні вашої, ще місяць тому великої, армії пораховані. Я не знаю чи ви застанете її ще в Одесі, коли повернете. Колиби справді розпочалися переговори про який небудь союз наш з вами, то напевно українське командування почне їх з політики, котрої не хоче зачіпати ваше командування. Не може бути мови про союз до часу, поки Командування Озброєними силами Півдня Росії не признає суверенних прав Української Держави. Тільки в такому випадку міг би бути утворений спільний фронт проти Червоних. Розуміється, що підчас операцій на території Української Держави, Добровольча армія підлягалаби українському командуванню. Трудно сподіватися, щоби ген. Омелянович-Павленко дав іншу відповідь, бо наші думки не розходяться“.

Делегація все ж просила передати пропозиції до штабу армії. Один з делегатів зараз же з Вільшани повернув до Одеси, а другий, що походив з Харківщини, упросився до української армії і був призначений в 4 кінний полк. Він загинув пізніше в бою з Росіянами під м. Смілою.

Потім всі командуючі дівізії погодилися з моєю відповіддю делегації Денікінців. Той делегат, що повернув до Одеси, таки не застав своїх, вони вже втікли в різні сторони. Через Румунію він перебрався до Польщі.

Наші зносини з Білими Росіянами покінчилися. Маємо клясичний приклад російського нахабства і ненависти до націй, що провадять визвольну боротьбу. Вчорашній пан хоче бути паном і сьогодні. Свого існування він не уявляє інше, як тільки в ролі експлуататора націй пригноблених. Для Росіян ще довго буде не зрозуміла психологія інших націй, що колись входили в склад бувшої імперії. Вони все шукали і будуть шукати „тісного союзу без політики“. В серпні 1919 року в час, коли Денікін от-от сподівався віхати в Москву, Росіяне на ст. Цвіткове говорили нашій делегації, що вони „не врагі Петлюри і готови драться разом протів большевіков, но обязательно под командованием

¹⁾ Це листування передано Ом. Павленкові, тому автор не мав можливості подати його в цілості.

Южної армії". Через півроку погромлена, майже знищена Добровольча армія звертається з пропозицією „союзу без політики, бо політика вимагає часу"... Для політиків „Озброєних сил“ досвід не існує.

Українська армія теж хотіла мати союзників, але союзників проти Росії. Таких союзників годі найти в таборі Росіян. До цього часу у частини української інтелігенції є думка, що краще було дійти до якоїсь згоди з Білими Росіянами для спільної боротьби проти Червоних. Ці інтелігенти ще й досі переконують усіх, що Денікін помилку зробив, не прийшовши до згоди з нами. Тому, хто сам помиляється, все здається, що помиляється його противник.

Маса української армії ніколи не поділяла і не могла поділяти думок деяких наших військових фахівців, що в той час ще не засвоїли собі дійсних інтересів української нації та переконували всіх, що перемога нашої національної ідеї можлива тільки в союзі з нашими національними ворогами. Для національної армії не могло бути дилеми: „або з большевиками проти Антанти, або з Антантою проти большевиків“¹⁾. Українська нація мусіла і мусить іти хочби й з ким, аби йти проти своїх національних ворогів і їх союзників. Так розуміла своє завдання армія.

В той час, як наші найбільше відповідальні дипломати, со спокійною совестю підписували етот документ, в котром били іжежени сокровенніи мислі по основному вопросу о путях возможного воссоздания в той момент государственного порядка на развалинах і хаосе, в котром уже пребывала тогда почти вся территория рухнувшего російского государства“²⁾ і переконували Антанту в конечности нашого союзу з Росіянами, а армія бажала мати союзників проти Росіян і, не находячи їх зовні, находили собі такого союзника в „развалинах і хаосе“, від котрих ще й досі не „рухнуло російське государство“. Нам був і в потрібним хаос в таборі наших національних ворогів, бо тільки при такому хаосі зможе витворити український національний геній свою Національну Державу.

¹⁾ М. Капустянський: Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1917 р. ч. II, стор. 20. — ²⁾ Арнольд Марголін: Украина і політика Ант. стор. 114.

Розділ III.

Доля „отаманського тріумвірату“. Політика Волоха і „Коростенська інструкція“. Ревком Правобережжя і його політика. Червоні Росіяне і наші боротьбісти. Кінець Волохівщини.

Тріумвірат: Волох, Божко і Данченко, як і всі тріумвірати не був довговічним. Всі три отамани були занадто великими честолюбцями і бажали влади, що не врівноважувалося холодним розумом, без якого політик не політик. Одного патріотизму і персональної хоробрости, яких вони всі мали досить, було замало для того, щоби опанувать політичною ситуацією, яка особливо була складною. Не мали вони ні належної освіти, ні досвіду ні природних властивостей, щоби стати на чолі політичного життя України. Ні один з отаманів не перевищував своїх товаришів на стільки, щоби стати паном над рештою. До того часу, поки Петлюра не виїхав до Польщі, отамани йшли гуртом проти його, але як тільки той вислизнув із під невдало зробленого замаху на переворот, почалась поміж отаманами боротьба за першенство. Кожному хотілося бути українським „Червоним Главковерхом“. Червоної української армії ще не було, а „Главковерхів“ уже було досить.

Волох мав найбільшу фактичну силу. Була то бригада Червоних Гайдамаків, які чи по волі чи теж уже мимоволі мусіли підтримувати свого шефа. Волох визнав Волинську Революційну Раду тимчасово Всеукраїнською Революційною Радою. Зате в свою чергу, нова верховна влада „призначила“ Волоха Головнокомандуючим Українськими Червоними військами. На симпатії верховної влади до Волоха мала немалий вплив і скарбниця, що була забрана у Любарі. Цю скарбницю взяв під свою охорону Волох. Божко був призначений начальником штабу Волоха, а Данченко помічником „Главковерха“.

Найбільше енергійний зі всіх отаманів Божко не міг погодитися з таким поділом ролей. Розуміється, що при першому слушному випадкові Божко спробувавби повернути долю в свій бік. Тому Божко був „випадково“ забитий червоним козаком. Похоронили бувшого тріумвіратора з належною помпою в с. Красносілці, що на шляху поміж Любаром і Чудневом. Після такого „випадку“ Данченко нічим не виявляв себе, аж поки не зник від Волоха.

Після невдалих Любарських вправ, Волох боявся, що його дожене Київська дивізія, перед котрою він утік до Чуднева. Тому

він перейшов за лінію фронту Червоної Російської армії й отаборився в районі м. Троянова. З відділяж розпочав він і перші кроки своєї зовнішньої політики.

М. Житомир було в руках Червоних Росіян. В цьому ж місті знаходився Центральний Комітет Української Комуністичної партії; ця партія звичайно звалася боротьбістами. В першу чергу Волох і Революційна Рада вислали делегацію для розшуку центрального комітету. При допомозі останніх Волох думав розпочати переговори з Московським Совнаркомом. Післанці зайшли в місцевий комітет Російської Комуністичної партії для того, щоби запитати, де знайти боротьбістів. Розуміється, що Росіяне вжили всіх заходів, щоби Волохівці не побачилися з боротьбістами. Вони здивовано відповіли, що в м. Житомирі ніколи не було і нема ніякого комітету української партії¹⁾.

Тоді Волох вислав свою делегацію без боротьбістів. Делегація поїхала до Коростеня, де перебував штаб XII. російської армії. Делегація мала від Волоха інструкцію вимагати від Росіян визнання незалежності Української Соціалістичної Радянської Республіки, обов'язкового утворення Української Червоної армії з окремих командуванням, недоторканості осіб української національності, що раніше провадили боротьбу проти Червоних Росіян, а тепер визнають Українську Радянську владу. За все це обіцяв Волох мілітарний союз для боротьби проти світової буржуазії.

В м. Коростені делегація говорила з Порайком (ренегат з Галичини), Вона ще просила дозволу поговорити по простому дровові з Троцьким (Москва), але їй відмовлено в проханні. Росіяне не згодилися на точки Волохівської інструкції. Замість того вони запропонували свою „інструкцію“. Вони пращали і милували Волоха і всіх, що визнавали Радянську владу і на казували: 1. В термін 24 годин скласти зброю; 2. Без зброї пройти через м. Житомир, де частини будуть урочисто зустрінуті і посажені в транспорти на залізниці; 3. Всі частини для реорганізації будуть перевезені в район Мозир-Гоміль. Колиж на протязі 24 годин „інструкція“ не буде виконана, то „Советская власть“ примусово розброїть і всіх непослушних буде судити Революційний Трибунал.

„Коростенська інструкція“ зовсім вивела з рівноваги Волоха, А то якже? Росіяне не надавали ніякої вартости ні Волохові, ні Революційний Раді, а навпаки наказували скласти зброю. Правда, вони „прощали і милували,“ але то була тільки обіцянка. Волох усю свою політику будував на тому, що ніколи не вимушував своїх обіцянок, коли те не було для його корисним. Такої моралі він навчився від Росіян і тому не був певним, що, обезброївши, його в Че-ка помилують.

Така вже щербата доля наших „Гловковерхів“. Одні ніяк не діждалися від Антанти визнання своєї вартости як борців

¹⁾ Фактично Центр. Комітет боротьбістів містився в одному будинку з російським комітетом, зараз же за стіною.

проти большевизму, а від других Росіяне не хотіли прийняти допомоги в боротьбі з буржуазією!

На той час поспіли до Волоха з Житомира боротьбісти: Шумський, Немоловський і Савицький. Вони прочули, що в українське червоне військо і навіть Головнокомандуючий ним і зараз же поїхали розшукувати його. Боротьбісти теж казалися, але вже не від „коростенської інструкції“, бо вони не перший раз одержували подібні інструкції від своїх російських приятелів, їх лютувала нетактовність Волоха та Революційної Ради. Люди, що перебували в той час у штабі Волоха, так передавали балачки боротьбістів:

— Ну який же дідько провадить переговори, забравшись до ворога на ніч?! Чому не сиділи в нейтральній смузі? — запитували боротьбісти недотепних політиків. Само собою, що ні Волох ні його товариші не признавалися, що вони втікли до Червоних Росіян від української армії.

Боротьбісти свої атаки звернули проти Революційної Ради і при допомозі Волоха деградували її знов на Волинську Революційну Раду.

З благословення Полозова був утворений Революційний комітет Правобережжя в складі трох осіб: Немоловського, Войцехівського та Савицького. Цей Ревком затвердив Волоха на посаді Головнокомандуючого. Одночасно існував Ревком Лівобережжя, куди входили теж самі боротьбісти. Ці Ревкоми вели цілком самостійну політику. Лідери партії боротьбістів: Полозов, Шумський та Елланський не входили в склад Ревкомів, боячись зіпсувати свою червону кар'єру, яку вони таки надіялися вислужити в Москві. Колиби Ревкомам повелося zorganizувати поважну силу, то лідери боротьбістів мали оголосити себе Соціалістичним Правительством України. Червоні Росіяне знали про наміри боротьбістів, але не зачінали їх, розуміючи, що даліше балачок справа не піде. Росіяне використовували, де було треба, марку боротьбістів, як Українців, а в той же час не давали їм zorganizувати свої сили.

Волох і новоутворений Ревком рішили виправити зроблену помилку і не чекаючи обеззброєння Росіянами, вирушили шукати „нейтральної слуги“. Перед вирухом Волох виголосив декларацію перед своїм червоним військом. Він так окреслював найближчу мету: „Пролетимо всю Україну, обєднаємо всі активні українські сили і розпочнемо будівництво своєї Самостійної Соціалістичної Радянської республіки!“

Але доля вже глузувала з Волоха. На перших же кроках широко закрисленої Волохом політики доля повернулася до його задом. Зовнішня політика скінчилася знаменитою „коростенською інструкцією“, а у внутрішній політиці він сам собі начинив на шию Ревком, котрий намагався перетворити „свідомих волюхівців“ у „свідомих боротьбістів“. Правда, „Гайдамакам“ тяжко було прищипити ідеї всесвітньої соціалістичної революції, коли вони мали не закінчену українську-національну революцію.

Червоні Росіяне не гналися за Волохом і боротьбістами. Вони не хотіли нищити Волоха негайно. Навпаки, рух Волоха

в повстанчі райони був корисним для Росіяні з багатьох причин. Вони надіялися, що Волсхові поведеться зруйнувати повстанчий рух своїми націоналістично-соціалістичними лозунгами. Боротьбісти та Волох мали бути тим червоним містком, по котрому національні українські елементи мали перебіратися до інтернаціонального (власне російського) табору. Здібностей боротьбістів Росіяне не перебільшували.

Волох пішов слідами нашої армії. По сліду армії легше було йти, бо на шляху не було ніякої перешкоди. Окрім того Волох і боротьбісти надіялися своєю агітацією переманити на свій бік хоч деякі частини армії. Вони висилали силу агітаторів, але більшість післаних звичайно з'являлась в штабах дівізій і просили прийняти їх до складу частин. Своїми оповіданнями про пригоди Волоха робили вони найкращу агітацію проти Радянської влади і Волоха. Останній в цей час був не від того, щоби й силою примусити визнати Радянську владу, але він не мав тої сили.

Слід армії не легко було знайти. Селяне, бачучи у Волоха червоний прапор, відмовлялися показувати йому, куди йшла наша армія. Перебуваючі в той час у Волоха передають такі відповіді селян на запитання:

— Бог його знає... йшли якісь... військо йшло. Але чи воно комуністи, чи онікінці¹⁾, чи петлюрівці, чи ваші такі бомбисти²⁾ — не знаємо, далей не знаємо. А пішли вони й туди й туди; — і селянин показував рукою в різні боки. Коло м. Липівця Волох таки збився зі сліду і пішов просто на південь. Через м. Теплик пройшов Волох на Уманьщину, де чуть не попався вкупі зі своїм червоним військом якимсь недобиткам Добровольчої армії. Нарешті він зупинився на південний захід від Уманя.

В м. Умані, як залага був розташований 6 загін Запорізької дівізії. Волох розраховував на свою популярність серед Запорожців і тому знову розпочав свої заходи, щоби добитись приєднання до себе хочби якої частини армії. 10/I. 1920 р. до Уманя прибула делегація з членом Ревкому С. Савицьким на чолі. Командир 6 загону не повідомив своєчасно мене³⁾ про приїзд делегації. Він улаштував добру вечерю для делегатів і всі розійшлися з умовою зібратись 11/I для переговорів. А о 4 годині ранком 11/I до м. Уманя увійшов Волох і майже без стрілу обезброїв і забрав до полону залого. Козаків просто влучили до червоних частин, а старшин для форми судив Революційний Трибунал. Суд трибуналу позбавив усіх старшин ранги (в червоній армії і так ранги не було) і теж вплив у частини.

10/I і я одержав записку від Савицького⁴⁾ такого змісту:

„Товариш Юрко! Революційний Комітет Правобережжя стоїть на платформі Самостійної Соціалістичної Радянської Української Республіки зі своєю національною червоною армією, своїми фі-

¹⁾ Онікінці — Денікінці.

²⁾ Бомбисти — боротьбісти.

³⁾ В той час п. Литвиненко безпосередньо підлягав мені.

⁴⁾ Сергій Савицький персонально мені знайомий по попередній революційній роботі. Ми з ним були на „ти“. Був то великий патріот, але рахував, що національне визволення України залежить від успіху світової революції.

нансами і т. д. Зі Східською Росією можливий тільки союз для боротьби з ворогами обох республік. Армію ми творимо явочним порядком. Росіяне будуть примушені рахуватися з фактом існування Української Червоної Армії і припинять свою дотеперішню політику по відношенню до України. Але для того треба домовитися на чому небудь нам з вами. Подумай т. Юрко і дай відповідь. Твій Савицький. 10/І 1920 р.

Я дав Савицькому відповідь, в котрій пропонував йому звернутись офіційно до армії з пропозицією про порозуміння. Наскок Волоха на Умань зробив неможливим зносини поміж нами і нашими „радістами“.

Тимчасом до Уманя з півночі наближалися Червоні російські війська. Не знаючи про обеззброєння Запоріжців Волохом, в 11 год. 30 хв. 11/І я післав полковникові Литвиненкові наказ для передачі командуванню Червоних Російських військ такої пропозиції: „Довести до відома командіра бойового участка Христинівського району (большевицького) мою пропозицію такого змісту: Зважаючи на те, що Урядом Російської Федеративної Східської Республіки і Урядом Української Народної Республіки провадяться переговори про поладження взаїмовідношень поміж обома Республіками мирним шляхом, до одержання директив від Головної Команди українських військ, я командуєчий Київською Групою військ, пропоную командуванню Червоної армії припинити рух підляглих їм військових частин в районах, захоплених українськими військами, а саме: на південь від залізниці Христинівка-Цвіткове, Христинівка-Вапнярка. Неприйняття командуванням Червоної армії вище зазначеної пропозиції буде вважатись мною як відновлення збройної боротьби поміж Республіками зо всіма випливаючими від того наслідками. Командуючий Київською групою військ У. Н. Р. Отаман Тютюник. Т. в. о. Начальника штабу Блощаневич.“

Ця пропозиція не дійшла до Червоних Росіян, бо післанець що віз її, не доїхав до Уманя, як уже стрів утікачів від Волоха. Цю пропозицію я вислав згідно з вказівками штабу армії. Неможна думати, щоб пропозиція могла вплинути на хід подій. Посилалась вона виключно для заспокоєння тих елементів серед нашої армії, що надіялися до чогось домовитися з Червоними Росіянами.

12/І 1920 р. до Уманя прибули частини 44 російської дивізії. Зараз же поміж Росіянами і боротьбістами почались „недорозуміння“. Червоні Росіяни зовсім ігнорували червоних боротьбістів. Потрохи! готовились до ліквідації „нерегулярних банд“, як вони поміж собою звали волохівське Червоне військо. Вже 14/І голова Ревкому Правобережжя Немоловський скаржиться на невдячних Росіян і містить у „Вістях Ревкому Уманщини“ ч. 3. листа до редакції такого змісту: „Т. Редакторе! В ч. І Вашого бюлетеня поміщена замітка „На кануне вступлення красних частей в Умань“, зредагована вона таким чином, що нібито м. Умань заняли нерегулярні війська, а від Христинівки надходять регулярні (красная армія).

„Прохаю помістити в найблизшому числі „Ізвестій“ спростовання цього і повідомлення, що Умань занята регулярними українськими червоними військами, а не партизанами.

„Цими військами керує урядова українська комуністична партія (боротьбістів).

„За політ. правління Укр. Червоних військ І. Немоловський“.

„Товариш“ редактор помістив листа боротьбістів. Поза тим не було поміщено ні „спростовання“ ні „повідомлення“, яких домагався І. Немоловський. Лист до редакції був видрукований, бо в той час Росіяне ще думали використати Ревком Правобережжя, хоча повітовий Ревком Уманьщини, зорганізований Росіянами і не думав підлягати Ревкомові Правобережжя. Це був момент кризи поміж елементами, що зовсім уже наближалися до ренегацтва і тими, що хотіли залишитися і надалі правовірними боротьбістами з національного фарбою. З другого боку Росіяне готовилися до ліквідації боротьбістів. Не тільки в Умані траплялися „непорозуміння“. Було те у всіх повітах України. В центрах боротьбісти нібито були урядовою партією, а на периферії російські елементи часто зовсім не рахувалися з „жолто-блакитними комуністами“, як звали вони боротьбістів. Населення місцями стало покладати надії на боротьбістів, як і на всяку иншу опозицію Росіянам. Це робило клопіт місцевим агентам „Совітської влади“. Майже одночасно з уманськими „непорозуміннями“ Київський Ревком наказує: „З огляду на поширення по м. Каневу і повіту провокаційних чуток... Попереджаєм населення міста і повіту, що ніяких непорозумінь між революційними партіями Українською Комуністичною Партією (боротьбістів) і Українською (власне російською, прим. авт.) Комуністичною Партією (большевиків) немає. Партії... в повній згоді встановлюють на Україні владу Рад Селянських і Робітничих Депутатів. Особи, котрі будуть розповсюджувать провокаційні чутки, будуть віддаватись судови Військово-Революційного Трибуналу. Голова канівського повітового Війскревкома Федоренко. Завідуючий Інформаційно-Агітаційним відділом Крижанівський. 20 січня 1920 р. м. Канів“.

Ми вже бачили, що то за „повна згода“ була в Умані, Житомирі та Коростені. Можна собі уявити трагедію наших червоних патріотів, коли Росіяне, не зважаючи на всі вільні і невольні заслуги боротьбістів перед Червоною Москвою, все ж не хотіли визнати „регулярних українських військ“, хоч ними й кермувала „урядова партія“, а, навпаки, де тільки можна підкреслювали нерегулярність боротьбістів і їх війська.

Росіяне провокували Волоха і боротьбістів; поміж Гайдамаками, розповсюджували вісти про силу грошей, що були забрані в Любарі, а потім пропали у приватних кишенях. Говорили, що все золото забрав Волох для себе та для Ревкому, а для Гайдамаків залишилась одна мідь та ще трохи срібла. Вони рішучо прибірали всю владу до російських рук. Волох та боротьбісти пручалися, але з того нічого не вийшло.

Тимчасом обманені Гайдамаки побачили, що ніякої Самостійної Соціал. Радянської Української Республіки нема. По одинці і гуртками „українське червоне військо“ почало перебігати до нас. Так утікла вся „червона“ кіннота під командою п. Лєгіна і приєдналась до Запоріжської дивізії. В звязку з усім, а особливо в звязку з провокаційною працею Росіян, настрої серед

Гайдамаків став надзвичайно напруженим. Гайдамаки збиралися побити Волоха і Ревком Правобережжя, а потім прийти з каянням до нашої армії.

Переконавшись в неможливості утворення Української Армії при допомозі Росіян, відчуваючи загрозу бути знищеними своїм же „червоним військом“, боротьбісти і Волох рішили ліквідувати „військо“ і припинити утворення Соціалістичної Української Республіки.

Рештки Гайдамаків насильно вліто в 44. та 60. російські дивізії. Ревком Правобережжя тихо вмер. Волох був „помилуваний“ Росіянами і навіть одержав призначення організатора читалень для робітників і селян, але за відсутністю українських книжок, примушений був розповсюджувати російську агітаційну літературу серед українського населення. Ті українські книжки, що були видрукувані в часи української влади, Росіяне понищили в „Золоту Добу большевизму“, яко контрреволюцію.

Ціла Волохівщина відбилася на долі боротьбістів. Деякі члени партії на чолі зі Шумським, Полозовим, Елланським та іншими „лідерами“ зовсім стали ренегатами, а всім за тим „урядовими особами“ Росії, а другі бувші боротьбісти примушені були перейти на нелегальний стан. Партія лівих угодовців умерла.

З моменту „помилування“ Росіянами Волоха остаточно закінчив своє існування і „отаманський тріумвірат“. Данченко, боячись такого „випадку“, як з Божком, лишився в районі м. Янушполя і не відомо, де зник вкупі з Волинською Революційною Радою. Волох працює за шматок хліба!).

Партія боротьбістів, як і всяка угодова партія, відіграла значну розкладову роль серед українського національного табору. Порвавши з угодовцями вона моглаби стати на певний час осередком революційних сил, що працювали на Україні. Але для того у „лідерів“ не було ні рішучості ні бажання. По слизькому шляху угоди вони докотилися до Російської комуністичної партії, в члені котрої і перейшли. Послідовні угодовці неминуcho покінчать ренегатством. Це трапилося і з „лідерами“ боротьбістів.

Досвід Волохівщини і кінець боротьбістів є одною з лекцій життя, котра вчить, що: 1. В габорі національних ворогів раз-у-раз можна знайти союзників, але ніколи приятелів, бо їх там нема. Такі союзники охоче допоможуть руйнувати власну державу, а ніколи непоможуть будувати, бо вона для їх шкідлива, 2. Раз-у-раз треба йти на допомогу руйнівницьким елементам ворожої нації в боротьбі їх проти своїх соціальних ворогів, а ніколи не прийматися такої допомоги для себе і 3. Хто в боротьбі проти своїх соціальних ворогів базується на елементах ворожої нації, той неминуcho кінчає в кращому випадкові політичною смертю, в гіршому ренегатством.

1) Більше докладні характеристики отаманів: Волоха, Божка і Данченка є в „Літературно-Військовому альманахові“ — видання култ.-просв. відділу 4 дивізії. Олександрів (Польща). Липень 1921 року.

Розділ IV.

Ще одна делегація до Росіян. Революційний комітет Української Галицької Армії. Оцінка з боку Наддніпрянців факту визнання Укр. Гал. Армією Радянської влади. Перші кроки з боку Росіян до знищення Укр. Гал. Армії. Населення.

Попарившись на союзі з Денікіном, Галичане всеж таки не втратили надії, що їм поведеться знайти таких Росіян, котрі з доброї душі визнають суверенність України і допоможуть в боротьбі проти Поляків. Галичане мали менше досвіду по відношенню до Росії, ніж ми. Пізніше й вони переконалися, що Наддніпрянці мали рацію в своїх непримиримих позиціях. Але сталося те тільки тоді, коли Українська Галицька Армія знов опинилася майже оточеною на цей раз уже Червоними Росіянами.

Непереможна віра в силу ріжних переговорів і паперових договорів, що неподільно панувала серед Галичан, примусила нас піти на компроміс і згодитися на висилку делегації до Червоних Росіян. 27/XII 1919 року відїхала з Винниці спільна делегація від обох українських армій в складі двох осіб, сотн. Петрика (Галичанин) і чет. Веремівка (Наддніпрянець).

Висилка делегації не вплинула на хід подій. Червоні Росіяне не звертаючи ніякоїсінької уваги на всі наші делегації¹⁾, посувались на південь в райони, звільнені нами від Добровольчої армії. Правда, вони з нашими делегаціями говорили, але як говорили! Бодай ніколи пригноблені нації не дїждали посилать делегації до своїх гнобителів. Говорили так, як говоривби хам в одержі джентельмена зі своїм рабом, а в тойже час ні на одну хвилину не зупиняли своїх заходів для знищення нас.

Наддніпрянська армія теж не надавала значіння переговорам з Росіянами. Ми продовжували працю, покладаючись виключно на свої сили. Зате Галичане вірили. Їм не хотїлося кидати районів, де лежали по шпиталях тисячі хорих на тиф стрільців та старшин; їм так хотїлося не рухатися з місця, що починали вірити в успіх переговорів і ширість хочби і яких обіцянок. А Червоні Росіяне обіцявали й обіцявали. Та не всяка віра спасає — Росіяне великі мистці обіцявати, щоб ніколи не виконувати своїх обіцянок.

Не бажаючи розпочинати бійку з Червоними Росіянами, Начальна Команда Української Гал. Армії опустила Винницю і відї-

¹⁾ Делегацій післано аж три: перша 3/XI, друга 1/XII і третя від обох армій 27/XII.

хала на південь. 30—31. грудня 1919 року галицькі частини вийшли з Винниці, а 1. січня 1920 року там же у Винниці зорганізувався Революційний Комітет Української Галицької Армії. Хто входив у склад цього комітету лишилося невідомим, бо не довелося бачити ні одної відозви чи наказу, підписаних прізвищами членів комітету.

В першу чергу Рев. комітет Української Гал. Армії утворив „єдиний революційний фронт“ з Росіянами і, не чекаючи довго, підписав договір з Революційним комітетом Поділля (комітет російський) про перехід Укр. Гал. Армії на сторону Червоної Російської Армії. Остаеться невиясненим, чому Револ. Комітет Укр. Гал. Армії підписував договір з російським комітетом Поділля, а не з уповноваженими представниками Російського політичного центру. Цей договір був признаний пізніше майже цілою Укр. Гал. Армією.

Свої найближші цілі Рев. Ком. Укр. Гал. Армії оголосив у відозві „До Галицьких стрільців і старшин“. Зміст відозви¹⁾ такий:

„Надійшла хвиля відповіді Денікінові на київську зраду, шляхти на десятки тисяч інтернованих Галицьких Українців і пляни супроти Українського Народу та державам Антанти за торг нашою кровю, почуваннями та землею. У Винниці повстав Ревком Укр. Галицької Армії, який поставив своїм завданням довести до безпроволочного порозуміння з тими українськими кругами, які стоять на платформі Української Радянської Соціалістичної Республіки і піддержуючи Українське Радянське Правительство, стати основною частиною Української Червоної Армії.

„Українська Червона Армія понесе разом зі синьо-жовтим прапором — червоний прапор революції...

„Українська Галицька Армія має стати Червоною в цілості дорогою порядку і заховати повну дисципліну.

„Нашим стремлінням є, щоби це довершити разом з Придніпрянською армією і всіми другими групами Українських військ.

„Теперішня збірна станиця Ревкому Укр. Галицької Армії, в якій мають голоситися всі Галицькі Стрілці і Старшини, що виходять зі шпиталів, або знаходяться на території зайнятій радянськими військами, дбає про забезпечення зголошуючихся Галицьких Українців“. Вкінці заклики.

Ні одним словом не згадано Росії (принаймі російської буржуазії), як ворога України, вся увага звернена на Денікіна особисто. Що до Поляків та Антанти то „пімста“ була цілою Червоною Росією. Ледви чи серйозний політик захопивбися пімстою. Та воно й зрозуміло: на чийому возі їдеш, того волю твори. Росіяне зразу заткнулиби багнетами пельку новоявленим українським червоним державникам, колиби останні натякнули хоч словом, що і поміж Росіянами є вороги українського народу. Червоні Росіяне декларували себе великими приятелями визвольних змагань України.

Пояснюючою запискою до відозви є статті в „Червоному Стрілцеві“ ч. 1. із 6/І. 1920 року. (Див. додаток ч. 4). Всі ці статті

¹⁾ Деякі місця відозви з причини існування цензурних приписів і зглядом історичних документів в цім виданні пропущено, — прим. видав.

і сама відозва зретаговані мабуть не без допомоги „Ревкому Поділля“, бо годі допустити, щоби хоч оден з авторів не згадав про Росіян, як про ворога, хочби в минулому. Всю попередню політику Червоної Москви по відношенню до України визнається помилковою. Деж там?! Такі велити революції як тов. Ленін і Троцький признали справедливим домагання укр. трудових мас на самостійне національне життя, признали йому повне право самому своїмодно обрати собі форму державного устрою і життя.“ (Черв. Стр. ч. I. „Всесвітня револ. і Укр. Гал. Армія“).

Бідні члени Галицького Ревкому — вони забули (а може й не знали!), що Москва декларативно визнає все, що наразі їй не шкодить, але свої заборчі пляни переводить в життя з повною послідовністю. Засоби для боротьби за Українську Державу і засоби для будування її думав Ревком знайти в спілці з Росіянами.

Ініціатори згоди з Денікіном не були щирими зі своїм союзником. Мали вони одну-одвісіньку ціль не згинуті фізично, „ратувати це, що ще осталося“. Ідеї Денікіна не захоплювали ніяких кол Укр. Гал. Армії. За те діячі Ревкому Укр. Гал. Армії думали не так. Вони цілком щиро вірили в геніяльність свого кроку. Вони готові були на труди і жертви. Ідея об'єднання всіх Українських земель в одній державі, хоч для того і доводилося разом з національним прапором нести цей червоний, захоплювала широкі кола Укр. Гал. Армії. Були тільки сумніви, чи буде так в дійсності, як говорилося у відозвах. Але запевнення „велитів революції“ робили свою справу і повні надії, що Українська Армія, спираючись на Росію, понесе національний пропор в Галичину, вони охоче приєднували до національного червоний пропор.

Укр. Гал. Армія не ставила своєю ціллю всесвітню соціалістичну революцію, кличі, які лунали з Червоної Москви. Ні, революція ставала засобом до досягнення ціли, бо ціллю, як і раніше лишалася Соборна Українська Держава. Во ім'я національної ідеї Укр. Гал. Армія погожувалася служити одночасно й ідеї інтернаціональній.

А головне, що інтернаціональна ідея не була ціллю і Червоної Москви. Кличі всесвітньої соціалістичної революції використовувалися Москвою для суто національних цілей, якими були: приборкання Українців, знищення Польщі та „п'імста“ Антанті, що сіла на місце слабої Турції над проливами. Цього діячі Галицького Ревкому ніяк не розуміли.

„Велити революції“ ще в 1917 році визнали право всіх націй на „полное самоопределение вплоть аж до отделения“ і навіть посилали Червону Армію допомагати „самоопределяться“. Після захоплення чужої національної території вони об'язковсько „поміялялися“, а будучи побитими, каялися і знову не тільки „признавали право на самостійне національне життя“, а обов'язково йшли допомагати визвольній боротьбі, щоби знов обов'язково помилитися. Політика, котру запровадили Росіяне в захопленій ними частині Галичини у 1920 р., показала, що опанувавши Галичиною, „велити революції“, збиралися зробити свою чергову „помилку“. Але для походу на Галичину Росіянам сталаби у пригоді Галицька Червона армія.

Визнано право на самовизначення спокійнісінько лежало під охороною Московської Чрезвычайки і коли хто небудь пробував здійснити те право, то його zarazже без „помилково“ посилалося до пращурів. Че-ка сама надійна охорона для „самоопределяю-щіхся“!

Але в Української Галицької Армії була одна конкретна ціль: хотілося охоронити українську озброєну силу до часу, поки ситуація стане більше сприяючою для активної боротьби. Тому Укр. Гал. Армія збиралася „стати осередком Укр. Гал. Червоної Армії“, щоби цілі зазначені у відозві, „довершити разом з Придніпрянською Армією і всіми групами Українських військ“. Беручи факт виключно з боку бажання спасти від знищення українську озброєну силу, крок Ревкому Укр. Гал. Армії безперечно був більше доцільним, ніж перехід з тієюж метою до Денікіна. Останній сам гинув і тільки зовсім коротковорі люди не бачили того, коли підписували договір. Той, хто гине сам, звичайно тягне до загибелі і свого союзника. Червоні Росіяне тоді перемагали; вони годилися на певну автономію Укр. Гал. Армії. Тому надія схоронити від знищення Укр. Гал. Армію не була неоправданою. Ходило тільки о те, наскільки політичного хисту вистане в Галичан для того, щоби витримати у льояльності до Росії аж до часу, поки дійсно можна буде „довершити“ великі цілі, про котрі говорилося у відозві Ревкому.

До всього того у Києві формувалося Правительство в складі Петровського, Мануїльського і Затонського. Галичане вірили, що то є Українське Радянське Правительство. Бо звідкіля вони могли знати, що то є російське правительство для України і, що всі його члени одночасно є членами Російської комуністичної Партії?

Українська Галицька Армія, будучи формально на стороні Денікіна, порівнюючи легко і без ризика, могла улаштувати звязок з нашою армією. Опріч того й Червоні Росіяне до Галичан не ставились так підозріло, як до нас. Помимо цього звязок не був налагоджений. Вд Придніпрянської Армії була вислана ціла делегація в складі: полк. Никоніва, полк. Вишнівського, чет. Веремієнка і чет. Макаренка, яка намагалася, не зважаючи на велике ризико улаштувати звязок. Можна припустити, що Нач. Ком. Укр. Галицької Армії, була цілком захоплена політичними переговорами і настроями, що утворились в звязку з наближенням Червоної Армії і тому не звернула належної уваги на звязок з нами, не зважаючи на договір з 24/XII 1919 р.

Відсутність сталого звязку з Укр. Галицькою Армією завдавала нам чимало клопоту. В наказі армії ч. 18 з 16/І 1920 р. (с. Наливайка) говориться: „В Галицькій Армії. Відомостей про неї не одержано через брак звязку, для налагодження якого післано двох старшин: одного в Район Балта-Бірзуля, другого в район Хоцевата-Гайворон. Галицька Армія, помимо того, що мала всі можливі засоби для налагодження звязку з нами, до тепер його не налагодила“. А 19/І 1920 р. в наказі ч. 19 (с. Коритно) говориться: „По неперевіренних ще відомостях Галицька Армія знаходиться на своїх старих місцях; доля їх невідома; звязку з ними не маєть ся. Частина Армії була оточена большевиками

їй приневолена була підняти червоний прапор". Тільки 20/І був одержаний лист політ. референта Наддніпрянської Армії п. Феденка, в котрому він повідомляє з м. Уманя про факт визнання Укр. Галицькою Армією Радянської влади.

Тимчасом Укр. Галицька Армія опинилася поміж трьома силами. Формально і явно Українська Галицька Армія підлягала Денікінові; мала вона таємний договір із 24/ХІІ 1919 р. про злуку з нами; Ревком Укр. Гал. Армії уже підписав договір про визнання Радянської влади і підпорядкування армії Російському командуванню.

Становище її було тяжке. Не маючи політичного проводу, не знаючи, з яким цинізмом Росіяне відкидають всякі договори, коли ті договори перестають бути корисними для Росії, Укр. Галицька Армія потроху хилилася і нарешті йде за найбільше рухливими одиницями, що захопили в свої руки ініціативу заснуванням Ревкому. Вона не могла самостійно рішитися на такий крок, який уже зробила Наддніпрянська Армія — воювати, не маючи ні бази ні звязку з Урядом. Її командири не мали потрібного досвіду для провадження партизантки; організація частин не відповідала такій формі боротьби, а головне, не було рішучості і твердості для того, щоби рушити з місця!

11/І. 1920 р. в м. Брацлаві відбулася нарада І. Мазепи з політ. референтом Укр. Гал. Армії Василем Чайківським, членом Галицької Національної Ради Шикериком і політ. референтом Наддніпрянської армії Феденком. Нарада стояла перед фактом існування Ревкому Укр. Гал. Армії і його договорів. Формально Наддніпрянці не погоджувалися на підняття червоного прапора Укр. Гал. Армією. Вони не вірили, що Укр. Гал. Армії поведеться зберігти свою боздатність у спілці з Червоними. Галичане навпаки, головним аргументом за перехід на радянську плятформу ставили бажання зберігти армію, як бойову силу.

Фактично серед Наддніпрянських політичних кол не знайшлося чоловіка, котрийби рішуче осуджував крок Укр. Галицької Армії. Для характеристики загальної опії, яка була поміж політичними діячами Наддніпрянщини, може послужити лист політ. референта Наддніпрянської армії п. Феденка із 15/І. з м. Уманя до командуючого київською дівізією. Повідомляючи про факт визнання Укр. Гал. Армією Радянської влади він говорить: „Не знаю я, чи відомо Вам про всі перепетії галицької трагедії, що називається „від Денікіна до большевиків“. Факт той, що по напрямках, які брала наша армія, мені ясно, що про злуку армій наше командування не знало¹⁾. А така умова підписана була 24. грудня 1919 року, по якій Г. А. визнає одно правительство і одно командування на чолі з ген. Ом.-Павленком. Після цього акта треба було нашій армії рушити в район Вапнярки-Гайсина (в цих районах уже два тижні не було Денікінців) і фактично закріпити з'єднання. Це не сталося. Гал. Армія, дождаючи, почала роздумувати. Бо щож ми можемо дати Галичанам, окрім гарних слів? Ні грошей,

¹⁾ Командування Наддніпрянською армією довідалося про договір з 24/ХІІ. 1919. р. тільки 14/І. 1920. р.

ні Галичини. А большевики їм дають перше і обіцяють друге. 12. січня (а може й пізніше) Галицька Армія обьявила себе частиною радянських армій з певного рода автономією“.

Обговорюючи стан Наддніпрянської армії, в тому же листі він додає: „Коли стан нашого війська, стратегічне положення не дозволяють провадити партизанську боротьбу успішно, то законно цілком для війська шукати виходу, який те військо може врятувати, як організовану одиницю. Цим виходом може бути допомога боротьбістам організувати окрему українську армію“.

І. Мазепа не радить мати діло з боротьбістами. В листі до Командуючого армією із 23/I 1920 р. він наводить велику силу фактів, які на його думку вказують на „недовговічність сучасного большевизму на Україні“ і вважає потрібним, щоби „армія твердо стояла на позиції Української Народної Самостійної Республіки, бо недостойно і дуже шкідливо для цілої української справи, щоби ідейні борці міняли свій прапор в той час, як ціла сума обставин за нами“... Цей лист одержано в армії тільки 18/II 1920 р.; в той час армія не думала міняти прапору. І. Мазепа не цілком вірно судив відносно „недовговічності сучасного большевизму“ і безперечно помилявся відносно „цілої суми обставин“, але головне, що хоч і по інших причинах, ніж армія, він приходив до одного з армією рішення: „твердо стоять на позиції“ і „не міняти прапора“.

І. Мазепа і Феденко обидва члени одної соц.-демократичної партії, обидва урядові особи, але думки відносно моменту і тактики висловлювали різні, бо говорили вони, як патріоти і державники, що в хаосі боротьби і революційної бурі над усе ставили збереження шкелету Української Державности, який вони бачили в армії та повстанчих організаціях, що працювали в звязку з ними.

В самій Наддніпрянській армії факт „галицької трагедії“ прийнято до відома. Для нас було ясным, що Укр. Галицька Армія пливе за течією, не маючи рішучости повернути проти. Поведеться їй — без великих жертв і труда допливе до берега, не поведеться — десь трахнеться об скалу і від неї лишаться одні спомини. Нам приходилося числити лише на власні сили.

Обидві українські армії своїм завданням вважали боротися за ідею Соборної Української Держави. Обидві армії мали одну конкретну ціль: до вияснення політичної ситуації, принаймі до весни 1920 року, схоронить себе, як організовану бойову силу для того, щоби стати основою Української Держави. Обидві армії в серцях пестили думку про час, коли договір 24/XII. 1920 року не буде таємним, коли з ним не треба буде ховатися перед ворогами. Та доля була проти нас. Будучи думкою вкупі, армії пішли різними шляхами, та все мріяли про момент фактичної злуки.

Свої рішення обидві армії приймали самостійно, бо урядові центри були далеко і коли й подавали деякі поради, то звичайно з великим запізненням. Тому в арміях не піднімались питання про „зраду“ чи „авантуру“ в звязку з тим чи иншим кроком своєї

бойової сестри. Військові були більше об'єктивними по відношенню до військових, ніж політики до політиків.

В час наради в Брацлаві 11/I. 1920. р. Начальна Команда Укр. Гал. Армії мала два накази: один від Денікіна, а другий від Червоних Росіян. Вони не знали, котрий з наказів виконувати, бо оден вимагав руху на Південь, а другий на Північ. Колиби командування Наддніпрянською армією дало третій наказ, на що було право по договору 24/XII. 1919 р., то дуже можливо, що третій наказ бувби виконаним. Одержавши рішучий наказ від нас, Галичане напевно не рішилибися його не виконати, бо деякі частини Укр. Галицької Армії довгий час не хотіли червоніть, а з 4-ю бригадою у Червоних Росіян навіть дійшло до бійки. Не одержавши наказу від нас, Галичане прийняли рішення самостійно, з котрим ми мусіли погодитися.

Українська Галицька Армія почервоніла і лишилася на своїх старих місцях, вичікуючи поки хорі на тиф стрільці та старшини повернуться до бойових частин. Всі сили вона напружує, щоби схоронитися до весни. Тоді була надія перевести в життя договір з 24/XII 1919 р. Ходило о те, щоби до того часу не піддатися розкладовій роботі Росіян і вдержати від деморалізації національно свідому і дисципліновану стрілецьку масу.

А Росіяне працювали. Працювали вони над знищенням Української збройної сили. Цілком зрозуміло, що Московська Чека в першу чергу взялася усувати „буржуазних слуг, дотеперішніх провідників“. На місце Тарнавського та Микитки прислали Порайка. Ролю Петрушевича взявся виконувати Затонський. Поведена була широка агітація проти Петрушевича і Петлюри, одночасно постановлено викликати ненависть стрілецької маси проти старшин. Все робилося з великим спритом так, що треба було мати неабиякий хист, щоби вгадати ціль праці „політработників“.

Очевидячки все робилося во ім'я боротьби проти польської шляхти, з котрою Червона Москва намагалася почать переговори про поділ України, робилося під кличем організації Самостійної Укр. Соціалістичної Радян. Республіки. Такі першорядні агенти Москви, як Затонський, Порайко та інші „ответственные работнікі“, вміли заховувати дійсні наміри своїх червоних шефів з Московською Совнаркомом. Вони одно говорили, а друге робили. Але були дурники поміж Червоними Росіянами. Якийсь провінціоальний Ленін в газеті „Вісти Черкавського повітового військового революційного комітету“, ч. 10, 24/I 1920 року радіє вслух і вихвалюється успіхами „Советської власті“. В статті „На кануне революції“ він пише: „Благодаря падпольной работе, удалось разложить галицкіє часті. Кагда начальник галичан оддал приказ, то некоторые полкі возстали і затем с жандармеріей прибили в Виницу. Сейчас продолжается переход сечевіков¹⁾ на нашу сторону. Лозунгі большевіков находят живой отклик в Галицкієй арміи“. Не витримав бідний, щоби не похвалиться. Те, що ответственные работнікі подавали в таємних рапортах, він розголосив загалові.

Українська Галицька Армія уперто стояла на місці, міняючи

1) „Сечевіками“ часом звали Росіяне всіх військових галичан.

вивіски, залежно від обставин. А Наддніпрянська армія помандрувала по Україні, розносячи чутку про те, що „не вмерла козацька мати“. І катований „друзями“ і недругами український народ, не тратив надії на перемогу. Він бачив, що є Українська Армія і готовився стати їй на допомогу, коли буде дане гасло.

Ні формальний перехід на сторону Білих, ні визнання влади Червоних Росіян не вплинули на відношення населення до Галицької Армії. Населення вважало її своєю Українською Армією і вірило, що вона стане в обороні прав свого народу, коли прийде на те час. Село, наше українське село, що пережило весь жах довгої революційної війни, навчилося відріжнати своїй від чужих, не звертаючи уваги тільки на вивіски. Навіть будучи в пасивній ролі, Українська Галицька Армія творила велике діло одним своїм перебуванням на Великій Україні. Ідея Соборної України ставала ідеєю широких мас. І населення до обох армій відносилося однаково.

Розділ V.

Хитання. Проти Червоної Москви. Політична тактика Червоних Росіян. Повстанці. На Лівобережжю. На Захід. Бершадська фортеця. Демонстрації: Гайсин, Ольвіополь, Долинська, Вознесенськ. На Південь чи на Північ? Катастрофа Укр. Галицької Армії. За чужу державність.

Праця Волоха і боротьбістів, визнання Українською Галицькою Армією Радянської влади, складна стратегічна ситуація, тяжкий матеріальний стан, тиф, фізична і моральна перевтома — все те вкупі викликало хитання і в Наддніпрянській армії. І поміж боротьбістами були чесні та ідейні одиниці. Були вони без сумніву патріотами і на „ради“ дивилися не як на ціль, а як на засіб. Укр. Галицька Армія теж не ставила собі ціллю боротися за „ради“; вона визнавала цю форму влади, якої конечність, як засіб до утворення Соборної Української Держави.

Чому боротьбісти, Волох і Галичане обов'язково повинні помилятися, а ми ні? Чи неможливо припустити, що вони краще нас орієнтуються в тих змінах і надзвичайно складній політичній ситуації, що витворилася в наслідок воєн і революції? Відтяти довший час від світа, захоплені тяжкою боротьбою проти багатьох ворогів, що під різними прапорами перли на нашу Батьківщину, могли й можемо помилятися й ми! Де правдивий шлях до ідеалу? де поратунков? Такі запитання кружляли в голові тих, що знайшли в собі силу не скласти зброї і не змінити свого прапору ще й після Любара. Утворювались надзвичайно тяжкі настрої. Треба було шукати виходу. І в шуканнях найкращого виходу не тяжко було збитися на манівці.

Білі Росіяне трірили фронт приблизно по лінії р. Кодима, м. Ольвіополь, Новомиргород і далше до Кременчуга. Червоні Росіяне підходили головними своїми силами до залізниці Черкаси-Валнярка, а ми лишилися поміж ними в „невтральній смузі“. Велитенські кліщі от-от збиралися клацнути і роздавити нахабників, що посміли стати у ворожу позицію до обох світових сил, стати поміж фронтами збожеволілої революції і чорної світової реакції. Одна сила ставила собі завдання викликати всесвітню соціалістичну революцію, а друга намагалася відбудувати стару „тюрму народів“, навіть не міняючи вивіски. Але обидві сили були проти національної революції, яку творили ми. Обидві сили мусіли усунути нас зі свого шляху. А це можна було зробити тільки знищивши нас. Не втрачаючи надії на фізичне знищення, наші вороги намагалися знищити нас морально, бо геройська смерть людей, відданих до фанатизму ідеї національного визволення не булаби перемогою на-

пих ворогів. Тому обидві сили залицялися до нас і манили до себе. Денікін пропонував „союз без політики“, а Троцький наказував Червоній армії пам'ятати, що вона тільки тимчасово „йде визволяти Україну“ і залишав для нас червоний місток для переходу в своє царство у вигляді боротьбістів, яких він „терпел до времені“.

А перед нами була ідея. Одна-однісінька ідея національного визволення і більше нічого. Зате ми знали наших ворогів. Ми не бачили того шляху, по якому можна було би піти поруч з нашими ворогами, хочби й короткий час. А всеж таки думали й хиталися.

Щоби мати час подумати, армія відходить з операційного напрямку Умань-Ольвіополь і переходить на лівий бік р. Синюхи. А в час походу думали. В дівізіях відбувалися наради. Радилися виключно старшини, бо козаки цілком довіряли своїм командуючим, та козаки й не так ясно уявляли собі наше тяжке політичне і стратегічне становище. Потім радилися командуючі дівізіями в штабі армії. Найбільше „радянський настрої“ виявився у Волинській дівізії, особливо в частинах, що мали свій початок від „Запоріжської Січі“¹⁾ отамана Божка. Щоби не допустити до зайвого напруження Загрозькому дано дозвіл післати до Уманя делегацію, але нібито від одних Волинців і виключно з інформаційними завданнями.

Делегацію Волинців Росіяне прийняли (44 дів.) дуже з помогою. Їх навіть на мітинги повели, де показували червоноармійцям на доказ того, що „уже все признали советську владсть, даже українці“... Зате цю делегацію не пускали бачитися на самоті ні з боротьбістами, ні навіть з Волохом. В той час Росіяне вже енергійно переводили ліквідацію Волохівського „Червоного війська“ і не хотіли, щоби проте знала делегація.

Розуміється, що наслідки посилки делегації були корисними для нас. Не зважаючи на всі міри, делегація все таки довідалася про дійсні заміри Росіян відносно „регулярних червоних українських військ“, котрими командував Волох. Навіть для тих егементів, які раніше вірили, що Червоні Росіяне не будуть більше „помилятися“, ясно стало, що Росіяне, піймавши на гачок, обов'язково знищать українську армію, хочби вона зробилася і найчервонішою.

Впливало на настрої і те, що серед населення помічалася певного рода апатія до подій, що відбувалися тоді на Україні. Та воно й зрозуміло. Боротьба при допомозі Німців проти Червоних Росіян привела до влади на Україні Білих Росіян, котрі тільки про людське око „терпелі“ гетьмана. Повстання в осені 1918 року повалило Білих, а на їх місце прийшли Червоні. Весняне і літнє повстання 1919 року знову викинуло Червоних і пустило Білих. Тепер же знищені народним рухом Білі тікали, але Червона Москва йшла „визволяти“ Україну. Та все Росіяне і Росіяне, а своєї української влади не було. Селяне робили „предишку“. До того зима не сприяла повстанчому рухові.

¹⁾ Бувший комадір „Запоріжської Січі“ от. Божко весь час вірив, що „ради“ спасуть Україну і в такому напрямку впливав на своїх підляглих.

Кожний раз перехідні моменти, моменти зміни панування Білих і Червоних Росіян на Україні були найбільше критичними для психології наших революційних мас. В боротьбі проти одних другі були нібито фактичними нашими союзниками. До того переможці, що вступали на Україну раз у-раз давали такі гарні обіцянки. Не знаю, чи багато є народів на світі, котріби розпочинали і провадили боротьби зброєю із любови до тої штуки. Тому не диво, що український селянин, не одержуючи ні звідкіль ніяких вказівок, повставав активно тільки тоді, коли переконувався, хто його головний ворог¹⁾.

Що психологічну кризу пережили не одні військові кола видно з уже згаданого листа політ. референта Наддн. армії Феденка до командуючого Київською дивізією з 15/І 1920 р. Він пише:

„Перед нашою армією стоять складні питання, що далі робити зі собою. Чи розходитись, чи вести далі партизанську боротьбу, чи шукати якогось иншого виходу? Перший вихід дуже тяжкий, фактично доводить нас до 0. — Партизанська боротьба в зимову пору не дасть належних результатів. Це може робити Махно, який не звертає уваги на відношення до його населення. Окрім цього це в цю пору не викличе сильного піднесення в народних масах. Я був на селах і не помилюсь, коли схарактеризую настрої населення, як апатія абсолютна. В Гайсині 2 тижні не було ніякої влади (фактично влади не було більше місяця. Ю. Т.) і ніхто не пробував навіть заводити... Значить апатія відноситься і до міста, не тільки до села. Галичане, передавши до большевиків хочуть їх використати. Волох хоче тогож самого. Чи зможе, це питання. Очевидно, що большевики постараються його роззброїти. Це єдина підпора боротьбістів. Не має сумніву, що боротьбісти вестимуть війну проти большевиків, як не тепер то пізніше. Тому тепер коло їх збираються всякі зовсім не комуністичні елементи. Перше, за що вони будуть гризтись з большевиками — українська армія. Колиб під фірмою самого Велзевула, не то боротьбістів, можна було зберегти озброєну силу української нації, то це булоб найкраще. Питання тільки в тому, чи є рішучість у боротьбістів. Коли стан нашого війська і стратегічне положення не дозволяють провадити партизанську боротьбу успішно, то законно цілком для війська шукати виходу, — який те військо може вратувати, як організовану одиницю. Цим виходом може бути допомога боротьбістам організувати окрему українську червону армію. Висловлюю це, як свою думку. Бо факт, що боротьбісти хотять мати собі реальну силу і захочуть установити певний *modus vivendi* з нашою армією“.

Через вісім днів, 23/І. 1920 р., пише до Командуючого Наддніпрянською армією І. Мазена. (див. додаток ч. 5.) За цей час він помітив „багато даних на те, що не дожидаючись весни. нам доведеться переходити знову на становище регулярної армії і роз-

¹⁾ У відносній апатії, що часом охоплювала широкі маси, значно завинила наша інтелігенція, котра все мріяла то про „єдиний революційний фронт“ з Росіянами, то про „єдиний фронт правового порядку“ з російськими чорносотенцями. Не говорилося ясно, що ми боремося проти Росії.

починати організовані операції з певних пунктів". Він радить „в той час, як ціла сума обставин за нами, твердо стояти на позиції... і не міняти свого прапора". Він переконаний в „недовговічності сучасного большевизму на Україні"... Тому він висловлює бажання, що „необхідно бити добровольців, гнати їх в море“...

Лист І. Мазепи одержано в армії на місяць пізніше від листа Феденка. Великий оптимізм І. Мазепи був виїмком серед загальних настроїв. Думки автора були невірні, бо якраз тоді були дані, що „сучасний большевизм на Україні“ буде більше довговічним, ніж попередні. Цей раз Червона армія йшла на Україну, як цілком організована сила з метою завойовання і встановлення найострішого окупаційного режиму. Червоні Росіяне в деїм навчилися з попередніх досвідів. Зараз вони не надіялися на прихильність і допомогу українського населення, а зазначена помилкова надія не раз уже заводила Росіян і почасти була причиною їх поразень. Поза своїм знаменитим наказом до Червоної армії, щоби вона поводилася на Україні, як у гостях, Троцький у таємній директиві про військову політику на Україні категорично вимагає обезброєння українського населення. Він говорить: „Поголовне розоруженіє населенія являється в настоящих условиях єдинственным средством положить конец вооруженію кулацких банд“. Тому в армії не поділяли оптимізму І. Мазепи.

Зате думку П. Феденка за малими виїмками поділяла армія цілком: „колиб під фірмою самого Велезевула, не то боротьбистів можна було зберегти озброєну силу української нації, то це було б найкраще“. І далі П. Феденко припускає вихід: „допомогти боротьбістам організувати окрему українську армію“, в той же час гадає: „очевидно, що большевики його (Волоха) постараться розбріти“. Для армії було очевидно, що не тільки постараться розбріти Волоха, а що таки розбріють. І розбріють всяку українську військову частину, котра піймається на гачок і, рахуючи Росіян за союзників, не буде охоронятися від них, як на фронті.

Армія рішила, коли доведеться загинути, то загинути під українським національним прапором. Бо ні один „Велезевул“ не давав гарантії від знищення. Спілкаж з Росіянами знищилиби, опріч всього, ту легенду і традицію, що були утворені довгою і нерівною боротьбою армії проти Росії.

В цей час Червоні Росіяне були вже дужчими від Білих. Добровольча армія, армія реакції, не зважаючи на допомогу антантських лікарів, умирала. Тепер добивати її не було рації. Це тільки зміцнювало би Червоних Росіян. А нам було потрібно, щоби Червоні тепер можливо більше сил витрачали на боротьбу з Добровольчою Армією. Чим більше би знищили себе обидві сили, тим швидше ми могли надіятися на остаточну перемогу.

21/І. 1920 року в с. Гусівка на Єлисаветчині відбулася нарада командуючих дівізіями, на котрій вирішено припинити боротьбу проти Білих і розпочати боротьбу проти Червоних Росіян. Головною підставою для цього рішення було наше переконання, що Добровольча армія більше нездібна ні на яку серйозну акцію ні проти нас, ні проти Червоних. То була розтоптана гадина, що

сичала ще і вертіла хвостом, але не мала сили посунутись вперед, щоб укусити ворога.

Роком пізніше з думкою наради в с. Гусівці погодилися і політики Великої Антанти. Прейшли вони до одної з нами думки, віддавши Денікінові, Колчакові, Юденічу та Вранглю стільки військових і інших матеріалів, що їх при раціональному вжитку вистаби перевернути до гори корінем не одну Червону Москву.

Власне про наше рішення, розпочати боротьбу проти Червоних Росіян, не знайде ніhto документів, бо перебіг нарад і рішення прийняті на них не записувалися у протоколах. Одинокими документами в цій справі є накази по армії, де рішення нарад часом вписувалися як підстава до наказу. В інтересах більшої таємности, що вимагалось загальною політичною і стратегічною ситуацією, в наказі армії ч. 21 із 21/І 1920 р. (с. Гусівка) тільки сказано: „Згідно загальній обстановці, після наради, на якій були присутні Комдів: Київської, 3-ї, начальники загонів Запоріжської дівізії, було вирішено дівізіям по самостійних маршрутах зосереджуватись в районах, Канів, Черкаси, Чигирин, де мусять увійти в оперативний зв'язок. Волинській дівізії, командуючий якої не був присутнім на нараді, задля великого віддалення, представляється увійти в оперативний зв'язок або з Київською, або зі Запоріжською дівізією, або йти по самостійному маршруту, повідомивши в такому разі штаб армії“.

Район Канева, Черкас та Чигирин в той час уже був зайнятий Червоною армією. Розуміється, що не для гри в пожмурки виходила армія в ці райони. Це розуміли всі, хто був тоді при Українській армії. Перед нами стелилася дорога, вкрита затрощеними колючками. Ми плили проти течії, бо Червоні Росіяне в той час перемагали Білих. І ніхто не був певним, що витративши всі запаси і джерела енергії, наш корабель не гримне десь так, що тільки тріски від його попливуть уже за течією. Запаси наші не були великі. За те джерела енергії необмежені. Ті джерела заховувалися в наших селянських революційних масах. З них ми поповнювали наші запаси.

Армія розділилася і ріжними напрямками пішла в зазначений район, щоб там знов з'єднатися. Південній групі (Запоріжці, 3 дів і штаб армії) ще довелося, прориваючись, мати бій з Добровольчою армією. Північна група (Волинська та Київська дів.) зразу розпочала боротьбу проти Червоних Росіян.

Вихід Північної групи на Київщину підняв настрої населення. Тут відновлено роботу таємних повстанчих організацій. Наш вихід вони порахували за початок повстання проти Червоних Росіян. Треба було певних зусиль, щоби здержати від небезпечних сенарнатних виступів.

Червоні Росіяне розпочали шалену агітацію, до якої вони були такими мистцями. Вони уперто мовчали про наш вихід на зади Червоної армії. Від населення заховувалося що Червона армія ставиться вороже до української армії. 23/І 1920 р. частини російської армії, що стояли в районі с. Ступичне на Звенигородщині, одержали наказ: „двинуться на Юг в общем направленіи на Голованевск - Ольвіополь для ліквідації банд Тютюніка. Необходімо

сховати від населення ціль нашого движіння, в протівном случає нам угрожаєт возстаніє в тилу. Населеніє симпатизуєт бандам.“

В районі м. Мошни Червоним Росіянам повелося спровокувати Мошенську повстанчу організацію, котра, вважаючи нас за недобитки армії російських Черносотенців, розпочала наступ на Київську дивізію в ночі з 3. на 4. лютого 1920 р., але дізнавшись, що стоять „свої війська“, розійшлася до дому. Про цей випадок в наказі Київській дивізії ч. 26. із 6/II (с. Шелепуха) зазначено: „В ніч з 3 на 4/II комуністичними агітаторами спровоковано м. Мошни до виступу проти наших військ. Мошнiani кількістю до 200 озброєних і коло 400 неозброєних наступали на частини дивізії, але дійшовши до с. Березняги, розійшлися. За участь в цьому наступі обіцяно учасникам по 1/2 пуда цукру з Городищеського заводу.“

Довелося випустити ще одну відозву „Селяне“ (Див. додаток ч. 5). Був також оголошений наказ Петлюри ч. 101 із 5/XII 1919 року про призначення командуючим армією Ом.-Павленка. У відозві були конкретні вказівки, що тепер треба робити, які наші перспективи і паралізувалася всяка російська агітація. Оголошенням наказу ч. 101 ми повідомляли ціле населення України, що армія правое в згоді з політичним центром. Це підкреслено й у відозві. Таке підкреслення було потрібне тому, що Червоні Росіяне провокували населення поголосками, що ніби то Петлюра вже підписав ганебні для нас договори з Білими Росіянами та Поляками. Загалом у м. Каневі було видруковано до 200 тисяч листівок. До них було додано друком ще коло 250 тисяч в м. Черкасах.

Діяльність Північної групи наробила чимало клопоту Росіянам. Швидко ціла комуністична преса зарепетуєвала про „Біч партізацій“ та „Професіональний бандітизм“. Але їх галас в населенню викликав настрої корисні для нас. До кого не доходили наші листівки, той з російських газет довідувався, що „не вмерла козацька мати“. Надзвичайно цікавий психологічний факт: українське село по інстинкту відчувало, що в сякий, хто шкодить Росіянам в корисним для України. Яка шкода, що політики наші не мали такого інстинкту! А Росіяне навмисне заховували імена керівників армії, бо поміж ними були люди, про яких населення знало вже, що не були вони ні контрреволюціонерами, ні занадто великими „революціонерами“, ні бандитами.

Підчас маршу Північної Групи зі Звенигородщини на Канівщину до неї вернувся чет. Веремієнко, що вкупі зі сотн. Петриком їздили до російського центру з пропозицією перемир'я. Делегація доїхала до м. Курськ, де стояв, штаб Південного російського фронту. Йй було дозволено до схочу говорити попростому дратові з Московським Совнаркомом. Наговорилася вона досить і з комісією, яка була в Курску для переговорів з нашою делегацією. Росіяне все затягали справу, ухиляючись від простої відповіді на пропозицію делегації. Тільки тоді, коли делегація в категоричній формі заявила, що відїздить без відповіді, Росіяне заявили, що вони нічого не мають проти нас, коли ми складаємо зброю і „разайдьомся по домам“. Навіть почервоніти нам не дозволили! І після того, якби ми почервоніли, Росіяне боялися погнитися на організацію нашої армії. І вони мали рацію, бо з нашої

„переднишки“ не багато добра булоби для Москви.

Захоплення Канева (Волинська дивізія) 2-7 лютого і демонстрація в бік Переяслава та Київів занепокоїла Росіян, що вже почали розпановуватися в нашій столиці. Українці, що жили в Києві підняли голову, вичікуючи чи не загремить над київськими горами наша артилерія... Колиб вони знали, скільки в нас тієї артилерії було! Після заняття Черкас, впали ціни на все. Гроші ходили виключно українські; навіть „царських“ населення не хотіло брати. Далеко по Лівобережжю піднялася чутка, що „наше військо вже до Дніпра дійшло“. Від Полтави, Чернигова, Харькова, Мелитополя, Луганська та інших місцевостей через ворожі фронти, обминаючи „біліє застенкі“ і „красніє Че-ка“, простували післанці. Билися вони такий світ до нас, бо тільки тут вони могли власними очима бачити свій рідний національний прапор, почути, як лопотить він самотній понад ворожими хвилями, що от от збиралися втопити в крові цю живу ознаку протесту проти брутального насильства над Україною. Питалися післанці, що мають робити, як повернутися в свої околиці і, коли саме буде даний наказ про загальне повстання проти Росіян — боялися співнитися. Виявилось, що не запанувала апатія над селом. То було джерело енергії, яка не дала нам загинути.

Всі післанці від населення одержували листівку „Селяне“ і вичували одинадцять точок відозви, як вичує побожна людина заповіді Господні. І певно не один з післанців загинув з руки ката, несучи до себе листівку „Селяне“.

Про значіння і наслідки рейду Північної групи в наказі по армії ч. 2 із 15/II 1920 р. (с. Москалівка) говориться: „Майже місяць Київська і Волинська дивізії були відірвані від армії, провадячи всюди рішучими засобами нашу Українську справу. Захоплення м. м. Сміла і Черкас дали яскравий зразок завзяття старшин і козаків зазначених дивізій. Наслідки цього величезні. Слава йде горою. Лівобережжя почуло про Українське Народне військо. Київська дивізія надрукувала багато примірників відозв, які ширять повсюду вість про правдивий стан річей..“

11/II 1920 р. Північна група звязалася зі штабом армії в районі м. Медведівки (біля Чигирина). Для того, щоби довші і краще відчуло населення Лівобережжя працю армії, на нараді командуючих дивізіями 12/II вирішено перейти на лівий беріг Дніпра. На Лівобережжі армія захоплює м. Золотоношу і робить демонстрацію в бік Лубен, Хорола і Кременчуга.

Наближалася весна. Треба було знову приймати рішення, що маємо робити, коли земля зазеленіє. На протязі більше двох місяців не мала армія ніяких певних вісток про те, що роблять за кордоном наші політичні кола. — Ми були абсолютно відрізані від світу і не знали, що діється в Європі і в цілому світі. Приймаючи рішення політичного характеру, а не тільки військового, армія мусіла числитися зі світовою політичною ситуацією.

Окрім того кінечним було до весни наблизитись до районів, де була розташована Українська Галицька Армія, щоби в слушний час розпочати ширші акції спільними силами.

Нарада командуючих дівізіями 16/II. (с. Москалівка на Золотоношині) постановляє покинути Лівобережжя і вирушити на Захід. Армія не довго перебувала по лівому боці Дніпра, а зробила чимало. В наказі армії ч. 39 із 16/II. (с. Москалівка) дана оцінка перебування армії на Лівобережжю і заповідається великий похід на Захід — говориться: „Наша армія перейшла на лівий беріг Дніпра, де пробула 4 дні. За цей час нами були заняті Черкаси і Золотоноша і зроблена велика агітаційна робота; селянство побачило, що наша армія існує. Після цього армія повинна перекинутись на правий беріг Дніпра. Нашій армії знову прийдеється відбути великий похід, котрий може протягтись до місяця, а за цей час справа нашої армії повинна стати на державний шлях“. А в наказі Київській дівізії ч. 34 із 16/II. (с. Васютинці) додається: „Зіссована вся продовольча політика верогів на Полтавщині“, бо й справді, куди тільки долітала чутка про нас, там заразке селяне переставали давати хліб Росіянам, а зібраний розбирали назад.

Вже на правому березі Дніпра був одержаний вище згаданий лист. І. Мазепи (Див. додаток ч. 5). Цей лист ще більше переконав нас, що рухатись на Захід треба негайно. Його лист прочитали командуючі дівізіями в с. Баладино. І. Мазепа писав, що в кінці січня 1920 р. він їде на побачення з Петлюрою, бо „події розвиваються занадто швидко, і ми мусимо бути готові до відновлення державної справи в найкоротшому часі... Покищо вирішайте самі вкупі в Галицькою армією, що до найблизших операцій армії, чи посуватись на Південь чи на Захід“... Через декілька днів зміст цього листа був відомий цілій армії. Сам лист позитивно вплинув на армію: бачили люди, що не одні воїни поневіряються в боротьбі з ворогами Батьківщини.

Посуваючись на Захід, армія 3/III. 1920 р. приймає рішення перейти на правий беріг р. Буга. Але 5/III. ситуація значно ускладнюється. Виявилось, що в районі м. Бершаді стоять частини II. Галицького корпусу. Він був нібито червоним. Треба було зробити якось так, щоби перевести в життя своє рішення і Галичан не спровокувати. Найкраще булоби обійти поза районами розташованих галицьких частин, але на цілу сотню верстов ні в право ні вліво не залишилось ні одної переправи; що не зруйнували за час війни, те весняна вода залила. А проти Бершаді був поганенький залізничий місток, який легко можна було пристосувати для переправи. Ми були певні, що з Галичанами в нас не прийде до бійки і ми без затримки пройшлиби через цей район. Та після того й Галичане мусіли йти за нами, бо Росіяне безперечно їх розбройлиби і покарали за перепуск нашої армії. Відповідний момент для спільної акції обох українських армій ще не прийшов.

В нашої армії ніхто не вірив у галицький більшовизм. Це підтвердила й розвідка. 4/III. вона донесла, що „Галичане знаходяться в районі м. Бершаді і оголосивши себе боротьбістами, тримаються неутралітету“. (Звіт штаба армії 5/III. ч. 69). В наказі Київській дівізії ч. 49. 8/III. з приводу цього говориться: „в м. Бершаді стоїть II. галицький корпус, прикрившись червоним прапором“.

Під натиском російських комісарів галицькі частини стали

в бойову підготовку проти нас. М. Бершадь спільно перетворювалось в імпровізовану фортецю: навколо плутались дроти, на вулицях з'явилися барикади, з вікон найвищих будинків стирчали кулемети — он яка грізна постава! Проте ми не журились — занадто вже раділи Галичане успіхом нашої партизантки; наша популярність поміж ними була чималою таки. Не грізна постава Галичан примусила нас більше розважливо поставитись до переходу через р. Буг. Були для того більше серйозні причини.

Уманські газети із 6/III. 1920 р. в оперативному звіті російського командування подавали: „нами занято м. Мясківка і Тешинськ. В 30 верстах на південний-схід від Летичева ідуть уперті бої з великими силами ворога“. Було видно, що Російсько-Польський фронт досить близько від нас. Після нашого переходу через Буг почалося стихійне приєднання Укр. Галицької армії до нас. Галичане зірвали би з Росіянами, а ми не знали, як ставляться до нас Поляки. Надії на велику прихильність Поляків у нас не могло бути. Правда, ми вже мали відомості, що десь нето в районі Могилева, нето коло Кам'янця була якась наша частина, котрою командував Ол. Удовиченко. Але ми не знали про його стосунки з Поляками. Від І. Мазепи обіцяних відомостей не одержали.

Отож ми й вирішили продовжувати справу самотужки. До м. Бершаді післали уповноважених з наказом відшукати представників таємної начальної команди Укр. Гал. Армії¹⁾, одержати від неї інформації про стан за кордоном і коли можна, домовитись про дальшу політичну тактику. Завдання наших посланців не було легким. До кого звернутися? Не до комісарів же, поставлених Росіянами чи командірів, котрих теж намагались Росіяне вибрати із „найпевніших“. Колиби посланці спробували пройти в м. Бершадь легально, то безперечно довелось би їм мати переговори з Чека. Поки вони добилися під виглядом жебраків до м. Бершаді, мимоволі старших командуючих, поміж нашими і галицькими частинами розпочались „бойові події“.

Росіяне настояли, щоб з Бершадської залоги вислано відділ з усіх родів зброї до с. Устя для забезпечення моста біля Гайворона. Такий відділ післано під командою пор. Мацькова. Від нашої армії в цьому районі провадив розвідку кінний полк Чорних Запоріжців. Довідавшись, що в с. Усте перебував відділ „червоних“ галичан, командуючий „чорними“ полк. Даченко не витримав і по власній ініціативі зробив наскок на с. Усте, захопив цілу батарею і частину залоги; решта розбіглася хто куди. Все обійшлося без стрілу. Після такої „перемоги“ батарея і „полонені“ були припроважені до армії. Хто хотів з „полонених“ вернувся до Бершаді, а решта лишилася працювати у нас коло батареї. Ініціатива п. Даченка пошкодила праці і наших умовноważнених, бо Росіяне побільшили чуйність.

Проходив час. Ми ніяк не могли довго стояти на одному місці. Треба було бити ворога, коли не хотіли самі бути битими. Ми знову хитались. Що робити? Переходить р. Буг, вішать на шибеницях російських комісарів і приєднують Укр. Галицьку ар-

1) У нас були відомості, що така Нач. Команда існує.

мію, чи ні? А коли приєднаємо, то що ми будемо з нею робити? Відсутність інформацій з поза кордону тяжко відбивалася на цій справі. При більшій енергії ворог міг вирвати від нас ініціативу і тоді булоби кепсько. Армія була втомлена. У деякого з командного складу нерви почали псуватися.

Боротися дві думки: одна — переходити Буг і форсованими маршами підійти до фронтів з метою прорватись до Поляків, кетрі нібито не повинні ставитись вороже до нас; друга — дозв'язку з тавмною Нач. Ком. Укр. Гал. Армії і до одержання певних відомостей про стан за кордоном не переходить р. Буга і розпочать більше активні операції проти Росіяни.

Перша думка мала за собою те, що армія за кілька днів моглаби вже відпочити, не маючи загрози з боку Росіяни. Проти себе вона мала: можливість обеззброєння Поляками й інтерновання, тобто фактичну втрату того, що цілу зиму ми так берегли і безперечну ліквідацію Укр. Галицької Армії. Друга думка мала за себе: можливість виграти час і більше активними операціями дати знати за кордон про район нашого перебування; до того же чекалося прибуття І. Мазепи; розуміється, що при другому рішенні оставались всі позитивні впливи нашого перебування на окупованих Росіянами теренах; проти загрози від Росіяни у нас була зброя. Проти другої думки було: безперечне ризико бути розбитими; витрата решти амуніції (залишалось 10-15 набоїв на рушницю і 20-30 на гармату); інтензивні операції обов'язково мусіли викликати відповідну контракцію з боку ворога. Коротко перше рішення: мінімум ризика і надія на відпочинок; друге — значне ризико, але остаточне рішення буде прийняте при більшій ясній ситуації; більше активні операції підносили авторитет нашої армії не тільки поміж населенням, Укр. Галицькою армією, а також і серед Поляків, котрі мусіли відчувати вплив нашої праці на фронт.

За першою думкою стояли полк. Никонів (т. в. о. командівач Волинської, бо Загроцький хорувач на тиф), полк. Стефанів (к-р 3 кін. полку) і п. Долуд (г. в. о. Начал. штабу армії). Другу думку боронили: я і Гулий (командуючий Запоріжцями). Омельянович-Павленко ховався зі своєю думкою. Я мотивував свою думку ще й тим, що перебування наше в запіллі ворога мусить бути позитивним чинником для нашої дипломатії, котра не повиннаби не використати такого факту (за кордоном ніхто не знав дійсної кількості армії).

Тимчасом вернули наші післанці з м. Бершаді. Нічого конкретного вони не привезли, бо не найшли з ким офіційно говорити; привезли вони тільки власне переконання, що без великого труда можемо „забрати в полон“ всю Укр. Галицьку Армію, бо там всі за нами, окріч російських комісарів.

Так протяглося кілька днів. Видано два накази армії про перехід через р. Буг (ч. ч. 52 і 53 с. Улянівка), але обидва накази відмінені.

Одержані нові відомості про рух XIV. російської армії з Півдня на Польський фронт ще більше переконували мене, що час до прориву на Захід ще не прийшов. Такий прорив, на мою думку

мусів бути зроблений в момент найкритичніших боїв поміж Поляками і Росіянами. Тоді булаби можливість для нас використати тяжке положення їх обох. Я в категоричній формі заявив, що йти на Захід зараз в річю недопустимою. Мене підтримав енергійно Гулий. Нарешті до нас прилучився і Ом.-Павленко. Для ршті нічого не лишалося, як погодитися на дальшу боротьбу в запіллі.

Починаються наші демонстрації. Майже одночасно ріжними дівізіями армія захоплює мм.: Гайсин, Умань та Ольвіополь і залізничний вузол Христинівка. З повітів: Гайсинського, Липовецького, Уманського, Звенигородського, Ольвіопольського зникає окупайна влада, або гине від козацької руки. Приходить до заворушень у Винниці та інших містах Правобережжя. В цей раз знову використовуються міста для друку відозв.

І. Мазепа, що властиво оден з членів уряду підтримував звязок з армією, дійсно почув, де ми, але йому довелося більше місяця блукати по наших слідах, доганяючи армію, бо армія, не чекаючи контр-акції ворога впірнула в степах Херсонщини.

До цього часу Червоні Росіяне провадили агітацію проти „професіональної партізанщини“ та „бандітизму“, не називаючи імен керовників. Тепер вони не мали рації того робити, бо населення цілої України через свої організації було добре поінформоване, хто і для чого провадить оту „партізанщину“, що сіллю в оці була Росіянам. Посипались прокляни всіх комуністичних російських святих на голови провондирів. Всіх нас поробили „бывшімі царськими генералами“, хоч ні одна людина в цілій армії ніколи не була російським генералом. Чомусь мене лаяли гірше навіть від Ом. Павленка, хоч, мені здається, я того й не заробив, бо швидче був революціонером, ніж контрреволюціонером. А головне, що Росіяне знали мене виключно, як революціонера. Та це не перешкодило Росіянам назвати нас „более злостивими контрреволюціонерами, чім сам Денікін“. Може й тут вони мали рацію, бо Денікін хоч боровся проти „Советского Русского Государства“ то власне хотів тільки здихатись „Советського“, але „Русское Государство“ для його було такеж миле, як і для Московських революціонерів, що дивились на революцію, як на засіб опанувати над світом. А ми все підкопували і „советское“ і „русское“.

Відбилися наші операції і на настроях Укр. Галицької Армії. Там побачили, що ми не жартуємо і почали теж готуватись до якихсь акцій. Галичане вислали з Бершаді післанців до нашої армії. Ці післанці (оден з них пор. Сайкевич, прізвище другого мені невідоме) догнали Ом.-Павленка в м. Умані, де одержали від його якусь таємну директиву. Зміст директиви мені невідомий, бо я в той час був далеко від Уманя.

Після складних маневрів на протязі цілого місяця, великих маршів, часом надзвичайно ризиковних боїв армія гйшла в район Ананієва, Балти, Бірзулі. Ціль виходу в той район зазначена в наказі армії ч. 67 із 17/IV. 1920 р. „Щоби цілком інформуватися відносно стану в районі Ольвіополя, Ольгополя, Бірзулі (Балти), Тишаполя та Одеси“ — говорить наказ.

22—24. квітня 1920 року відбулися бої, в котрих ми всі сили, що були в Росіян на півдні, знищили. На 25/IV. армія скуп-

чується в районі Ананієва, Балти, ст. Любашівка. Про ситуацію на півдні в наказі армії ч. 73 із 25/IV говориться: „По одержаних відомостях від власної агентури — в районі Одеси, Миколаєва значних вовожих сил нема. В самих містах помітна паніка. Постих же відомостях на відтинку Могилів-Подільський, Варнярка комуністи одноцільного фронту не мають. Наші війська на цьому фронті окопалися“.

Яка кількість „наших військ“, яке їх відношення до Поляків, які вони ставлять собі найближчі завдання, ми нічого не знали. З поза кордону ніяких інформацій не одержано. Знова без якого будь зв'язку з еміграцією треба було приймати рішення куди йти: на південь чи на північ.

Одеса, Миколаїв, Херсон тягли нас на південь. Опанування побережжам Чорного моря розкривало перед нами широкі політичні перспективи і давало великі економічні вигоди. Всі дані промовляли за тим, що захопити південь не буде тяжко для нас. Правда було ризико, що Росіяне намагатимуться скинути нас в море, але де не було ризика? Політика промовляла за рух на південь.

Посуваючись на північ ми наближалися до Укр. Галицької Армії та до тих військ, що „окопались“. Була надія, що нарешті ми добудемо відомості про нашу закордонну політику.

А що як, скупившись на півночі, ми таки не зрозуміємо, що нам робить? Підійшовши до фронту, ми мусіли приймати рішення негайно. А яке, ніхто не знав, бо ситуація не була поки що ясною. Рухом на північ ми зразу ставили себе в повну залежність від політики Петлюри. Могло бути, що Петлюра теж не має ні пляну боротьби, ні рішення, або коли й має, то такі, що не відповідають ні ситуації на Україні ні інтересам нації. Останнє могло бути, бо наша еміграція не була поінформована про дійсний стан на Україні. Тут знову виринула проклята моральна втома вищого командного складу армії, — козаки почували себе чудесно. Все втомлене тягло на північ: хотілося відпочити.

І знову думки стали ділитися. Мене тягло на південь. Підтримував мене Гулий, що ніколи не знав втоми і любив ризико. Можливо, що наша думка перемоглаби. Але трапилася дуже прикра несподіванка. Ця несподіванка примусила армію рухатись на північ. І по цей день жалую, що своєчасно не поставився категорично за рухом на південь, як зробив у Н. Чорторії 6/XII 1919 р. і в районі Гайворона 12/III 1920 року. Можеб тоді на довелось воювати за інтереси чужої нації, та „відпочивати“ в таборах за дротами.

26/IV в с. Познанка (20 вер. на схід від Балти) відбулася нарада командуючих дівізіями. В цей час ми одержали вістку, що Укр. Галицька Армія розпочала бойові акції проти Росіяни. Розпочала вона їх цілком самостійно, навіть без повідомлення нас. Були також одержані відомості, що виступ Укр. Галицької Армії був зроблений в день переходу до наступу Поляків.

Ми були майже певні, що Укр. Галицька Армія мала відомі серйозні підстави для своєї акції, особливо такої поспішної. Гадали, що Галичане дістали наказ від свого закордонного політичного центру про допомогу Полякам. А це могло статися тільки

при відмовленню Поляків від Східної Галичини. Бо годі було пояснити, щоби ні з сього ні з того Галичане виступили спільно з Поляками.

Доля нації рішається там, де ллється кров. Армія, що не обмежує своє завдання нарадами, обов'язково піде туди, де точиться бій. Як магнет тягне до себе залізо, так бій притягає військо. Нема більше аморального вчинку проти того, коли одна частина війська знаючи, що друга провадить бій, залишиться бездіяльною, а не напружить всіх зусиль, щоби своєчасно допомогти своїм.

Наддніпрянська армія вирушила на північ. Перший раз після Любара ми пішли за течією. Свою до цього часу свободну волю ми підпорядковували подіям, які виникли помимо нашого бажання.

В м. Ольвіополі догнав армію І. Мазепа. Він теж погодився з нашим рішенням. На жаль ті відомости, що він привіз нічого не давали нам, бо І. Мазепа більше місяця доганяв нас. В час його виїзду на Україну, не було нічого конкретно вирішеного щодо взаїмовідносин Польщі та України, хоч переговори і провадилися. Ол. Удовиченко формував дівізію і, не було ніяких даних, щоби Поляки захотіли нас обеззброювать.

В районі Ольгополя до армії приєдналась Галицька кінна бригада Шепаровича. Ця бригада теж зробила марш з під Тирасполя до Уманя для з'єднання зі своїми.

29/IV в наказі по армії ч. 75 сказано: „Київська дівізія повідомляє, що 25—26/IV на ст. Вапнярка був бій поміж Галицькими частинами і комуністами (Росіянами). В наслідок бою частина Галичан (коло сотні) була обеззброєна і направлена в Тульчин, а решта відійшла на південь в напрямку м. Камінки“.

Виямався спільний рух на північ, бо обеззброєним загрожував розстріл. Запізнення загрожувало тим, що Росіяне погромивши Галичан, повернуться проти нас.

1, 2, і 3. травня армія провадить бої в районі Тульчин, Вапнярка, Комаргород, Крижепіль. — Ми знищили центр XIV. російської армії, але Укр. Галицькій Армії не допомогли. Частина її була розброєна Росіянами і розстріляна, а друга частина пішла, як полоненні в польські табори.

Та ми про те не знали. Я носив у себе пріпис Командуючого армією виробить умови приєднання Укр. Гал. Армії до нас. Не довелося його використати, бо Укр. Галицької Армії не стало. Проте ми дізналися потім.

Червоні Росіяне, обезсилені виступом Укр. Галицької Армії і нашими операціями в районі поміж Бугом і Дністром, відійшли далеко на схід і на південь. А за ними посувалися на Україну Поляки. Європа і цілий світ читали про перемоги польського війська.

Ми опинилися на фронті поруч з Поляками. Керівники армії більше не провадили політики, а тільки воювали. Ми стали перед фактом знищення Укр. Галицької Армії і відмовлення Петлюри від Галичини, Холмщини і Волни на користь Польщі.

Вже після прориву до польського фронту Омелянович-Павленко писав: „Комдівам Запоріжської, Київської, Волинської, От. Шепаровичу і Полк. Удовиченко... армії напій предбачається по-

хід на південь для опанування Одеським районом." Чи не краще булоби опанувати ним тоді, як ми були на півдні і мали для того всі можливості?

Нам не довелося ходити на Одесу, бо це не було в інтересах Польщі. Варшава керувала нашою політикою і військом.

Найбільшого подиву гідна упертість Укр. Галицької Армії, з якою вона намагалася схоронити свою боюву силу. Та сила потрібна була Українському народові. В похмурих днях осені 1918 року народилася вона і тільки зіп'явшись на ноги, мусіла стати в обороні своєї Батьківщини. Від берегів Сяна і гір Карпатських до самого Дніпра пронесла вона національний прапор, все більше і більше переймаючись ідеєю боротьби за Соборну Українську Державу. Лишена без політичного проводу вона нераз-у-раз вірно орієнтувалася у надзвичайно складних політичних обставинах і в наслідок того помилялася. Було в неї палаюче любов'ю до Батьківщини серце, та не було належного політичного досвіду і витривалості, щоби холодним розумом зважити всі „за“ і „проти“ перед прийняттям рішення. В наслідок цього прийшла катастрофа: Української Галицької Армії, як організованої сили не стало в ясній та теплій дні весни 1920 року. То є страшна катастрофа. Кожна армія, ідучи в бій може загинути, але загинути за власну ідею не шкода. Виступ Української Галицької Армії проти Росіян великі користи дав ворогам, а нам зробив шкоду. Він був передчасний і необмислений.

Поки є живі бувші члени таємної Начальної Команди Укр. Гал. Армії, обов'язком їх перед Батьківщиною є подати, котрий з ворогів і як саме спровокував виступ, що потяг за собою неоправдану катастрофу.

Поза іншими була в обох арміях одна ціль — зберегти себе через зиму 1919-20 р. р. для дальшої боротьби. Українська Галицька Армія політично оборонялася. Момент для переходу до наступу був невдало вибраний і, як наслідок поразення — ціль не була досягнута.

Наддніпрянська армія рішила, що краще бити, ніж бути битому. Вона весь час мала провідну політичну лінію. Ні разу не схилила прапора, ні одного компромісу з ворогом! І це її спасло. Армія нападала на ворогів і не тільки схоронила себе, а навіть побільшила свою силу. Наслідком, була перемога, бо ми досягнули поставлену ціль.

Не вина нашої армії, що після того, як вона віддала себе в розпорядження наших політиків, їй довелося вживати не за власну національну ідею, а за ідею польської нації. Для нас булоби краще рішати політичні питання без окремого політичного проводу, бо як мати поганий окремий політичний провід, то краще не мати його.

Невдала політика довела Наддніпрянську Армію туди, де вже перебувала Укр. Галицька Армія — за польські дроти. Армії не зуміли своєчасно об'єднатися. Це зробили за нас політики, об'єднавши нас в неволі. Підпорядкування нашої політики, політиці Москви та Варшави, неминуче мусіло підпорядковувати і нашого жовзака російському салдатові та польському жовнірові.

Розділ VI.

Боротьба армій з анархічними елементами. Жидівське питання. Провокації Росіян. Неоправданий жах у Жидів.

Ще коли армія машерувала в район Любара, Головна Команда дала розпорядження, що на далі в армії лишаються тільки „бажаючи“. Всі, хто не хотів даліше провадити боротьбу, використав дозвіл і залишив армію. Отже з Любара вирушили виключно „бажаючи“, охочі.

Що були за люди оті бажаючи? Звичайне охочокомонне військо з професіональних вояків, чи ні? — Безперечно з армією лишилася певна кількість людей, для котрих ідея визволення України відогравала другорядну роллю. Але таких людей було дуже мало. Поміж ними були люди, що шукали ризика, а часом і матеріальних користей. Рештаж армії коло 97—98% склалися з людей, що поставили собі волю Батьківщини над усе. Маючи такий склад частин, команді не доводилось дуже напружувати сили для боротьби з анархічними елементами в самій армії. Звичайно ці елементи дуже швидко лишали армію, боячись за своє життя.

Інакше виглядала справа з анархічними елементами, що були поза армією. Такі елементи раз-у-раз використовували моменти, сприяючі їх діяльності. Панування Добровольчої армії з її потрошною ідеологією не могло не лишити слідів. В час анархічного відвороту офіцерських відділів цієї армії скрізь по містах і містечках лишилися гуртки бандитів. Ці гуртки не показувалися по селах, бо селяни раз-у-раз були готові до опору. В містах справа зі своєю самоохороною виглядала гірше. Але потроху і тут населення організувалося і грабіжники мусіли ховатися. Зате були випадки, що вони використовували момент приходу якоїсь певної частини, особливо серед ночі, вилазили на верх і на протязі години, поки стомлена частина розташовувалась, робили своє ганебне діло. В такі хвилини населення звичайно не знало, хто прийшов до міста і боїться зразу ж ловити злодіїв. Коли сам командир частини хотів зловити злочинців, то останні зникали. Але були випадки, що населення, чи військо ловили злочинців, яких розстрілювало або по суду або по наказу старшого командуючого, коли не було сумнівів, що до вини пійманого; останні випадки були тільки при захопленню на місці злочину.

З анархічними елементами командування боролось надзвичайно енергійно, не раз ризикуючи впасти жертвою юрби, котра сама не знала, що робила. Такий випадок трапився в м. Миколаїві

(біля Проскурова) 23/XI 1919 року. Юрба в кільки десятків людей зрабувала склад кожухів, що належали місцевим купцям, але були замовлені одною з наших військових частин. Через містечко проходили частини різних дивізій, деякі робили короткий відпочинок. Мені довелося нагодитися на грабунок. Юрба зникла в різні сторони, але одного я таки застрілив з револьвера. Серед частини Запоріжської дивізії хтось пустив провокацію, що „жиди забили запоріжця“. Юрба козаків — Запоріжців оточила мене і, не знаючи хто я такий, хотіла на мені помститися. Наспіла частина, що йшла з колюною і розігнала охочих учинити самосуд. Опісля останні почували себе ніяково, коли виявилось, хто і завіщо був забитий.

За час після виходу нашого з Любара перший офіційний документ в цій справі я маю із 24/XII. 1919 року. Командуючий Київсько-кінного полку рапортом на імя командуючого дивізією доносить, що в м. Жашкові траплялись випадки грабунків і просить: „Прошу дозволу грабіжників розстрілювати на місці злочину“. На рапорті покладена резолюція: „Грабіжників розстрілювати на місці грабунку — про це були накази“.

В наказі армії ч. 18 із 12/I 1920 р. говориться: „По відомостях в м. Умані знаходяться запаси спирту. Начальникам частин взяти його під охорону і без дозволу команданта міста не видавати“.

В час перебування армії на Лівобережжю 14/II 1920 р. в наказі армії ч. 1. знова говориться: „Вже третій місяць, як наше військо свідомо величають во імя нашої ідеї, на честь нашого прапора. Від старшин до наймолодшого козака мусять всі твердо знати, що кожний ганебний випадок є ганьба нашого прапора, нашої ідейности, за що багатьох славних старшин та козаків уже положили свої голови.“

„Старшини і козаки, слідкуйте за своїми вчинками і карайте, карайте без всякого жалю всіх тих, хто прийшов у наші ряди не по переконанню, а як злодій, що краде у нас єдину нашу вартість, єдине майно — нашу честь“.

Накази не були одними погрозами чи відозвами. Злочинців каралося так, як тільки можна карати в умовах партизантки, де немає в'язниць. Звичайно грабіжників каралося на смерть, а ті особи, що не вжили своєчасно заходів для припинення грабунку, каралося на тіло і виганялося з війська.

В м. Черниво (Куликове поле) на Ананієвщині по моему наказу розстріляний на місці злочину козак Синько, що допустився грабунку і поранив малого, десятирічного хлопця.

В час бою під Балтою 23/IV 1920 р. в місті виникла пожежа. По причині страшної бурі припинить пожежу було надзвичайно тяжко. Козаки і старшини тилкових частин всі боролися з пожежою, а в той час із десятків місцевих грабіжників наскочили на яєчний склад і почали його розтягати. Частина грабіжників (чоловіки) були розстріляні, а частина (жінки) покарані якше.

В наказі Київській дивізії ч. 128, 31/IV. 1920 р. зазначено: „Урядовця для доручень при господарі 5 пішого полку Мосіка Віктора за те, що будучи командованим в м. Чечельник, брав на

заводі для своєї частини алкоголь, не маючи на те уповноваження, позбавляю раби і арештовую на один місяць суворим арештом, який замінюю двадцятьп'ять нагазми і на завсіди виганяю з дівізії”.

Розуміється, що армія принципово однаково відносились до громадян України, якої вони не були нації: злочин, поповнений на кимбито не було, карався безоглядно.

Але Росіяне, особливо Червоні, провокували нашу армію і населення зо всіх сил. Серед селян та українського населення у містах такі провокації не приймалися. Зате з Жидами Росіянам було легше. Жидам говорилося про „ужасніє погроми Петлюровцев“ і вони вірили в те. Вірили Жиди тому, що агітували поміж ними „чекісти“ і комісарі, котрі самі походили з жидівської нації. Своїйому швидше вірили, ніж чужому.

Я дивувався відсутності свого інформаційного апарата у Жидів. Живучи на Україні, Жиди мусілиби знати народ, серед якого мешкають. Але ні: вони краще вірили Росіянам, що витворили цілу погромну літературу, ніж Українцям. хоч ми не маємо ні одної книжки антисемітського напрямку. Жиди вірили Росіянам, не зважаючи на цілу повинь погромів, що залили Україну під час перебування Добровольчої армії, армії тов. Буденного, рейдів Шкуро та інших. Думаю, вірили виключно тому, що Червоні Росіяне охоче брали до себе на службу Жидів і давали їм посади... катів у Чрезвычайках.

Червоне Російське Правительство використало для своїх національних цілей Жидів у повній мірі. Ні одно правительство не взяло до себе на службу стільки Жидів, як то зробив Московський Совнарком. Можна було завчасно предбачити, коли Росіяне, мов Пілати, умиють руки і скажуть пригнобленим націям: „в усьому винен Жид“.

У Жидів не було озброєної сили, котра б стала в обороні своєї нації. За те велика кількість Жидівської молоді служила в Червоних Росіян і, виконуючи обовязки катів, творила ворожнечу до себе в широких масах населення. Жидівська нація була зброєю в руках Росіян на Україні.

Жиди намагалися оборонити себе криком. Не одну сотку сіл на Україні повернули Росіяне в руїни. Населення тих сіл пішло в повстанці та армію, коли не загинули вразу від куль ворогів. Те населення належало виключно до української нації. Воно зі зброєю в руках стало в обороні своїх інтересів. Зовсім инакше виглядала справа з Жидами. Зі знищених місточок і міст вони розбіглися хто куди. Мандруючи через ще не знищені містечка вони розносили жах, який несла революційна війна всьому населенню, а не тільки Жидам. Але вони говорили виключно про своє нещастя. І коли їх питали, хто вчинив попром, то вони не знали, що відповідати. Тільки згодом, вчитавши в російській пресі, що у всьому винні Українці, Жиди теж складали вину на Українців. Провокаційним шляхом ширився поміж жидівським населенням неоправданий жах перед Українським військом. Доходило до того, що старшим командуючим доводилось розшукувати жидівського рабана, щоби передать йому про дійсне відношення війська до населення.

6/ІІ 1920 року мені довелося говорити перед цілою жидівською громадою м. Голованівсько.

Тільки через декілька годин після розташування частин, на вулицях з'являлося жидівське населення. Таке недовіря і жах, що базувались виключно на провокаційних чутках, шкодили і Жидам і нам. Бо годі було своєчасно перекувати кніі, полагодити зброю, пошити одєжу то що, нанявши містечкових майстрів, коли всі Жиди тільки через певний час на світ з'являлися після приходу війська.

Наслідком жидівського жаху в час походу трапився такий прикрый випадок. В час пожежі в місті Балті 23/ІІІ з початку ціле жидівське населення не брало участі в ратуванні свого майна, рахуючи, що місто навмисне підпалене нашим військом. Тільки енергійні заходи нашого команданта міста п. Добротворського і військових частин коло локалізації пожежі і вратування та охорони майна мешканців переконали Жидів у їхній трагічній помилці.

При певній витревалости і краще налагодженій інформації з боку жидівського населення армія чималоби могла зробити в обороні містечок від анархічних елементів. Але Жиди не спромоглись ні на що більше, окріч крику. Вони переказували інформації про погроми за Росіянами, бо своїх інформацій не мали. Доходило до того, що переляканий Жид ділив одну особу на двоє і називаючи її одним імям, хвалив, а називаючи другим, лаяв.

Загалом у Жидів не було хисту до належної організації своєї самооборони. На місцях вони покірно клали голови під обухом анархії, а тікаючи, лаяли того, кого не треба було лаяти і ображали якраз того, хто не був вартий похвали.

Розділ VII.

Повстанчий рух і „перемоги“ Білих армій. Повстанчий рух і політика державного центра. Рух Червоних Росіян на Україну і позиції повстанців. Заходи армії коло організації повстанчого руху. Невикористана сила.

На роботу Григорієва, Зеленого, Ангела, Соколовського та інших повстанчих ватажків ніхто не звернув належної уваги, опріч Червоних Росіян. Тільки останні звернули увагу і вірно оцінили силу народного руху. Червона Москва вміло використовувала повстанців проти своїх ворогів і безоглядно боролася з ними у себе на задах.

Російська реакційна преса протрубила світові про перемоги Білих армій над большевиками. Європа щиро повірила в силу і завзяття Білих Росіян. Тай тяжко було не повірити, не знаючи місцевих обставин. Здавалося, що факт руху Білих армій на північ сам говорив про їх непереможну силу.

Але в непереможну силу Білих вірили і наші фахові керівники війська. Ще на Жмеринській нараді зі схемами, мапами і числами в руках доводили силу Денікіна. Ніхто не звертав уваги на те, що рух Білих на північ не далеко переступив за північну границю України. По звільненій повстанцями території України не було тяжко машерувати на північ. Та коли „Озброєні сили Південної Росії“ дійшли до південної границі Росії, то зразу ж затрималися і згодом почали котитися назад. Денікін ніяк не міг перевернути Україну в південну Росію. Було то завдання над силу. Дійсний південний Росії краще подобався режим Леніна та Бронштайна, ніж лад, який обіцяв Денікін. Останній вважав, що повстанці бють Червоних Росіян, як своїх клясових ворогів і тому не гадав, що і йому доведеться загинути під ударами нашихже повстанців, котрі боролися проти Росії, представником якої був Денікін. Потім він здався переконався у своїй помилці, але трохи запізно.

Наш державний центр теж не розумів, що повстанчий рух є позитивним фактором великої ваги в боротьбі проти окупантів. За весь час уряд не зробив ні одної серйозної спроби допомогти котрому небудь з повстанчих керівників об'єднати керування цілим рухом в одних руках. При великій популярності серед населення повстанчих ватажків, при певній допомозі фаховими силами для технічної роботи, повстанчий рух мігби виявити багато більшу силу, ніж виявив. Замість допомоги, державний центр фактично вносив деморалізацію в ряди повстанців.

Уряд весь час видумував свої повстанчі центри і доручав їм кермувати рухом. Так у половині липня 1919 року „Головнокомандуючим повстанцями“ був призначений зовсім невідомий населенню Малолітко (вінже „Сатана“). Малолітко зник з обрію, нічим не виявивши свого „головнокомандування“, oprіч одного наказу Київській групі, що входила в склад армії і тому не могла виконувати наказів Малолітка. До повстанців він не поїхав, бо там його ніхто не знав. Пізніше у вересні 1919 року „Головним Огаманом повстанців“ призначено Волоха. Останній до свого призначення ніколи не відігравав ролі в повстаннях. Не виявив себе нічим Волох і після призначення. Видно, що він небагато розумівся на повстаннях тому, що навіть при своєму повстанні, проти призначивших його, в м. Любарі недотепно зорганізував переворот. Воно і не дивно, бо то був перший повстанчий виступ „Головного Отамана повстанців“. Волох користувався, мабуть не малим авторитетом і в Петлюри, бо на відозвах містив свій підпис разом з Головним Огаманом військ. Прочитавши таку відозву з двома підписами „Головних Отаманів“ не легко було для звичайного громадянина зрозуміти, котрий з двох отаманів головніший. Ця неясність таки довела до того, що Волох в Любарі оголосив себе верховною владою. Волох знаходився при уряді, нікуди не відїзджаючи, як і належить головному отаманові. Відозви, ним підписані, не попадали до повстанців, а колиби і дістались туди, то наряд чи малиби вплив.

Одначасово з Волохом і Малолітком у Кам'янці існував Всеукраїнський Повстанчий комітет на чолі зі соц-рев. Петренком. Цей комітет одержував з державної скарбниці гроші на свою роботу. Мені невідомо, як ділилися функції поміж Петлюрою, Волохом, Малолітком і повстанчим комітетом Петренка. Не довелося стрінути ні одної особи, яка, маючи доручення і директиви одного з тих центрів, працювалаби по їх серед повстанців.

Можна припустити, що не в інтересах урядового центра було підпирати і без того популярних повстанчих керівників. Навпаки, потрібно було дезорганізувати і деморалізувати повстанців, що й робилося призначенням таких осіб, як Малолітко, Волох, Петренко та інші.

Не маючи центра повстанчі організації виникали і провадили працю по власній ініціативі. Тому в політичній тактиці повстанців часом помічалось певні розбіжності. За те всі повстанці твердо стояли на принципі суверенності української нації і боронили її зброєю від Росіян Білих і Червоних.

Командуючи цілою групою (5 і 12 дів.), що складалася виключно з повстанців, я раз-у-раз мав досить рапортів від своїх підляглих з проханням вислати їх в тили ворогів для повстанчої роботи. Ще в час боїв з Добровольчою армією на р. Бугові в жовтні 1919 року до мене зголосився чет. Мелешко з гуртком старшин та козаків, бажаючих перекинутись в тил ворогів. Сам чет. Мелешко і його старшини походили з Єлисаветщини, де вже передтим працювали в повстанцях. Туди вони й помандрували, обминаючи більші загони Росіян і винищуючи дрібні загони та адміністрацію.

В районі Вапнярки, коли стало ясно, що армія продовжуватиме відворот на захід, пішли на Київщину: сотн. Бондаренко та хор. Кузьменко-Титаренко. Оба вони походили зі Звенигородщини. Вони помандрували в рідні околиці, захопивши зі собою по десятку старшин та козаків. Бондаренко розпочав працю на Звенигородщині, а Кузьменко-Титаренко відійшов на Таращанщину.

Всі, хто йшов у тил Росіянам, одержували наказ в найкоротший термін підняти повстання в своїх районах, звязуючись зі сусідами і намовляючи їх до тогож. Почалися повстання. Заклекотала Єлисаветщина, маючи центр у м. Глодосах; піднялися повстання на Звенигородщині, Таращанщині, заворушився славетний Холодний Яр¹⁾, перекинулись повстання і на Лівобережжя.

Зухвала Добровольча Армія захиталася і стала котитись назад. Величезні військові запаси розкинено по шляхах. Певно, що політики, котрі давали ті запаси Денікінові, не чекали такого фінала свого підприємства, бо зброя і взагалі військові матеріали мав Денікін добірні. Не знаючи сили повстанчого руху, годі уявити, як сталося, що панічно тікаюча до Москви Червона армія виринула в ролі переможця. Було легко Добровольчій армії посуватись вперед по території України, але куди легше довелося тікати назад, бо все тяжке розкинено і воно попадало частиною до повстанців, а частиною до Червоних Росіян.

Блискавична втеча Добровольчої армії після нашого прориву з Любара, поставила повстанчі організації перед фактом посунення на Україну Червоної російської армії. Цей раз Червона Москва йшла на Україну, як то зветься, „з отвертою душею“. Червона Армія одержала наказ Троцького, що вона йде „в гості“ на Самостійну Україну допомагати Українцям в боротьбі проти Денікіна. Тут же тобі формувалось „українське правительство“, куди входили Петровський, Мануїльський та Затонський. Це „правительство“, переповнене бажанням виконати завдання Московського центра, навіть визначало заслуги повстанців. У своєму „Маніфесті“ воно пише: „Ні на одну хвилину робітники та селяне України не мирилися добровільно з насильниками. Страйками і повстаннями боролись вони проти їх“. Отсим „правительство“ признавалося, що Червоні Росіяни теж були насильниками, бо у свій час тікали від повстанців.

Самостійність України декларували Росіяне, де тільки було можна і при кожній нагоді підкреслювали на папері. Нашого державного центру не було на Україні і повстанці, не маючи директив пробують самостійно орієнтуватись в ситуації і зайняти відповідні позиції проти нової навали. А ситуація дійсно була так складна, що не один з фахових політиків скрутивби собі вязи, виплутуючись із неї. Тому й не диво, що була певна різниця в тактиці різних повстанчих організацій.

Були організації, що зразу розпочали озброєну боротьбу проти Червоних Росіян. Особливо різко проти Червоної Москви поставилася Чернигівщина, де працював Ангел.

¹⁾ Холодний Яр — місцевість на березі р. Тасмина недалеко м. Жаботина. Місцевість порізана глибокими та крутими балками і поросла лісом. Тут був повстанчий центр Чигиринщини та Черкащини.

Таких, що вірили в щирість Росіян не було. Зате переважача більшість повстанців йшла на компроміс, погоджуючись додати до назви Української Республіки титул „радянської“. Вони нібито годилися помиритися з Росіянами, але при певних гарантіях суверенності України у вигляді... української армії. На плятформі організації своєї національної озброєної сили погоджувались і об'єднувались всі повстанці. На такий позиції стали всі повстанчі організації Звенигородщини, де сотн. Бондаренкові повелося притягти до загальної організації відомого повстанця Туза, що принципово стояв за „українську радянську владу“. Вся Київщина поділяла позицію Звенигородщини та Таращанщини. Ці організації мали вплив на політичну тактику повстанців і Правобережжя і Лівобережжя. Зі всіх кінців тяглися сюди невидимі нитки зв'язку.

На жаль багато зібраних документів, що відносяться до діяльності повстанців в цей період, не можу тепер використати. Вони переховуються і в свій час кинуть ясний промінь на рух, котрий навіть деякі з наших кабінетних політиків рахували і рахують анархічним. З документів можна довідатися, як прагнули повстанці міцного керування і не маючи його, самотужки намагалися надати сталість форм своїй організації, як намагалися вони витворити і вибороть певні норми права, які відповідали би інтересам української нації.

Типовим документом для характеристики політики повстанців можуть бути постанови зїзду делегатів від партизанів (повстанців) Деренковецького району, що охоплював частину Канівщини і частину Черкащини. Для повноти малюнку подаю копію з цілого протоколу зїзду без виїмків, опустивши тільки поіменний реєстр учасників.

„Протокол. 1920 року. Січня 7 дня. На зібрання прибули делегати від військових повстанчих частин: с. Деренковця, с. Черепина, с. Ольховичка, с. Миропілля, с. Корнилівки, с. Нетеребки, с. Бровах, с. Сахнівки, с. Набутіва. Зібрання відкрито п. Грозним в 1 годині дня. В президію вибрані одногласно: Головою зібрання — п. Певний, товаришем голови — п. Сагайдак, писарем — п. Квітка. Зібранням були поставлені на повістку дня такі питання: 1. Доклади делегатів з місць. 2. Про відношення партизанів до Радянської влади. 3. Біжучі справи. 4. Національні справи. 5. Про зносини всіх повстанчих загонів з Головним Штабом. 6. Про федерацію. 7. Про цукор. 8. Про затвердження районного штабу.

„Після оголошення зібранню повістки дня, був прочитаний зібранню протокол зїзда представників од волостей Мошно-Городиського району за ч. 3., котрий ухвалили прийняти до відома.

„Резолюція зібрання делегатів.

„1. Вислухавши доклад Отамана Сокола про упорядкування в с. Деренковці загону повстанців, виясвивши мету повстання, зібрання висловлює подяку Отаманові Соколові і всім тим повстанцям, котрі, не жаліючи свого життя, встали на захист своїх сел району від ворогів Українського Народу.

„2. Стоючи на сторожі інтересів трудового Народу, зібрання (зїзд) партизанів-делегатів Деренковецького району (Деренковецька, Завадівська і Корнилівська волості) всіма засобами буде підтримува-

ти Радянську владу, як захисницю інтересів трудового народу. Постільки поскільки Радянська влада буде іти в контакт з нами і разом з цим **вимагаєм** від Радянської влади задовольнити такі бажання: а) Вся влада в губернії, повіті і волості повинна належати нам робочому селянському народові і б) Всякі відповідальні посади в Державних Установах повинні заніматись нашими людьми — **Українцями**.

„3. а) Настирливо вимагаєм, щоб військові частини в повіті творилися з наших людей і разом з цим рахуємо необхідним утворити в повіті та інших місцях окремі частини, які стоялиби на сторожі інтересів робочих селян. б) Маючи на увазі те, що наш народ, завдяки царському уряду, стоїть на низькому рівні просвіти і культури, не розуміє слова „комуна“ і засобів користування нею, зібрання відкидає питання „примусового способу комуни“ для нашого трудового народу. в) Проти бандитів, монархістів та інших ворогів Народної волі боротися безоглядно всіма силами з ворогами народної волі, позаяк вони шкодять взяти владу до своїх рук трудовому люду. г) Як виявилось із недавнього минулого часу, Радянська влада допускає заніматися в державних установах відповідальні місця Жидами, які, взявши до рук владу, викликали суперечки селян з Жидами, завважаєм щоби надалі всякі відповідальні посади в Державних установах занімались нашими людьми — **Українцями**, а коли де займають Жиди то, щоби вони негайно були відсунуті від посад. Вимагаєм, щоб наше військо стояло на нашій території та не посилалось вперед кудись, а коли буде треба, то по вирішенні нашої влади.

„4. Позаяк нація є скарбниця людського генія і поступу, то щоб визволитись нашому народові з під неволі національної, економічної та політичної, то тільки національною стежкою повинні йти ми до свого визволення, а до цього **вимагаєм**: а) Щоб усі громадяне, якої би вони віри чи закону не держалися б, до якого народу не належали би, повинні бути рівні перед законом і перед владою вищою і нижчою. б) Щоб місцеве самоурядування було переведено так, що округи, на яких поспіль живуть люди одної національності, матимуть право заводити самоурядування, яке відповідатиме їх національним потребам. в) Щоби в Державних установах строго придержувались порядку пропорціонального представництва. г) Щоб адміністрація по всіх установах силою спеціального закону повинна признавати права всіх національностей і їх рідну мову. д) Щоб до всіх установ виборчий закон на Україні був уложений на широкі демократичні начала тоб то, на основі загального, рівного, простого, і таємного голосування.

„5. Маючи на увазі тяжкий і небезпечний момент і що всякий час можуть наскочити які небудь вороги, зібрання, з'їзд делегатів визнає необхідним і святим обов'язком стати всім до спілки і працювати вкупі на користь рідного краю.

„6. Ми Українці не повинні відокремлюватись ні від якої нації а повинні йти в згоді з усіма народами не тільки Російської держави,

а взагалі з народами усього світу, настоюючи твердо, щоб вся влада була в руках трудового народу.

„7. З огляду на те, що селяне, котрі приймали саму живу участь в організації проти денікінської влади, тратили на це сили і час, повинні бути на перший час задоволені маючимся в розпорядженні організації цукром, а для цього зібрання рішило відпустити цукор цим самим селянам через кооперативні установи із Набутівського заводу по твердих цінах (730 карбованців за пуд).

„8. З огляду того, що люди, працюючі в Деренковському районним штабі взяли на свою відповідальність весь хід повстання в районі в перші його часи, ризикуючи своїм життям, З'їзд вирішив затвердити і надалі цих людей на займаємих ними посадах, як вони займали до цього часу працюючи: Сокіл — Отаманом і Начальником районного штабу, Грозний — комендантом районного штабу, Квітка — Помішником коменданта, Гайдамака — діловодом штабу і Тополя — Начальником господарської частини і признали необхідним переіменувати назву штаба із Деренковецького в Деренковецько-Корнилієвський районний штаб. Зібрання закрито в 6 годин вечера. Оригінал підписали: Голова зібрання Певний, Писар зібрання Квітка.

„З оригіналом згідно комендант штаба Грозний“.

Я навмисне вибрав постанови повстанців такого району, де не було представників міста. Ці повстанці не вчилися політичній премудрості на дореволюційних зібраннях захоплюючихся студентів. Певно їх голови не були набиті різними теоріями про перебудову світа. Вчила їх боротьба проти ворогів Батьківщини. Тільки в деяких рядках постанов помітний вплив революційної фразеології. Але цю фразеологію повстанці намагаються пристосувати до практичних вимог життя.

В самому початку постанов маємо ніби то визнання „рад“, але зараз же іде класична революційна фраза, що фактично зводить на нівець всяке визнання. Український селянин визнає „ради“ „постільки, посківки“ вони будуть творити його волю. А його ідеалом є, щоби влада належала йому, українському селянинові і, щоби вся адміністрація складалася з „наших людей — Українців“. Все це, розуміється, Червона Москва обіцяла дотримувати. Танаші повстанці неймовірно — вимагають гарантій не на папері та в словесних деклараціях, а у вигляді своєї національної армії, котра би підлягала своїй національній владі та стояла на сторожі суверенності нації.

В категоричній формі відкидається „незрозуміла комуна“, хоч не забороняється охочим іти до неї. Найбільший демократ не зможе закинути антидемократичність такої позиції.

Рішуча постава проти бандитів, котрих повстанці вважають однаковими з монархістами, ворогами народної волі. А Росіяне весь час звуть наш повстанчий рух „бандитизмом“!

Вимога усунути від влади Жидів, цих присяглих денационалізаторів, цілком зрозуміла. Окрім того селянин бачив, що 99% Жидів, котрі служили Росіянам, виступали в ролі катів — чекістів. Ті Жиди, що не були чекістами, вислугувались перед Червоною Москвою, збирали різні податки, розкладки, контрибуції з

українського села і тим викликали певну реакцію в націоналістично настроєному селі. Коли в майбутньому серед української нації прищепиться і розвинеться антисемітизм, то причини до його треба буде шукати в тій ролі, яку відіграла Жидівська молодь в часи найзапеклішої нашої боротьби за визволення.

Всі громадяне рівні перед законами, але ті закони творить і переводить їх у життя сам Український народ, тримаючи виключно в своїх руках владу.

Вимогою демократичного виборчого закону ще раз підкреслюється, що повстанці приймають виключно назву „рад“ для своєї влади, вкладаючи в них свій зміст, котрий догори корінем перевертає „діктатуру пролетаріату“ і навіть „трудоий принцип рад“ наших есерів!

А вже зовсім не знайдете в постановах особливих симпатій до Росіян і бажання „тесного союзу“, про котрі весь час бідкаються „браття русскіє“. Навпаки, повстанці підкреслюють зовсім однакове відношення до всіх народів світа, відкидаючи якби не були особливі стосунки до народів бувшої Російської держави.

Тільки зформувавши свої політичні вимоги і поставивши над ними крапку, повстанці переходять до своїх хатніх справ. Пригадується життя наших пращурів — Запоріжців, де одночасно творились закони внутрішнього життя, провадилося дипломатичне листування з головами різних держав, йшла поготівля до оборони своїх прав зброєю і в той же час військо само клопоталося, щоби військова скарбниця та склади харчів не були порожніми.

Українська інтелігенція в своїй масі, заплутавшись в різних, виторених чужинцями і перетворених нашими ворогами теоріях, залишила революційні селянські маси на власну долю. І ми бачимо, що в якомусь, нікому невідомому, с. Деренковці збираються наші сільські „дядьки“ і самотужки силкуються витворити підстави до кодексу законів Української держави. Не можна заперечити, що їм те, хоч у частині, не повелося зробити.

Практичний розум і тяжкий досвід помагав „дядькам“ вірно орієнтуватись відносно політики своїх ворогів і вони, відкидаючи незрозумілу „комуну“, не воюючи проти назви „рад“, вимагають гарантій і, не чекаючи згоди Москви з їхніми вимогами, самі творять гарантії організації штабу війська.

Не треба забувати, що в зимі 1919-20 р. р. таких сільських районів зі своїми штабами і власними, анальотичними Деренковецьким, законами наша армія бачила не одну сотню. Помогти повстанцям, давши їм інтелігентних робітників, армія не могла, бо сама працювала, почуваючи обмаль інтелігенції в своїх рядах, котра допомагалаби політичній роботі. Політичні референти, що були при армії, не багато могли допомогти населенню, бо час постою війська на одному місці був коротким, а питань село висувало безліч. Потрібні були постійні інструкторські сили, котріби допомагали селові виплутуватись із різних комбінацій, якими Росіяне хотіли його спутати.

Не маючи ні звідкіль вичерпуючих інструкцій, селяне міняються постановами різних районів для того, щоби надати однаманітності своїй організації і однаково формувають свої вимоги

проти федерації!

до різних „союзників“. Читаний в початку засідань Деренковецького з'їзду протокол постанов Мошно—Городиського району мабуть не ріжнися від постанов Деренковецького з'їзду, бо зібрання не протестувало проти того протоколу, а парламентським звичаєм виносить постанову „принять до відома“.

20 січня 1920 р., коли частини Червоної російської армії уже дійшли до лінії м. Черкас, „радянська влада“ скликав І з'їзд партизанів-повстанців Черкащини. Багато сіл зовсім не післало своїх представників на цей з'їзд, рахуючи себе ображеними закликом „самочинної влади“. Приїхали представники організацій, котрі ще надіялись до чогось домовитися із Росіянами. Розуміється, що і самі ініціатори з'їзду хотіли зібрати „найбільш лояльні елементи“. Тільки від останніх можна було надіятись добитися бажаних постанов. Але й на цьому з'їзді не все обійшлося гаразд.

В самому початку коло половина делегатів на з'їзд покинула засідання з протестом проти слова „товариші“, котрого допустився необережний радянський політик. Повстанці вживали слова „добродії“. Ті, що лишилися на з'їзді, хочоче, як говориться у офіційному звіті, співали інтернаціонал, але виносили постанови, які не зовсім подобались представникам Москви. Як видно зі звіту про цей з'їзд, видрукуваному у „Вістах Черкаського військовореволюційного комітету“ із 24/І 1920 р. ч. 10, повстанці добились усунення з Ревкому „не наших людей“, як тов. Ніллена (Жидарусифікатора) та інших. Правда, партизани згодились вступити в Червону армію, але... українську.

Щоби уявити собі розмір „уступок“ і їх значіння, котрі примушені були ініціатори з'їзду робити повстанцям (найбільше миролюбним!) Черкащини, треба знати погляд керуючих Московських центрів на партизанщину, на Українську Червону армію та на можливість прийняття повстанців до російської армії. В таємній директиві Троцького про військову політику на Україні, що була видрукована в приказі Полтавському Губерніяльному військовому комісаріатови ч. 3 20/ІІ 1920 році, поміж іншими говориться: „Ліквідація професійного українського партизанства являється... вопросом життя і смерті для України вообще (власне, для російської влади на Україні! Ю. Т.). Действующім на Украинской території воинским частям строжайше воспрещено принимать в свой состав как партизанские отряды, так і отдельных „добровольцев“. Все партизанские отряды должны быть немедленно разоружены і розформированы, сопротивляющиеся должны быть истреблены“. А далі знов: „Непременным условием осуществления этой цели является выдержка, настойчивость і беспощадное отвержение всяких компромиссов и сделок с партизанами і партизанщиной“.

Шкода! — ситуація на місцях вимагала і „компромисов“ і „сделок“. На Черкащині не було сили, яка змогла б „розформировать, обезоружить, уничтожить“ і, представники Москви пішли на „сделку“ у вигляді організації охоронного куріня з партизанів. Такий же охоронний курінь був сформований на Звенигородщині під командуванням Тузи; було те і по других повітах. Ці охоронні куріні пізніше били Росіяни.

Наша армія не багато зробила для організації повстанчого руху.

Загального характеру вказівки про чергову роботу і тактику подав я повстанцям у другій відозві „Селяне“. Розуміється, що одинайцять точок відозви не обнімали всебічно питань, які висувувало повстанче життя.

Ті післанці, що прибували до штабу дивізії, одержували більше детальні інструкції та директиви. Для об'єднання організаційної і політичної роботи серед повстанців я пропонував Ом.-Павленкові зорганізувати окремий відділ при штабі армії, або передати всю ту роботу до одної з дивізій при умові, що всі зносини з повстанцями йтимуть через одні руки. Це питання залишилось невирішеним.

Сам Ом.-Павленко радив повстанцям перетворюватись у громадську самоохорону під назвою „Січ“. Найбільше серйозні спроби організації „Січі“ робилися на Тарашанщині, але невдало, бо отаман Куравський та інші об'єднали коло себе всі активні елементи і ставили собі завдання багато ширші від самоохорони.

Не маючи дозволу організувати керуючий центр для повстанців, я вислав сот. К. для налагодження зв'язку зі всіма повстанцями. Містом осідку звязкової централі вибрано район найсильнішої повстанчої організації. На Тарашанщину, де вже працював хор. Кузьменко-Титаренко, якого я вислав ще з під Вапнярки, післав хор. Івана Бабія, котрий працював у Куравського виконуючи обов'язки начальника оперативного відділа в штабі. Тарашанська організація пізніше виявила себе найбільше активно.

Залишав і Загроцький для праці серед повстанців стар Волиської дивізії.

Своїми рейдами армія робила великий позитивний вплив на активність повстанчих організацій. Є то частина того, що треба було би зробити. Головною причиною цього була відсутність при армії належного кадра досвідчених людей, котрих можна було би відрядити до повстанців. Немалу шкоду для роботи зробило те, що армія так і не спромоглась зорганізувати хочби маленький орган для зносин з повстанцями, щоби не віддавати свої справи на добру волю окремих осіб, котрі, поза позитивною роботою, безперечно вносили і певний хаос в повстанчі організації своїми часто протилежними вказівками та „порадами“. Самі по собі серед повстанчих ватажків висувались люди, що централізували при собі керування більшими районами.

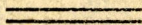
На Полтавщині в цей період відіграє значну роль Левченко. На Чернігівщині працював хор. Г. На чолі повстанчої організації Холодного Яру стає сотн. Чучупака. Був то видатний та енергійний керівник; можна було надіятись, що Чучупакі поведуться стати в центрі цілого повстанчого руху, але він загинув у березні 1920 р. Проданий провокатором і оточений з всіх боків Росіянами, уже ранений, Чучупака забив себе із револьвера, щоби не віддатись до полону. На Єлисаветщині працювала організація Мелешка. В районі Нового Буга кермував Шохін. До цих організацій тяглися менші райони. Можна було повернути цілий рух в страшну для ворогів силу, та не було для того відповідних людей.

Зимою 1919-20 р. р. і весною повстанчий рух не мав керівників, котріби значно перевищували середній рівень. Такі величні, як Зелений та Грігорієв загинули. Не було вже і Соколовського та багатьох дрібніщих особистостей. Але енергія народних мас не вгавала. Рух Поляків на Україну весною 1920 року, до певної міри деморалізував повстанчий рух. Найменше здержливі елементи не витримали і повстали, давши тим можливість без опору посунутись Полякам аж до Києва. Але велика більшість, не знаючи позиції Поляків у відношенні до України, заховалася пасивно; були й такі організації, котрі поставилися ворожо проти Поляків так само, як і проти Росіян.

Повстали активно організації: Таращанська, Чернігівська, Глодоська (Єлисаветщина), Ананіївська та деякі дрібніщі; решта організацій утрималась від виступу на допомогу Полякам.

Наш політичний центр не використав повстанчого руху в своїх спробах боротьби проти Росіян в 1920 р. Тоді ж таки серед повстанців стало помітне певне недовіря до політичних заходів керівників нашого центра.

Так лишилась невикористаною енергія повстанців, котр продовжували і продовжують боротьбу проти окупантів самостужки.

Розділ VIII.

Чи не було радії оголосить армію Червоною? Деклярації Червоної Москви. Військова політика Росії на Україні. Хибні надії.

За час походу по тилах Російських армій нам не довелося знайти ні одної української політичної групи, яка не знаходилаби потрібним боротися за повну самостійність Української держави. Такої політики не провадила ні одна національна українська партія в цей час. Угодовщина вивітрилася. Партії, що принципово не визнавали радянської влади і не бажали йти з нею на компроміси частиною розлетілися в боротьбі, а частиною зникли на еміграції. На Україні лишилася тільки партія українських комуністів — боротьбістів ¹⁾. Ця партія в соціальних питаннях ніколи не ставала в супереч політиці Московського центра. Неначе навмисне вона не витрачала енергії на тертя з Москвою в питаннях соціальних, натомість бажуючи собі з'єднати українські маси для будівлі своєї самостійної соціалістичної держави. Як ми бачили ця тактика ні до чого доброго не довела. Причин до того було багато. Поміж ними були такі, що не залежали від нас, але були такі, що залежали цілком від волі українського населення та армії. До останніх належить небажання українських мас підтримати політику боротьбістів.

Чи неможливо припустити, що колиб наша армія оголосила себе червоною і віддалася до розпорядимости боротьбістів, то нам повелобися зорганізувати одну дужу українську армію? Українська Гал. Армія це зробила. Могли зробити і ми. Але чи була в тому рація? Документи і факти доводять, що такої рації не було. Така гра могла дати позитивні для нас наслідки тільки при умові, що боротьбістам повелобися „обдурити москаля“, або колиб Москва не виявила твердості і послідовності в нищенню української озброєної сили.

В декляраціях Москва не раз підкреслювала визнання самостійности України. В пакті першому „Резолюції Ц. К. Російської комуністичної партії про Радянську владу на Україні“ говориться: „Ц. К. визнає необхідним ще раз підтвердити, що Р. К. П.

¹⁾ На Україні лишались члени всіх українських партій, але Центральні комітети були за кордоном. Зі своїми центрами члени партій не мали звичайно зв'язку і провадили працю на власну відповідальність, тому я говорю, що партії (центра) не були на Україні.

(Російська комун. партія Ю. Т.) стоїть на точці погляду визнання самостійності У. Р. С. Р. (Української Радянської Соціалістичної Республіки Ю. Т.)“ Та у пакті другому вже говориться про користь „найтіснішого союзу“ і що „визначення форм цього союзу буде остаточно вирішено самими українськими робітниками і працюючими селянами“. Ну, а поки що, пакт третій констатує, що „в сучасний мент відносини між У. Р. С. Р. і Р. С. Ф. С. Р. (Російської комун. партії Ю. Т.) визначаючи федеративним зв'язком“. Але центром ваги цілої резолюції є пакт шестий, де показуються зуби: „з огляду на те, що велика кількість зброї яку мав на Україні селянство, замість диктатури пролетаріату приводить до фактичного панування бандитського куркуля — найпершим завданням Радянської влади на Україні являється відобрання в с і в і з б р о і і зосередження її в руках робітників — селянської Червоної армії“. Ми вже знаєм, що Росіяни не визнають ніякої армії, окрім Російської. Фактично резолюція домагалась обеззброєння українського селянина і озброєння російського.

Виконавці цієї резолюції члени Російської партії: Мануїльський, Петровський та Затонський, котрі були призначені Москвою як правительством для України, в своєму „Маніфесті“ (див. додаток ч.7) визнають заслуги повстанців у боротьбі проти Денікіна і в захопленні гукають: „Вільна і незалежна Українська Соціалістична Радянська Республіка знову воскресла. Право розпоряджатись своєю українською державою належить тільки робітникам і селянам України“. Та їм не дав спокою озброєне українське село і вони заповідають: „годі вже озброєним багатіям буржуям, нальотчикам — авантюристам, отаманам та батькам припиняти роботу місцевих волосних та сільських рад“. Говорять ще про майбутні „вибори до 4го з'їзду від робітників, селян та червоної армії в Україні“, хоч у початку ж „Маніфесту“ оповідають, що української армії не має і не буде, бо вона „влилась“ в Російську Червону армію.

Поза гучними фразами про незалежність України, всеж долю Української держави мав рішати російський червоноармієць, що мав завданням обеззброїти українську націю.

Призначений Росіянами Київський революційний комітет одночасно з „Маніфестом“ випустив відозву до селян, в котрій говорить: „Радянська влада закликає вас вести безпощадну боротьбу з тими, що помагали Денікінові, тобто з тими провокаторами і запродавцями, які хотіли намовити вас не давати хліба Червоній армії“. Вістря націлене на повстанців та українську армію, які не тільки „хотіли намовити“, а просто видирали у Червоної армії хліб, ограбований в українського селянина.

На згаданому вже зїзді партизанів Черкащини 20. січня 1920 р. представник Москви Яковенко зазначає, що „мета з'їзду в припинення партизанщини, бо партизанщина зробила те, що повинна була зробити — допомогла регулярному Червоному війську вигнати Денікінців“¹⁾.

1) „Вісті Черкаського повітового Військово-рев. комітета“ ч. 10. 24/11920 р.

Демагогічна фразеологія всіх отих „резолюцій“, „маніфестів“, „відозв“ і „заяв“ забивала памороки багатьом нашим політичним діячам. Тяжка для нас ситуація сприяла тому. За весь час походу армія не зустріла ні одного політичного діяча, який би у категоричній формі заявив про недопустимість підняття армією Червоного прапора. Навпаки, були такі (п. Феденко), що при тяжкій ситуації радили працювати з боротьбістами. І. Мазепа, хоч і був проти заміни прапора, але за підставу до того давав помилкові твердження про „недовговічність сучасного большевизму“. Повірила і то цілком щиро повірила деклараціям Москви Укр. Галицька Армія.

Придніпрянська армія не пішла на компроміс знаючи, що Москва намагатиметься нас „обезоружить, розформіровать, унічтожить“, хоч би ми зо всієї сили червоніли. Не повірили Москві ще повстанці, котрі домагались утворення військових частин „нашими людьми“.

Цілком демаскує наміри Росіян директива Троцького про військову політику на Україні, оголошена в наказі Полтавського Губерніяльного Військового комісаря (російського). Цей документ, на котрому стоїть підпис непохитного волею і безоглядного Троцького-Бронштайна мусівби, здається, протверезить боротьбістів та інших „радистів“ що, прикрившись червоним пропором, думали „обдурить Москаля“ і тихенько сформувати українську національну армію. Для смаку лишаю цей документ неперекладеним і подаю його без виїмків, бо в ньому кожна стрічка має свою цінність для тих, що не втратили надії „використати“ Москву.

„Копія. Секретно. Приказ войсковым, частям, управлениям і учреждениям Полтавского Губернского Военнаго Комисаріата. N 3. 28 февраля 1920 года. г. Полтава.

„При етом объявляю для сведения і точного ісполнения копію с копії директиви Правительства по вопросу о военной політике на Украине.

„1. В нашем строітельстве на Украине ми практически ісходим із соглашения Украинскаго центрального Ісполнительнаго комитета і Всероссийскаго Ісполнительнаго комитета от 1го іюня 1920 года относительно полного обединения военной організації і военных сіл Украины і всей Росії. Это решение заключенное по добровольному соглашению высших советских органов обоіх государств, продіковано железной необходимостью сосредоточения всех рабоче-крестьянских сіл в борьбе против контрреволюціі і ні в какой мере не является умалением государственной самостоятельности Украинской Республики.

„Советская Украина сохраняет полную возможность через посредство новаго с'езда советов перерешить означенный вопрос. Но все сознательные элементы должны выяснить рабочім і крестьянским массам Украины безусловную необходимость сохранения і упрочения единства военной організації братских стран.

„2. Необходимо наблюдать за тем, чтобы во всех красноармейских частях, продвигающихся по Украине, независимо от національного состава частей, комиссари, командири і вообще ответственные

робітнікі білі, по можливості, лібо Українці, лібо, по крайній мере, ліца близько знакоміє с українськімі умовами. Їх задачею должно бити установленіє самих дружеских отношеній между красноармейськімі частями і трудовим населенієм України.

„3. Єдинство організації Федеративної красной армії Советской Росії і Советской України предполагає єдинство воєнно-адміністративного і снабженческаго апарата. Вся територія освобожденной України должна представлять два воєнних округа, входящих в общую систему Федеративной Республики. Окружные комиссары або всех своїх действиях і мероприятиях докладывают также і Революционному комитету в форме, которая будет для этого установлена.

„4. Задача воєнной організації на Україні, доколе Украина вместе со всей Федеративной Республикой остане под угрозой вооруженных врагов, состоит в том, чтобы создать красные украинские части из украинских рабочих і украинских крестьян, не эксплуатирующих чужого труда, с украинским командным составом і командованием на украинском языке.

„5. Величайшим практическим затруднением в деле осуществления этой задачи в ближайшие месяцы является разедающая Украину язва профессионального партизанства, махновщины і бандитизма. Эти явления, объясняемые как экономической отсталостью Украины, так і непрерывными сменами режимов, зашли так далеко, что без предварительной организации той, воспитательной і карательной работы со стороны лучших трудовых элементов на Украине создание особой Украинской арміи в нынешних условиях принесли бы не положительные а отрицательные результаты, только усилів хаос стране.

„6. Ликвидация профессионального украинского партизанства является не только предварительным условием создания боеспособности украинских частей, но і вопросом жизни і смерти для Советской Украины вообще. Действующим на украинской территории воінским частям строгойше воспрещено принимать в свой состав как партизанские отряды, так і отдельных „добровольцев“. Партизаны должны немедленно отправляться в тил, подвергаться внутренней чистке, лучшие элементы должны включаться в запасные части, бандитские элементы — предаваться трибуналу. Нарушение этого приказа отданного Реввоенсоветом Республики, должно будет вызвать самые суровые меры в отношении тех командиров і комиссаров, которые позволяют своим частям разбухать за счет притока партизанов і добровольцев.

„7. В области, занятой частями Красной Арміи, не должно оставаться ні одной нерегулярной части. Все партизанские отряды должны бити немедленно разоружены і разформированы, сопротивляющиеся должны бити истреблены.

Эту работу необходимо дополнить широкой агитацией в крестьянских массах, выясняя им на их собственном опыте всю пагубность профессионального партизанства і бандитизма і устраняя тем почву контрреволюционной агитации относительно того, будто борьба

с етим злом дікується якімі би то нібило другімі ображеніями, крім заботи о спасенні і упроченні незалежної України.

„8. Самой неотложной военной задачей в освободительной Украине является разоружение кулацких и вообще бандитских элементов деревни и города. Огромное количество оружия при попытках разных режимов насильственно создать Украинскую армию проникало в население и неизбежно сосредоточивалось в руках более зажиточных уверенных в себе кулацких верхов деревни. Обнаглевшее, вследствие неустойчивости всех режимов на Украине, привыкшее обращаться с оружием украинское кулачество является элементом социального распада, хаоса, разрушения украинской государственности независимо от того, выступает ли оно под именем Петлюровцев, Махновцев или под другими именами.

„Поголовное разоружение населения является в настоящих условиях единственным средством положить конец вооружению кулацких банд. Делу разоружения должно быть посвящено исключительное внимание, как действующих армий, так и тыловых военных организаций. Армейским Революционным Советам надлежит выделить для этой цели значительные надбавки, дисциплинировать части, поставив во главе их испытанных командиров и комиссаров, украинцев или хорошо знакомых с украинскими условиями.

„На окружные, губернские и уездные комиссариаты возлагается задача достигнуть полного разоружения населения в пределах подчиненной им в военном отношении территории, сосредоточив на этом всю свою внимание и все свои силы.

„Работа должна вестись не насильственно, а по строго продуманному плану, законченным охватом отдельных секторов, с применением облав, выдачи премий за указание скрытого оружия и безпощадных расправ со всеми укрывателями.

„9. На очищенной от бандитизма почве можно будет немедленно приступить к планомерной закладке фундамента украинской рабоче-крестьянской красной армии в первый период в виде нескольких образцовых полков с соответствующим числом специальных частей. Кадровые эти полки должны быть подобраны из наиболее испытанных, дисциплинированных и творческих элементов, причем, строящиеся части должны быть с самого начала обеспечены прочим ядром в виде многочисленной хорошо снаряженной коммунистической ячейки. Как условия существования, так и срок обучения этих частей должны быть таковы, чтобы вполне обеспечить их строевую и политическую подготовку.

„Чтобы ускорить работу по формированию образцовых украинских полков, Революционным Советом Республики отдан приказ ГУВУЗУ¹⁾ в создании на лучших советских курсах командного состава чисто украинских частей (отделений, взводов) из зарекомендовавших себя лучшим способом красноармейцев-украинцев.

„Пройдя более длительный курс и получив более тщательную подготовку, означенные элементы, в качестве красных командиров, вольются в образцовые украинские полки.

1) Главное Управление Военно-учебными Заведениями Украины.

„10. Прі планомерном єдинообразном проведенні всіх указаних вище заходів можна пітати повну уверенность в том, что Украина будет очищена од бандітизма і хаоса і видвинет із среди трудящихся мас первокласніе полки, которые займут достойное место в рядах Федеративной Рабоче-Крестьянской красной армії. Непременним умовом здійснення єтой цілі являється видержка, настойчивость і безпощадное отверженіе всяких компромісов і сделок с партізанамі і партізанщиной. Всякіє попытки какой лібо політической группы на Украине опереться на повстанческіе отряды, как такіє ілі положить их в основу формирования особой армії должны клеймиться, как военное предательство і измена делу Соціалістической Украинской Республіке. Виновні в такіх попытках должны предаваться трибуналу для суждений по законам военного времени, независимо от их прежних заслуг. Все честное і сознательное трудовое население Украины единомысленно поддержит, твордую і решительную военную власть, которая не остановится перед самими безпощадными мерами в отношении бандітизма для обеспечения революционного порядка і возможности хозяйственного і культурного развития Украинской Соціалістической Советской Республіки.

„Председатель Революционного военного Совета Республіки Троцкий.

„Подлинный підписал Губернскій военный комиссар Шіганов. С подлинным верно: За Начальника канцеляріи Навротскій“.

Це вже щось щиріше від звичайних декларацій. Тут ясно зазначена мета сформувати полки яничарів, вибравши для того найвірніші елементи, котріби силою зброї підтримали політику „теснейшого союза“.

Всеж таки цей документ мусів бути відомим нашим боротьбістам, бо вони були „урядовою партією“ і працювали по різних комісаріятах. Тому так часто Троцький згадує про Українську Республіку і навіть нібито всі заарядження робить на добро українцям. В той час Троцький ще рахувався з лівими українськими партіями, настільки вважав можливим використати їх для своїх цілей.

Боротьбісти навпаки вважали можливим використати Троцького, ставши на чолі отих „образцових українських полков“, що заповідались директивою. Вони надіялись опертись на зорганізовані Троцьким полки для того, щоб розірвати „тесний союз“. Одночасно боротьбісти хотіли опертись на повстанчі організації. Підбитий до виступу проти Росіян принциповий прихильник радянської влади повстанець Звенигородщини Туз був розстріляний в трибуналі XII. совітської армії у Винниці.

Надії завели і Бронштейна-Троцького і тих, що надіялися „обдурить Москаля“.

До чести української нації, виявилось, що наwerbувать серед українських робітників та селян цілі полки яничарів є річчю виключеною навіть для такого геніяльного провокатора, як Троцький. Не знайшлося багато серед Українців осіб, достойних занять посади командирів та комісарів частин російської армії, тому „чер-

званий Главковерх" використав своїх родичів Жидів, котрі виконували ретельно завдання свого шефа; їх служба російському імперіалізму улекшена тим, що вони належали до „лиц, близько знайомих з українськими умовами“; вигодуваних українським хлібом. Вони виступили в ролі „безпощадних“ катів усього, що не подобалось Москві.

Навіть найлівіші українські елементи, як члени Української комуністичної партії, були небезпечними для військової політики Росіян на Україні, бо вони серйозно хотіли організувати українську армію, а не нищити її так, як мусіли нищити і нищили її агенти Бронштайна-Троцького на Україні.

Незважаючи на всю „планомірність“ і мабуть уже занадто велику „твйордость“, виявлену Росіянами і їх підпомагачами і всеж таки не повелося викоринити таку небезпечну річ як „язва професіонального партізанства“, бо ту „язву“ для російського панування підтримувало „всьо честное і сознательное“ трудове українське населення...

Практична політика Росіян ніколи не ставила собі завдання будувати українську армію. Тай не могла вона того робити, бо то булоби національним самогубством. А Росіяне, не зважаючи на все божевілля, що виявили вони в своїй революції, все ще не дійшли до такого щабля ідіотизму, щоб кінчати самогубством. Цілу зиму 1919–20 р. і весну, які перед тим, Росіяне намагалися усунути „велічайшеє практіческоє затрудненіє“ для своєї політики. Це виявилось в послідовному та упертому нищенню української озброєної сили.

Були знищені волохівсько-боротьбістичні „регулярні війська“, що заняли Умань. Не звернули уваги на попередні вільні і невічні заслуги перед Москвою Волоха і Ревкому Правобережжя.

Українська Галицька Армія теж не стала „основною частиною Української Червоної армії“, хоч Росіяне дивувалися дисциплінованості галицьких частин і вважали їх боездатними, бо посиляли їх на фронт, всетаки рішили знищити Укр. Гал. Армію не зброєю. Загибель армії від зброї ворогів, не дав переможцеві сотої часті того, що дав самознищення армії. Над таким завданням працювали Порайко, Затонський та інші, закликаючи стрільців до погромів своїх старшин, як то було на мітингах в Бершаді, Балті та інших місцях. Цим пояснюється висилка з частин кращих старшин до Балти і Києва, звідкіля більшість їх не вернулася, та мабуть і не вернеться вже. Фізичне знищення армії ворогом пориває націю до нової боротьби, дає їй силу творити нові і нові армії, воно оточує армію авреолом слави. Зате самознищення через моральний розклад відбирав охоту дальше боротися, зневірює і деморалізує саму націю, а на армію накладає пляму ганьби. Останньої цілі Москва хотіла досягти своєю військовою політикою в Укр. Гал. армії.

Відносно Наддніпрянської армії Росіяне тримались іншої політичної тактики. Ні одній з наших делегацій вони не запропонували визнати радянську владу і стати чи то „основною частиною“ чи „образцовими частями“, вони добре знали про боездатність і дисциплінованість нашої армії і не надіялись її розкласти, тому

то найбільше, могли нам порадити, „сдати оружжя і разайтись по домам“. Тай ми не дуже то йняли віру у можливість „обдурити Москаля“.

Обіцянка Троцького про організацію українських частин так і лишилась обіцянкою. Він усе чекав „очищення“ України від партизанів. Хто памятає зиму 1917 — 1918 р. р. на Україні (а хто з Українців її не памятає!), той певно пригадає, що будуючи російську армію і висилаючи Муравйова на Україну, Москва не чекала „очищення“ своєї армії від бандитських елементів. Військова і не-військова політика Росіян на Україні в 1919 — 20 р. р. вживала старої випробуваної тактики: „сперва успокоєння, а потом реформи“.

Тяжко сказати, хто виявив більше упертости, чи Росіяне в обеззброєнню Українців, чи Українці в своїх заходах за всяку ціну схоронити і зорганізувати свою озброєну силу. За те Росіяне виявили без порівняння більше послідовности, ніж ми, вони мали більший досвід і єдину непохитну волю свого національного центра, а ми того не мали.

ДОДАТКИ.

1. До інтелігенції України.

Доля рішила, щоби на пишних полях України розігрався бій двох центрів світового капітала: капітала німецького, капітала англійського.

Доля рішила, щоби на пишних полях України розігрався рішальний бій між капіталом і трудом. Доля рішила, щоби на пишних полях України розігрався бій націй пануючих з націями пригніченими.

На наших полях молодий німецький капітал надумав відвоювати право на розвиток. На наших полях англійський капітал боронить своє право дужого.

Велика революція народів Росії бореться на наших полях за визволення труду від гніту капітала. На наших полях іде боротьба за самовизначення народів. Той хто вийде переможцем із цієї надзвичайної боротьби, яку тільки знала історія, той буде переможцем світа, той переведе свої ідеали в життя.

Інтелігенція України! Інтелігенція українська, руська, єврейська, польська та інтелігенція інших націй живущих на Вкраїні, задай собі питання: Чи гідна ти того великого завдання, яке положила на тебе доля, бо в більшій часті остаточна перемога в боротьбі, яка провадиться на твоїх очах, залежить від того, яке становище займеш ти в світовій війні.

Положивши руку на серце, скажи: Чи не керуєшся ти в своїй діяльності замість здорового і холодного розуму голосом серця. Платонічної любові для народу мало, йому потрібні жертви, необхідні подвиги.

З боку інтелігенції живої на Україні подвигів не було, а як і були які одиничні випадки, так це виняток. Хіба не інтелігенція показала себе капризною дитиною, кинувши на волю долі розбурхану народню стихію. Оставлені самі собі революційні маси змели і стерли в своїй бурній лавині дуже багато цінного і потрібного, що потрібно було схоронить.

Скажіть, скільки з вас після цього безнадійно опустили руки? А скільки з вас зненавиділо цей нарід, котрий вас виховав і вичув? Цілий хід боротьби владно вимагає заплати боргів народу,

жертв і подвигів — народні маси у вас можуть тільки просити. За жертви і подвиги зроблені вами, народ буде вам вірний і вдячний. Вимагати же уплати боргів він має святе право.

Інтелігент! Обдумай і розбери і ти побачиш, що Єдина Неділима Росія — це воздушні мрії. Вірить в можливість утворення на Україні чесної і порядної совітської влади — може тільки чоловік наївний. 90% населення України, селяне власники і колихто-небудь із селян іде за більшовиками, то тільки до того часу, поки не забере до своїх рук поміщицької землі.

Україна як Держава, може бути тільки демократичною і вона таксю буде. І створивши тільки спільними силами Українську Державу ми будемо говорити о чесній Федерації з сусідами. Настав відповідний момент. У інтелігенції є сильна зброя — слово; — так використайтеж його для того, щоби направити народні маси так, щоби вони творили, а не руйнували. Ваша праця буде щедро винагороджена. В вільній демократичній селянській Україні — вам буде можна мирно та спокійно працювати на суспільній ниві. Зрозумієте момент можете бути панамі становища, не зрозумієте — будете рабами...

Командуючий Київською Групою військ — Юрко Тютюнник.

2. Офицерам, Козакам и солдатам Добровольческой армии.

Вы желали создать единую недѣлимую реакціонную Россію. Вы желали в народной крови утопить свободу всѣх народов, населяющих территорию бывшей Россійской Имперіи. Вам помагали правительства всего цивилизованнаго міра. Они вам давали: деньги, оружіе, обмундированіе и людей. Буржуазные газеты всего міра восхваляли ваши побѣды и утаивали ваши поражения. И что-же, побѣдили ли вы? — Вы создали фикцію побѣд над Украинским Народом. Но Украинскій Народ имѣет вождей не своекорыстных, не приверженцев какой-либо класовой политики, а вождей преданных своему народу и любящих свой народ до самозабвенія. И в той час, когда вы поставили крест над нами, считая, что нас уже нѣтъ, мы позвали свой народ к возстанію и он встал.

Не красные полки большевиков, бѣжавшіе за Курск и Орел, разбили вашу армію. Нѣтъ, вашу армію разбил Украинскій Народ борясь за свое священное право на свободную жизнь. В первые дни, когда мы встрѣтились на берегах Днѣпра, генерал Деникин и круги творящіе его политику молчали о нашей борьбѣ с вами. Украинскому народу вы говорили, что вы в союзѣ с Украинской арміей боретесь против большевиков. В послѣдствіи они сказали, что вся борьба Украинского народа есть только нѣмецкая интрига и ничто болѣе. То и другое было наглою ложью. Высшее Украинское Командованіе никогда не заклеимит себя позором союза с командованіем Добровольческой Арміи, командованіем

распинавшим і вѣшавшим лучших сынов нашего народа. Украинскій народ ни одной минуты не потерпѣлъ бы подобнаго позора. Вожди Украинскаго Народа плоть от плоти и кровь от крови революціонныхъ мас и не по дорогѣ намъ съ людьми мечтающими о возвратѣ къ старому и воссозданіи единой недѣлимой тюрмы народов. Мы отлично понимаемъ колоссальную задачу, какую положила на насъ исторія; На нашихъ поляхъ рѣшается не только дальнѣйшая судьба классов поработенныхъ и поработителей. Нѣтъ, на нашихъ поляхъ кровью чертится новая карта, не только Европы, а и всего міра.

Мы побѣдимъ и не будетъ классовъ поработителей и классовъ поработенныхъ. Мы побѣдимъ и не будетъ державъ великихъ и державъ малыхъ. Мы побѣдимъ и не будетъ націй державныхъ и націй недержавныхъ. Украинѣ мы служимъ не только потому, что мы ее любимъ, а главнымъ образомъ потому, что мы глубоко вѣримъ въ правоту нашего дѣла. Съ вами мы боремся не потому, что мы васъ ненавидимъ, а потому, что ясно видимъ ваши заблужденія. Съ большевиками мы боремся тоже, не потому, что мы имъ враги по идеѣ. Нѣтъ! Будучи продуктомъ нашихъ народныхъ массъ мы видимъ, что настоящій экономическій строй Украины не приспособленъ къ проведенію въ жизнь Коммунизма. Неужели вѣрите вы, что мы любимъ больше Германію чѣмъ Россію? — Это насъ глубоко оскорбляетъ и говорить объ этомъ мы не можемъ. Мы только скажемъ то, что федерація народовъ восточной Европы еще играетъ роль въ міровой исторіи. Не вѣрьте провокаціямъ, которыми питаєтъ васъ ваше командованіе. Мы не звѣри и прощаємъ вамъ ваши заблужденія; мы убиваемъ только того, кого ловимъ съ оружіемъ въ рукахъ. Всѣхъ-же, кто перейдетъ къ намъ, мы принимаемъ въ свои ряды и рады, когда кто-нибудь бросаетъ службу врагамъ народа и переходитъ на его сторону. Мы смѣло смотримъ на будущее: оно за насъ. Ваше же командованіе за четыре года войны и три года революціи ничему не научилось.

Мы протягиваемъ руку, такъ пріймите же ее пока не поздно, ибо кара будетъ страшной.

Командующій Кіевською Групою войскъ — Юрій Тютюникъ.

3. СЕЛЯНЕ.

Вамъ не треба говорити хто ми і за що ми борємся, ми не зазиваємо вас до себе. Ми не будемо вас учить. Вас научать поміщики під командою Деникина.

Вас научать большевики під керуваннямъ Бронштейна-Троцького. І ви самі, коли вамъ нікуди буде дітись — підете за нами.

Коли Український нарідъ збудовавъ свою вільну Державу, безъ панівъ і грабіжниківъ і на чолі її поставивъ своїхъ вибранихъ людей — Центральну Раду, тоді большевики прийшли, розстріляли половину народнихъ обранцівъ і ограбовали нарідъ.

Коли Український нарідъ зорганізувався вигнавъ въ першій разъ большевиківъ, тоді пани вкупі з Гетьманомъ при допомозі німецькихъ генералівъ сіли на шию народу і почали його обеднувати.

з Росією канчуками і шомполами. Тоді народні обранці, яких не встигли ще перестріляти Гетьманські жандарми, гукнули Український народ до повстання і вигнали Гетьмана, Добровольців і Німців.

Що робили в той час більшовики? — Вони ласкаво вели переговори з Гетьманом і поміщиками, а коли почалось народне повстання проти Гетьмана, то вони поспішили не дати зорганізуватись Українському народу і послали свої латишсько-китайські полки — на Київ, Харків, Катеринослав. Більшовики рішили знищити Українську Армію, а залишили на Дону спокійно організуватись армії Ген. Деникіна. І пішли гулять по спині Українського народу нагаї і шомполи вдруге. — То більшовики самоопреділяли Український народ. І Український народ вчився, росплющував очі і бачив хто його приятелі і хто вороги; тоді на допомогу Українській Армії він повстав і вигнав більшовиків з України.

Генерал Деникін підчас нашої боротьби з більшовиками висиджувався на Дону, зорганізував армію і як тільки побачив, що ми розбили більшовиків і знесилились в боротьбі, він не дав можливості відпочити і оден день Українській Армії, і розпочав з нами війну, віддаючи тимчасом губернію за губернією більшовикам.

Ми отчаянно бились з ворогами, ми крок за кроком поливали поля своєю кров'ю і повстеляли їх трупами. Що ж робили ви, селяне? Ви кидали квітками, зустрічаючи нас, але до зброї за свою волю і правду ви не стали. Ви не влили свіжих сил в наші військові лави. Ви не були нашими ворогами, тому, що ви і ми єсть одно — Українській Народ; більше того ви нас любили, але не так як самі себе. Не поставили своєї груди проти ворога, як поставила їх Українська Армія. Крок за кроком ми відходили і крок за кроком ми ворога били і в решті решт перемогли.

Могутнім ударом ми перекинули ворожі сили і женем їх. Але більшовики використовуючи мент, уже почали війну проти Українського Народу. Вони захоплюють губернію за губернією, які очищав Деникін, кидаючи головні свої сили проти нас.

І будуть перекачуватись лави через Україну і будуть нищити на своєму шляху усе, до того часу поки Український Народ — Селяне — не повстанем як один і не станем на кордонах своєї землі, щоби оборонити свій край від грабіжників котрі йдуть на Україну то під команду Деникіна, то під команду Троцького — Бронштейна.

Ми не закликаєм до себе, бо знаєм, що ви і самі прийдете. А коли прийдете — приймемо у свої ряди, як батько прийняв блудного сина.

Нехай живе Вільна Селянська Українська Народня Республіка!
Командуючий Київською групою військ -- Юрко Тютюник.

4. Витяг з „Червоного Стрільця“

ч. I, 6. Січня 1920. року.

(Орган Ревкому Укр. Гал. Армії)

Всесвітня революція і Українська Галицька Армія.

... На сході Європи розгорівся великий вогонь соціальної революції. Він стряс підставами старого дряхлого ладу і серед крові і огню кував нове життя. Він докотився аж до галицьких кордонів. А там збирався трудовий український нарід, щоби захистити себе від польського панства, щоби вибороти для себе змогу свободного, справедливого життя. Він творив Укр. Гал. Армію. І коли докотився огонь революції до Галицьких кордонів, трудовий український нарід хотів привитати його як свого, спільника, як свого товариша у визвольній боротьбі. Хотів, алеж не зробив цього.

А не зробив цього тому, що тодішні провідники революції зробили дуже нерозумний і шкідливий крок: знехтували так дуже важне для українського народу національне питання і в цій точці поставили себе на позицію дотеперішних визискувачів і кривдників, виступили на Україні, як окупанти.

Наслідки цього проявилися дуже скоро. На галицькім кордоні спинилася революційна хвиля, а в слід за цим упав цей революційний підйом, що проявився було тоді в цілій Європі. Це використали ріжні контрреволюційні сили, що мріяли вже про добуття Москви і Петрограду. Цей мильний крок провідників революції приніс велику шкоду всесвітній революції, скріпив реакцію на довший час, даючи їй в руки своїм поступованням зброю проти себе.

Тепер обставини змінилися. Життя не одного навчило. Навчило воно і провідників революції, що треба бути уважним до всіх питань, що хвилюють душею трудового народу, що не можна народові нічого накидати, а треба прислухуватися до його голосу, до його бажань.

Огже обставини змінилися. Такі велити революції як тов. Ленін і Троцький признали справедливими домагання укр. трудових мас на самостійне життя національне; признали йому повне право самому свободно обрати собі форму державного устрою і життя.

Чому Українська Галицька армія приєдналась до Червоної Армії?

...Галицька Українська Армія це армія українських галицьких селян та робітників, які після розпаду жандармської Австрії згуртувалися для охорони батьківщини перед польськими військами. Крізь курні селянські хати пройшла струя революції і галицький пролетаріят виступив активно в обороні своїх прав. А в дома приступили до переведення справедливих соціальних реформ, щоби усунути цю кривду, яка вже задумувала робітничі маси. Полум'я соціальної революції обхопило цілу Східну Галичину.

Та на жаль цей рух скоро устав, а це з двох причин: сусідуючі маси польського селянства і робітництва, засліплені шовінізмом і імперіялізмом, почали збройною силою напирати на Українські землі, а з другої сторони провід над розбурханими революцією народними українськими масами захопили маломіщанські галапаси — авантюристи, які не розуміючи духа часу, здушили весь свободний народній рух і почали панувати. Народні маси розчарувалися в своїх надіях. На жаль показалося, що буржуазні слуги, дотеперішні політичні провідники, обманили його, оставили без засобів для боротьби. Прийшлося отже відступати за Збруч. Тут звернулася Укр. Гал. Армія проти Червоної Армії ізза цілого ряду прикрих непорозумінь.

Тодішня Червона Армія виступала на Україні в ролі окупантів і ставилася ворожо до Національних прав Українського Народу, а це викликало серед Галицької Армії, де національна свідомість стоїть дуже високо, всяке негодування. І падало серед обох армій, в яких однакова мета, чимало жертв.

Українська Галицька Армія з'єдналася з Червоною Армією, щоби спільно виступити проти польської буржуазії, проти польського панства.

На новий шлях.

...Ми воювали з тими, котрі йшли визволяти нас і називали їх своїми ворогами. Ми відкликалися на нашу кривду до можних світа, але ті висміяли нас.

Ми хочемо також стати хазяїнами на нашій землі, ми хочемо прогнати ворога з власної хати.

5. СЕЛЯНЕ!

I. Ми воюем за те, що і зразу воювали — за право українського народу — порядкувати на своїй землі, за народню владу.

II. Йде весна. Гуртуйтеся! Будемо випроважати непроханих гостей. Рушниці мусять бути прочищені і змазані.

III. Не піднімайте самі дрібних повстань. Організуйтеся і чекайте наказу. Наказ буде даний скоро Головним Отаманом Петлюрою.

IV. Підчас повстання ні один ворог не повинен утікати з України. Вся зброя однята у ворогів мусить бути в руках Українського народу.

V. Не вірьте, що українського війська немає, що нібито Головний Отаман Петлюра пристав до ворогів Українського Народу. Брехня і провокація! Зброя не буде положена, поки хоч один ворог буде на шії українського селянина.

VI. Міняйте хліб тільки за сукно, мануфактуру, сіль, цукор. Не беріть совітських грошей, за які нічого не купите тому, що вони скасовані Правительством Української Народньої Республіки.

VII. Земля тому, хто на ній працює. Геть дармоїдів! За хліб, який здобуваєте працею, вимагайте від наших ворогів товари, а не паперові гроші.

VIII. Ні з Добровольцями, ні з Комуністами, ні з Поляками не помиримося до того часу, поки вони не визнають нашого права на вільне життя.

IX. Всі держави світу визнали Самостійну Україну, тільки Росіяне — добровольці та комуністи проти нас.

X. Засівайте землі. Хліб збере той, хто засіє.

XI. Вся влада мусить бути в руках українського трудового люду. Геть від влади чужинців, спекулянтів і жуликів! Україною будуть правити люди, яких вибере народ.

З наказу Головного Отамана й Правительства Української Народньої Республіки повідомляю.

Заступник Командуючого військом Укр. Нар. Республіки
Отаман Юрко Тютюнник.

6. Витяг з листа І. Мавепи із 23/І. 1920 р. до Командуючого Армією У. Н. Р.

В попередньому листі я обіцяв приїхати до Вас в найкоротшому часі. Спішу повідомити, що приїхати до армії зараз не можемо. Річ в тому, що події розвиваються занадто швидко і ми мусимо бути готові до відновлення державної справи в найкоротшому часі. Практично вирішити цю справу можна тільки в тісному контакті з тим, що робиться нами за кордоном. Через це ознайомитися із певних джерел про наше становище за кордоном зараз є необхідністю для армії і для Уряду. Але вже тепер можемо звернути Вашу увагу на слідуюче: Большевики на Україні вже втрачують ґрунт під собою і їх повна загибель прийде швидче, аніж це нам представляється. Отже багато даних за те, що, не дожидаючись весни, нам доведеться переходити знову на становище регулярної армії і розпочинати організовані операції з певних пунктів. Про недовговічність сучасного большевизму на Україні свідчать слідуючі факти: Всюди, де приходить большевистська влада, швидко зростають ціни на все, позаяк, селяне рішуче відмовляються приймати совітські гроші і тому припиняють вивіз до міст хліба і т. і. Навпаки дуже високо цінуються гривні і з цього приводу большевики навіть пишуть цілі статті в Київських газетах: мовляв, що це таке, якісь гривні беруть, а совітських грошей не приймають. Селяне і ніхто не вірить в тревалість большевистської влади на Україні і тому і надалі совітських грошей брати не будуть.

Отже большевизм на Україні мусить вмерти, перш за все через фінансово-економічний крах, який є „незбежний“. Большевики ніде ні в містах, ні на селах не користуються ніяким авторитетом.

Всі дивляться іронично, скептично, а часто і просто вороже. Доказом цьому повстання на Полтавщині і в районі Козатина. Нарешті от Вам свіжий факт: в Могиліві на Дністрі 18го січня прийшли більшовики, а 22го місцеві українські повстанці вигнали їх, вирізавши гаварів.

Цікаво також, що досить активну участь в цім перевороті Могилівським приймали місцеві євреї. Далі маю також свіжі відомості про Жмеринку. Залізнодорожники вороже настроєні проти більшовиків, бо останні не можуть їм платати жалування „ходками грішми“. За останній місяць я зробив на коні і пішком коло 200 верст і всюди вражіння таке, що більшовизм не має жадного під собою ґрунту. Після уходу добровольців Гайсин, Могилів і інші міста довгий час залишалися без влади, а колиб тут був ґрунт для більшовизму і його влади, то негайно після уходу Деникінців булиб зорганізовані совіти із місцевих сил. У більшовиків зараз же не все гаразд в Армії. Кожна Армія коли вона займає, особливо в короткий термін, велику ворожу територію, то вона обов'язково знесилюється, на якийсь час дезорганізується. Так було з армією Деникіна, так тепер повинно бути з Червоною Армією на Україні, і справді це завважають самі більшовики, коли пишуть, що тил сильно відстав від фронту і через це армія не одержує нічого необхідного в свій час і в потрібній кількості. Крім цього в усіх більшовицьких газетах трублять про необхідність поповнення армії, треба так думати, що армія червона зменшилась через дезерцію і. т. і. А місцеве населення без великого примусу до червоної армії нікого не дає. Коли прийняти на увагу, що населення совітських грошей не бере од більшовиків і ставиться до них вороже, згадуючи їх торішні грабунки, то стане ясно, через що в совітській армії на Україні не може бути підйому духу і через що є, навпаки, великі дезерції козаків до себе і на Московщину. Наслідком такого кризису в Червоній Армії можна пояснити, чому більшовики шукають миру з Польщею і іншими сусідніми республіками, наприклад з Естонією... Прикладаю Вам копію ноти Чичерина до Польщі. Здавалось, що покінчивши з Деникіном, більшовики повинні всією силою кинутись на інших ворогів, в тім числі і на Польщу. А виходить, що вони в офіційній ноті майже просять Польській Уряд припинити війну з більшовиками. Все це показує, що в Армії більшовицькій на Україні не все благополучно. Цим очевидно пояснюється і те, що на Правобережжі у них майже нема баз і вони сюди з Лівобережжя нічого не перекидають. Але більшовики можуть оправитись. Тепер вони шукають тільки для того спокою, навіть з поляками. Ясно, що ми повинні використати цей момент і як швидче розпочати акції проти більшовиків... З огляду на все вище означене необхідно, щоби армія наша ні в яким разі не розпускала себе до вироблення остаточного пляну для дальших операцій, щоби армія твердо стояла на позиції Української Народної Самостійної Республіки, бо недостойно і дуже шкідливо для цілої української справи, щоб ідейні борці міняли свій прапор в той час, як ціла сума обставин за нас... Сьогодні вночі, крім Могиліва, стався переворот в Жмеринці. Главари

большовиків вирізані, а решта розігнані або заарештовані Українськими повстанцями. В м. Ямполі до цієї пори тримається українська влада, комісар український надіслав частину свого гарнізона до Могиліва...

Переворот анти-большовицький в Могиліві та Жмеринці, в момент найбільшого військового успіху большевиків, ще раз свідчить про те, що третій навал большевизму гине швидко, навіть несподівано швидко. При таких умовах досить поставити большевиків перед фактом існування у нас регулярної армії і цим самим буде зроблене велике діло: большевики, приймаючи на увагу все вище зазначене, повинні будуть порозумітись із нами так, як це вони роблять з Естонією, Польщею та іншими республіками. Іншого виходу для їх не буде і тому нам якнайшвидче треба переходити знову до роботи в державному масштабі. Це має переконання і я вірю, що так буде. В інтересах свідомості армії прохаю вас про зміст моїх листів до Вас широко інформувати не тільки командний склад, але й козаків і старшин всієї армії, бо мусимо всі знати для чого і завіщо боремся. Голова Ради міністрів І. Мазепа.

Р. С... Обеднання з большевиками приваблювало Галичан лише тому, що перші обіцяли Галичанам нетайний похід на Польщу і Галичину, а з ноти Чічеріна видно, що центральний московський уряд зараз якраз цього не бажає.

Польща ставиться прихильно до України і ніби вам допомагає, теж саме чути про Румунію і інші європейські держави. Поки вирішайте самі вкупі з Галицькою Армією що до найближчих операцій армії, чи посовуватись на Південь чи на Захід. По моєму, недожидаючись остаточного загального плану, необхідно бити добровольців, гнати їх в море... І. Мазепа.

7. Маніфест. Всеукраїнський Революційний Комітет — до робітників і селян України.

(Витяг)

...Ні на одну хвилину робітники й селяни України не мирились добровільно з насильниками. Страйками і повстаннями боролись вони проти їх¹⁾. Нарешті робітники України мають змогу, міцно і назавше закріпити свою трудову владу на Українській землі.

¹⁾ Цікаво, що в маніфесті до робітників і селян України говориться не як при зверненнях до другої особи, а неначе про третю особу. Це спостерігається у всьому тексті. Видно, що концепт маніфесту був виготовлений не на Україні, мабуть Ц. К. Р. К. П., а реком, не зробивши відповідної корекції, оголосив його.

У вогні і крові заключається непорушний союз українського селянина з робітником та селянином Росії. Над могилами робітників і селян Росії, що загинули за волю українського селянина, заключається на віки вічні вільний союз вільного українського трудового народу з вільним російським робітником та селянином... Вільна незалежна Українська Соціалістична Радянська Республіка знову воскресає. Вона буде йти поруч з вільною й незалежною Соціалістичною Радянською Республікою Росії.

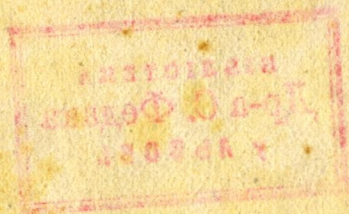
Об'єднання їх армій в одну Червону армію буде заставою міцности цього союзу... Право розпорятись українською державою належить тільки робітникам і селянам України.

Хай не буде на Україні другої влади, крім Робітничеселянської влади. Годі вже озброєним багатіям — боржум, нальотчикам — авантюристам, отаманам та батькам примусом диктувати свою волю селу, забирати хліб, коней, гроші для своїх банд, припиняти роботу місцевих волосних селянських рад, не давати мирному населенню зорганізувати своє господарство і мирно працювати.

Робітники і селяне! Всеукраїнський Революційний комітет, утворений Центральним Виконавчим комітетом і Радою Народніх Комісарів Української Радянської Республіки, буде неухитно провадити вказані заходи, опираючись на Революційні комітети й Ради українських людських мас.

Як тільки більшість України буде визволена від білогвардійських банд, буде приступлено до вибору 4-го з'їзду робітників, селян та червоноармійців України, щоб остаточно затвердити Радянську Владу на Україні, вибрати новий Центральний Виконавчий Комітет і нову Раду Народніх Комісарів України.

Голова Всеукраїнського Революційного Комітету І. Петровський. Члени: В. П. Затонський та Д. З. Мануїльський.

2-й 97-кн (1986)

5305

Р/1

у

8/58